

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДВНЗ “Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника”

Завгородня Т.К.

Педагогіка

В. О. Сухомлинського

Івано-Франківськ
«НАІР»
2019

УДК 371.+37.014.22+37.018.262

ББК 74.03 (4Укр)

З-13

Завгородня Т.К. Педагогіка В. О. Сухомлинського. *Монографія*. Івано-Франківськ: «НАІР». 2019. 209 с.

ISBN 978-966-2716-25-2

Дане наукове видання є актуальною розробкою, що містить об'єктивну оцінку автором педагогічної спадщини видатного українського педагога другої половини ХХ століття В. О. Сухомлинського. Автор збірника, який може вважатися додатком до підручників з курсу «Педагогіка», в своїх напрацюваннях аналізує різні напрями діяльності видатного педагога, виокремлюючи провідні домінанти його педагогіки. Актуальність даного видання сьогодні є на часі, тому що саме педагогічні ідеї В. О. Сухомлинського найбільш сучасні з тими, які запропоновані в реформі освіти України.

Матеріали книги розраховані на широке коло науковців, педагогів-практиків, студентів педагогічних закладів, працівників освітньої галузі, батьків, усіх зацікавлених осіб. Буде корисним при написанні майбутніми педагогами курсових робіт, підготовці наукових повідомлень і наукових публікацій, виступів на наукові конференції та засідання наукового гуртка.

*Друкується відповідно до рішення
Вченої ради педагогічного факультету
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»
(Протокол № 5 від 26 грудня 2018 р.)*

Рецензенти:

Шоробура І.М., доктор педагогічних наук, професор,
Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія, ректор;
Ткачов С.І., доктор педагогічних наук, професор,
Харківська державна академія фізичної культури, проректор.

ISBN 978-966-2716-25-2

©Т.К.Завгородня, 2019 р.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА 6

РОЗДІЛ І. ПИТАННЯ ОСВІТИ В ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ ВАСИЛЯ ОЛЕКСАНДРОВИЧА СУХОМЛИНСЬКОГО В КОНТЕКСТІ НАУКОВОГО ДОРОБКУ ВІТЧИЗНЯНИХ І ЗАРУБІЖНИХ НАУКОВЦІВ

ІДЕЇ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ В КОНТЕКСТІ ПЕДАГОГІКИ
ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО.
THE IDEA OF THE NEW UKRAINIAN SCHOOL IN THE CONTEXT
OF PEDAGOGY OF VASIL SUKHOMLYNSKY 15

ПЕДАГОГІЧНІ ІДЕЇ ВІТЧИЗНЯНИХ ДОСЛІДНИКІВ В КОНТЕКСТІ
СПАДЩИНІ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО 25

ПЕДАГОГІЧНІ ІДЕЇ ЗАРУБІЖНИХ ДОСЛІДНИКІВ В
КОНТЕКСТІ НАУКОВИХ ПОШУКІВ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО:
ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ 32

PEDAGOGY FOR ADULTS BY JANUSZ KORCZAK AND VASYL
SUKHOMLYNSKYI PEDAGOGY FOR ADULTS BY JANUSZ
KORCZAK IN THE CONTEXT OF “PEDAGOGY OF GOOD” BY
VASYL SUKHOMLYNSKY (PEDAGOGIKA DLA DOROSŁYCH
JANUSZA KORCZAKAW KONTEKŚCIE “PEDAGOGIKI DOBROCI”
WASYŁA SUCHOMLYŃSKI EGO) 41

ПЕДАГОГІКА ДЛЯ ДОРОСЛИХ ЯНУША КОРЧАКА І ВАСИЛЯ
СУХОМЛИНСЬКОГО (переклад українською мовою)..... 49

ІДЕЇ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО ПРО СОЦІАЛІЗАЦІЮ УЧНІВ
МОЛОДШИХ КЛАСІВ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ..... 58

ІДЕЇ, АФОРИЗМИ, ВИСЛОВЛЮВАННЯ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО
З ЗАГАЛЬНИХ ПИТАНЬ ПЕДАГОГІКИ 63

РОЗДІЛ ІІ. НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНА КОНЦЕПЦІЯ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО

ОВОЛОДІННЯ МІЦНИМИ ЗНАННЯМИ ЯК ВАЖЛИВА УМОВА
ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДІ: КОНЦЕПЦІЯ ВАСИЛЯ
СУХОМЛИНСЬКОГО
Capture by strong knowledges as an important condition of patriotic
education of young people: conception of Vasyl Sukhomlynskyi..... 69

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ВИХОВАННЯ КУЛЬТУРИ ПОТРЕБ ДИТИНИ В ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО.....	79
ВАСИЛЬ СУХОМЛИНСЬКИЙ ПРО ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ДУХОВНОГО І ФІЗИЧНОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ ТА ШЛЯХИ ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЇ.....	87
ГРОМАДЯНСЬКА СПРЯМОВАНІСТЬ БАТЬКІВСЬКОЇ ПЕДАГОГІКИ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО.....	91
ВИХОВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЛИСТІВ ВАСИЛЯ СТУСА ДО СИНА (подається у скороченні)	97
ЧИТАННЯ ЯК ФАКТОР САМОВИЗНАЧЕННЯ ОСОБИСТОСТІ В ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО.....	101
ПРОБЛЕМИ ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ У КОЛЕКТИВІ В ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО ТА О. А. ЗАХАРЕНКО	107
ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ СТУДЕНТІВ В КОНТЕКСТІ КОНЦЕПЦІЇ ДОБРА В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО.....	113
ІДЕЇ, АФОРИЗМИ, РОЗДУМИ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО З ПРОБЛЕМ ВИХОВАННЯ Й НАВЧАННЯ.....	121

РОЗДІЛ III. ПРОБЛЕМИ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛЯ ЯК СКЛАДОВА ПЕДАГОГІКИ В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО

ПРОБЛЕМИ ВИХОВАННЯ У МАЙБУТНІХ СПЕЦІАЛІСТІВ УМІНЬ ЖИТИ В СУЧАСНОМУ ТРАНСФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ	127
РОЗВИТОК НАУКОВО-ТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ ВИКЛАДАЧА ВНЗ В КОНТЕКСТІ ПЕДАГОГІЧНОЇ СПАДЩИНІ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО.....	132
ВИХОВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЛИСТІВ ВАСИЛЯ СТУСА ДО СИНА.....	140
В. О. СУХОМЛИНСЬКИЙ ПРО ВИХОВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОСТІ ЯК ОБ'ЄКТИВНОЇ НЕОБХІДНОСТІ ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ОСВІТИ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ	146

ВАСИЛЬ СУХОМЛИНСЬКИЙ ПРО РОЛЬ БІБЛІОТЕК У ФОРМУВАННІ ГРОМАДЯНСЬКОСТІ У ДІТЕЙ І МОЛОДІ.....	153
ЕПІСТОЛЯРНИЙ ЖАНР ЯК ВАЖЛИВИЙ ЗАСІБ БАТЬКІВСЬКОГО ВИХОВАННЯ.....	162
ІДЕЇ, АФОРИЗМИ, ВИСЛОВЛЮВАННЯ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО З ПРОБЛЕМ ДІЯЛЬНОСТІ УЧИТЕЛІВ ТА ПРОФЕСІЙНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ.....	172
ПІСЛЯМОВА.....	180

ДОДАТКИ

Додаток А. Витяги із Закону України «Про освіту».....	181
Додаток Б. Концепція «Нової української школи».....	196
Додаток В. Основні дати життя і діяльності В.О.Сухолинського	202
Додаток Г. Дати і теми проведення Всеукраїнських педагогічних читань «В.О.Сухомлинський і сучасність» у контексті актуальних проблем освіти і виховання	204
Додаток Д. Бібліографія творів В.О.Сухомлинського про добро	206

*100-РІЧЧЮ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ
В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО І МОЄЇ МАМИ – В.А.КАЛІНІНОЇ,
ЯКІ НАРОДИЛИСЯ В ОДИН ДЕНЬ, ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ*

ПЕРЕДМОВА

Одним із шляхів підготовки висококваліфікованих педагогів, які будуть готові до реалізації основних вимог Концепції «Нової української школи», є впровадження в практику роботи закладів освіти не лише нових підходів і технологій, але й відродження широкого використання здобутків минулих історичних періодів, що вимагає об'єктивної оцінки педагогічної спадщини взагалі й видатного українського педагога другої половини ХХ століття Василя Олександровича Сухомлинського зокрема.

Аналіз педагогічної спадщини В.О.Сухомлинського дозволяє констатувати, що вона є багатогранною та охоплює чи не всі аспекти навчально-виховної діяльності загальноосвітнього закладу та проблеми професійної підготовки майбутніх вчителів. Василь Олександрович запровадив у Павлівській школі по суті нову для того часу гуманістичну, особистісно зорієнтовану систему навчання і виховання. Основою педагогіки В. Сухомлинського, як і Яна Корчака було добро.

Слід зауважити, що в останні роки спостерігається зростання уваги дослідників до педагогічної спадщини педагога. Так, значним внеском у пропаганду педагогічних ідей Василя Олександровича є посібник Н.А. Калініченко «Світний геній Павлиша» (Видання третє, доповнене, 2018 р.), бути рецензентом якого мені була надана честь. Ця книжка є збірником праць автора, у яких розкриваються провідні ідеї наукових праць та практичної діяльності В.О.Сухомлинського, їх трансформація у діяльність навчальних закладів України. Значне місце у виданні приділяється проблемі розвитку творчого потенціалу вчителя та педагогічного колективу, сутності виховуючого середовища, яке невтомно формував педагог-дослідник. Прикрасою посібника є представлені дані про втілення ідей видатного педагога у діяльності навчальних закладів Кіровоградщини: хроніка обласних зльотів молодих учителів та профактиву; обласна педагогічна премія імені В. О. Сухомлинського; звернення учасників обласного зльоту молодих учителів до владних структур всіх рівнів та освітян області; звернення педагогічного колективу Павлівської ЗОШ І-ІІІ ступенів ім. В. О. Сухомлинського до молодих учителів Кіровоградщини тощо, а також серія світлин, які доповнюють хронологію життя і діяльності Василя Сухомлинського, вшанування пам'яті про нього земляками, науковцями, громадськістю України та зарубіжжя.

Не можна оминати монографію великого авторського колективу Херсонської академії неперервної освіти «Педагогічна спадщина В. О. Сухомлинського та актуальність проблем сьогодення» (Херсон, 2015 р.). У даній роботі представлено результати наукових пошуків професорсько-викладацького складу, докторантів закладу з актуальних проблем виховання, навчання, розвитку особистості, професійної освіти в контексті педагогічної спадщини видатного українського педагога – Василя Сухомлинського.

Заслуговує на увагу підготовка і видання навчально-методичного посібника «Педагогічна система В. Сухомлинського» (автори Федяєва В. Л., Сараєва О. В., 2006 р.). Цей посібник складається з декількох блоків, а саме: теоретичного, практичного, самостійної роботи, контролю та самоконтролю. Заслуговують на увагу організаторів навчально-виховного процесу пропозиції авторів щодо науково-дослідних завдань, виконання яких передбачає включення студентів в науково-дослідну роботу. Збагачують наукову цінність даного видання й додатки, у яких представлені праці педагога з досліджуваної проблеми, що надруковані у періодичних педагогічних виданнях і не увійшли у п'ятитомне видання творів В. О. Сухомлинського, а також список праць з проблеми «Педагогічна система В. Сухомлинського в науковому доробку вчених».

Цікавою для сучасників, особливо вчителів початкових класів, які почали працювати за основними положеннями Концепції «Нової української школи», батьків, і навіть працівників дошкільних закладів є брошура Г. М. Сагач «Дивосвіт педагогічного красномовства В. О. Сухомлинського: мистецтво логокреації [казкотерапії]», у якій розглядається педагогічний золотослів Василя Сухомлинського крізь призму наукової спадщини Павла Флоренського. Авторська казкотерапія видатного педагога аналізується, за твердженням автора, як «інноваційний виховний спосіб розвитку креативної особистості на стику епох в умовах духовно-моральної кризи, інфляції слова» [Сагач Г. М. Дивосвіт педагогічного красномовства В. О. Сухомлинського: мистецтво логокреації [казкотерапії]. Херсон : КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти». 2015. 40 с., С.2]. Особливо цінним з точки зору методики викладання й виховання учнів є розділ присвячений мистецтву казкотерапії Василя Сухомлинського, який не один раз наголошував, що «діти ждуть казку», бо вони повинні «...не тільки знати, а й любити». Як зазначає Г. М. Сагач: «В. О. Сухомлинський – талановитий автор унікальної теорії й практики логокреції в прадавньому жанрі казкотерапії, а також творення мінітворів у молодших класах, повномасштабних творів – у середніх та старших класах» [Там само, с.15]. Вважаючи казку найефективнішим різцем, який, за словами В. О. Сухомлинського, «відточує найтонші риси індивідуального мислення

кожної дитини і в той же час розкриває дитячі серця назустріч одне одному, творить тонкі інтелектуальні взаємини дитячого колективу. Творення казки, зазначав педагог, – це найщасливіші хвилини мого духовного спілкування з дітьми, а для них – незрівнянна радість мислення» [ ]. Автор брошури навіть схематично – умовно передала роль казки і музики (за В. О. Сухомлинським) [Сагач, с.21], а також алгоритм дії казки (за В. О. Сухомлинським) [Сагач, с.23]. Крім того автор наводить декілька авторських казок В. О. Сухомлинського («Тільки живий красивий», «Голос казки», «Чому ж горобець утік»). Взагалі, автор брошури називає В. О. Сухомлинського учителем-казкарем, який «своїм люблячим серцем, мудрою думкою, трепетним словом, майстерним виконанням власних казок у Школі Радості, Школі Радісного Здивування, Школі Мислення, Школі під Блакитними Небесами ХХ ст. творив педагогічне чудо...» [Сагач, с.24]. Але центральною віссю цього процесу автор визначає красу, називаючи її однією із вершинних категорій Педагогіки Серця В. О. Сухомлинського [Сагач, с.24].

Значну роботу з пропаганди педагогічних ідей, творчого доробку В. О. Сухомлинського проводить Української асоціації імені В. Сухомлинського створена з ініціативи широких кіл учителів, науковців, громадськості в 1990 році. За ініціативи асоціації та підтримки її членів щорічно, починаючи з 1994 року, проводяться Всеукраїнські педагогічні читання «В. О. Сухомлинський і сучасність» у контексті актуальних проблем освіти і виховання (Додаток А). Слід підкреслити, що підготовка закладів освіти, у яких відбуваються читання, активізує науковців до різностороннього вивчення обговорюваної проблеми. Прикладом є видання хрестоматії «Гуманістична дидактика В. О. Сухомлинського» (Харків, 2005) укладач і автор передмови є відомий в Україні науковець В. І. Лозова – доктор педагогічних наук, професор Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. У даному виданні зібрані виписки, уривки із п'ятитомного зібрання творів В. О. Сухомлинського, які розкривають гуманістичну позицію педагога з проблем дидактики, а саме: про сутність процесу навчання та його складові (зміст, методи і форми навчання, контроль і самоконтроль за пізнавальною діяльністю учнів, а також умови ефективної організації навчального процесу учителем); дидактичні принципи, взаємодію суб'єктів пізнавальної діяльності. І, як зазначає В. І. Лозова, все це «...свідчить про інноваційний характер його (В. О. Сухомлинського - Т.З.) ідей [Гуманістична дидактика В. О. Сухомлинського (Укладач і автор передмови В. І. Лозова). Харків. 2005. 116 с. С.2]. При підготовці до ушанування 90-річчя від дня народження Василя Сухомлинського академія педагогічних наук України спільно із Українською асоціацією Василя Сухомлинського та Державною

науково-педагогічною бібліотекою України, яка носить ім'я педагога, видали науково-допоміжний бібліографічний покажчик «Ушанування 90-річчя від дня народження Василя Сухомлинського» [Ушанування 90-річчя від дня народження Василя Сухомлинського: *наук.-допом. бібліогр. покажч.* АПН України, ДНПБ України ім. В.О.Сухомлинського: [упоряд. Л. М. Заліток; наук. Консультант О. В. Сухомлинська; наук. ред. П. І. Рогова]. К.: Четверта хвиля. 2009. 96 с.]. У цьому виданні представлено бібліографію праць В. О. Сухомлинського та результати досліджень вітчизняних і зарубіжних учених про життя й діяльність педагога до 2008 року. За 10 років покажчик став важливою складовою проведення досліджень науково-педагогічними працівниками та педагогами, докторантами, аспірантами, студентами, корисним усім, кого цікавить життя й творчий доробок В. О. Сухомлинського.

В сучасних умовах перегляду освітньої парадигми, реалізації в освіті «Концепції нової української школи», твори В. О. Сухомлинського затребувані вчителями, вихователями, викладачами ЗВО (пошукові системи в Інтернеті знаходять 2540000 посилань тільки на працю В. О. Сухомлинського «Серце віддаю дітям») [Там само, с.22]. Свідченням цього є підготовка до 100-річчя від дня народження Василя Сухомлинського науково-педагогічними працівниками кафедри педагогіки, психології і корекційної освіти комунального закладу «Кіровоградський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені Василя Сухомлинського» збірника статей «Ідеї Василя Сухомлинського та сучасна післядипломна педагогічна освіта» [Ідеї Василя Сухомлинського та сучасна післядипломна педагогічна освіта: *збірник статей* / [О.Е. Жосан, В.В. Войтко, В.В.Павлюх та ін.; за заг. ред. О.Е.Жосана]. Кропивницький: Ексклюзив-Систем, 2018. 100 с.]. Заслугує на схвалення те, що матеріали даного видання розкривають питання упровадження ідей видатного українського педагога в освітній процес безперервної системи освіти, а саме: закладів загальної середньої, професійно-технічної та післядипломної освіти. Цей висновок підтверджується підготовкою викладачами цього ж закладу освіти (Тарапака Н.В., Мартін А.М.) навчально-методичного посібника «Педагогічні ідеї В. О. Сухомлинського в практиці сучасного закладу дошкільної освіти» [Тарапака Н.В., Мартін А.М. Педагогічні ідеї В.О.Сухомлинського в практиці сучасного закладу дошкільної освіти: *навчально-методичний посібник* Кропивницький: КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського», 2018. 100с. С.].

У даному виданні крім теоретичних основ використання творчості педагога в освітньому процесі дітей дошкільного віку, доводиться необхідність творчого використання його педагогічної спадщини в умовах закладів дошкільної освіти, запропоновані методичні рекомендації з означеної проблеми

і навіть розробки занять та проектів з досвіду роботи педагогічних працівників Кіровоградської області.

У збірнику є статті, які присвячені впровадженню ідей педагога у процеси виховання, оцінювання навчання, реалізацію інклюзивної освіти, розвитку професійної компетентності вчителя в системі післядипломної освіти, вирішення проблеми розвитку інтелектуально-творчого потенціалу педагога тощо. Як зазначає у передмові до виданняч Олександр Жосан, «Василь Сухомлинський зробив внесок у розвиток різних галузей педагогіки, який важко переоцінити. У його пдагогічній спадщині є все: компетентністий, діяльнісний, особистісно орієнтований підходи в освіті, дитиноцентризм, прагнення психологічного забезпечення діяльності школи та роздуми про необхідність умотивування роботи педагога і удосконалення шляхів його професійного зростання». А тому, продовжує він «ці ідеї з урахуванням реалій сучасності, ми маємо **вміло** (виділено - Т.З.) використовувати в своїй діяльності» [Ідеї Василя Сухомдинського та сучасна післядипломна педагогічна лосвіта: збірник статей / [О.Е. Жосан, В.В. Войтко, В.В.Павлюх та ін.; за заг. ред. О.Е.Жосана]. Кропивницький: Ексклюзив-Систем, 2018. 100 с. С.4]. Але щоб творчо використовувати їх, за моїм переконанням, на часі є необхідність перевидання творів геніального педагога. Про те, як засвідчує досвід О. В. Сухомлинської, яка підготувала нове видання книжки «Серце віддаю дітям», науковці повинні більше уваги приділити скурпульозному пошуку відповіді на питання автентичності текстів, їх оригіналу.

Працюючи над новим виданням книжки, яке складається з трьох частин (автентичний текст книжки «Серце віддаю дітям» з включенням матеріалів, що розповідають про роботу педагога над рукописом, а також про кожного з його вихованців, які згадуються у тексті; шлях рукопису до видання; матеріали, за якими можна простежити долю книжки в період 1968-1969 роках), Ольга Василівна, за її словами, виявила «безліч не те, що розбіжностей, а точніше сказати, доповнень, змін, вставок, ініційованих рецензентами, видавництвом». І, як вона сама зазначає, «дійшла висновку, що треба опублікувати всі документи, що стосуються книжки. Це дасть не тільки набагато більше дізнатися про Василя Олександровича і його книгу, а й продемонструє, «як це відбувалося в СРСР» [Сухомлинська О. У пошуках справжнього. Сухомлинський Василь. Серце віддаю дітям. К.: Акта. 2012. 538 с. С.5-22. С.5]. Також встановлено, що на відміну від первісного, авторського рукопису з'явилися нові параграфи. Взагалі, Ольга Сухомлинська робить висновок, поділяючи всі правки на три групи: ідеологічні; вставки про ті педагогічні експерименти, що їх проводив не особисто автор, а колектив; вставки, які автор називає «теоретичними» [Там само, с. 12-13].

Як зазначає Ольга Василівна, у книжці «Серце віддаю дітям» Василь Олександрович, називаючи авторитетними окремих педагогів, більше покликався на ідеї вільної школи Льва Толстого, на особливості дитячого мислення й необхідності розвитку дослідницького характеру у дитини К. Д. Ушинського, на основні положення педагогіки справжнього гуманізму польського педагога Януша Корчака, на ідеї вальдорфської педагогіки Рудольфа Штайнера, на систему праці «сучасної школи» Селестена Френе тощо. Деякі положення В. О. Сухомлинського (початок ХХ - середина 60-х рр. ХХ ст.), наприклад, його велика увага до слова, мови, на яких він «...вибудував весь ланцюжок розумового процесу», багатьма не сприймалася, тому що переважне значення мали діяльнісний підхід, а також політехнізм і трудове виховання» [Там само, с.10].

Крім того Ольга Василівна спробувала відновити всю історію публікації книжки [Там само, с.15-22]. В результаті ознайомлення з працею В. О. Сухомлинського «Серце віддаю дітям» (2012 р.), статтею Ольги Сухомлинської «У пошуках справжнього», яка є результатом скурпульозної роботи автора, зовсім по-новому відбувається сприйняття змісту, рельєфно проглядається «ідея становлення душевного стрижня Людини – її думок, переконань, почуттів, естетичних поглядів і смаків» [Там само, с.2].

Вивчення творчої спадщини видатного педагога, результатів досліджень вітчизняними і зарубіжними науковцями його педагогічних ідей, доведення їх суголосності проблемам сучасної педагогіки, викликали посилення уваги дослідників до кожного слова, кожної думки науковця, що обумовило видання в останні роки значної кількості збірників цитат з наукового доробку В. О. Сухомлинського з різних актуальних проблем навчання, виховання, розвитку особистості, професійної освіти. Наприклад, науковці, докторанти, аспіранти КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти» підготували і видали збірник цитат «Ідеї, думки та висловлювання Василя Сухомлинського». У збірнику систематизовано цитати з наукового доробку В. О. Сухомлинського щодо актуальних проблем виховання (громадянське, патріотичне, трудове, почуття власної гідності, толерантності тощо); формування світогляду особистості; формування всебічнорозвиненої особистості; активізації й оптимізації навчального процесу; розвитку природничо-математичної освіти; підготовки майбутнього педагога, роботи з молодими вчителя та ін. [Ідеї, думки та висловлювання Василя Сухомлинського: *збірник цитат* / за ред. В.В.Кузьменка, Н.В.Слюсаренко. Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти». 2015. 158 с.]. Водночас у закладі було видано уривки з творів педагога «В. О. Сухомлинський про формування культури потреб особистості» [В. О. Сухомлинський про формування культури потреб

особистості: *уривки з творів*. Упорядники: І.Я.Жорова, Л.М.Заліток, Т.В.Комінарець, Т.В.Філімонова; за ред. І.Я.Жорової. Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти». 2015. 158 с.], у якому цитати з творів видатного педагога розташовані за проблемами: погляд В. О. Сухомлинського на сутність духовних потреб дитини, їх розвиток; виховання культури потреб особистості; роль в цьому процесі педагогів і батьків, засобів художньо-естетичного пізнання світу.

За переконанням упорядників збірника відібрані уривки з творів Василя Олександровича Сухомлинського, його висловлювання «покликані наблизити педагогічну громадськість і батьків до розв'язання проблеми гармонійного розвитку людини; формуванню культури потреб особистості, розвитку духовних потреб дитини, що групуються на новаторському досвіді великого педагога-гуманіста» [В. О. Сухомлинський про формування культури потреб особистості: *уривки з творів*. Упорядники: І.Я.Жорова, Л.М.Заліток, Т.В.Комінарець, Т.В.Філімонова; за ред. І.Я.Жорової. Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти». 2015. 158 с. С. 6].

Відповідно до тем педагогічних читань за результатами їх проведення, випускаються наукові часописи (переважно це видання, що є фаховими), матеріали кожного з них розкривають актуальну для сьогодення педагогічну проблему в контексті ідей Василя Сухомлинського. Тобто можна констатувати, що кожне таке наукове видання є сьогодні трактуванням різних ідей В. О. Сухомлинського, які читач знаходить у «Вибраних творах» педагога, їх втіленням в життя в контексті сучасної концепції освіти, через висвітлення теоретичних здобутків педагога презентується творче використання їх в практиці навчально-виховної роботи різних типів закладів освіти, що сприяє популяризації наукової спадщини видатного українського педагога.

Результатом проведення педагогічних читань також буває випуск тез і анотованих матеріалів. Наприклад, «Василь Сухомлинський у діалозі з сучасністю: здоров'я через освіту» (11-12 жовтня 2012 року м.Донецьк); «Василь Сухомлинський у діалозі з сучасністю: вчимося толерантності» (25-26 вересня 2014 р., м. Миколаїв) та ін., які теж є важливим внеском в скарбницю збереження педагогічних ідей В. Сухомлинського, їх нового прочитання в контексті сучасних проблем виховання й навчання, підготовки нової генерації працівників освіти.

Взагалі, науковці зазначають, що все, що «найцінніше, створене Василем Олександровичем, назавжди увійшло до національної духовної культури, до скарбниці вітчизняної і світової педагогіки». Про це свідчить видання його творів на 59 мовах світу (Україна, Болгарія, Китай, Польща, Румунія, Таїланд, Японія та ін.), тираж яких становить 15 млн. примірників» [Кузьменко В.В.,

Слюсаренко Н.В., Кондратенко Г.М., Рідкоус О.В. Василь Сухомлинський: життєвий шлях та педагогічні погляди. Третє видання перероблене і доповнене. Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2018. 150 с. С. 6]. Підтвердженням того, що педагогічна і творча спадщина видатного українського педагога сьогодні актуальна в інших країнах, є виявлення бажання прийняти участь у X Міжнародній науково-практичній конференції та XXV Всеукраїнських педагогічних читаннях «Творча спадщина Василя Сухомлинського у вітчизняному та міжнародному вимірах» (м. Кропивницький, 4-5 жовтня 2018 р.) представників різних країн світу (Інь Чуань, керівник Китайської академії педагогічних досліджень; Алан Сокерілл, ад'юнкт-дослідник, Університет Монаш, Мельбурн (Австралія); Библюк М. Ю., доктор педагогічних наук, професор Куявсько-поморської вищої школи в Бидгощі (Польща); Кайдалова Т. І, заслужений вчитель України, голова Художньої ради при УКЦ «Просвіта Жетису ім. Т.Шевченка», вчитель української мови (м.Алмати, республіка Казахстан), а також представники Канади, Німеччини та інших країн.

Враховуючи науковий інтерес автора до педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського, повторним опрацюванням творів педагога, яке з часом завершується «новим прочитанням В. Сухомлинського», постійним ознайомленням з новими надходженнями з даної проблеми, використанням теоретичних положень і практичних рекомендацій педагога у навчально-виховному процесі зі студентами, особливо для виконання творчих завдань як важливої форми самостійної пошукової роботи, в роботі студентських наукових гуртків, проблемних груп, що передбачають включення їх членів в науково-дослідницьку діяльність тощо, автором цієї монографії, який є постійним членом асоціації та учасником всіх педагогічних читань, підготовлено низку наукових статей, повідомлень з різних проблем педагогіки. Разом із тим, багато матеріалів, публікацій було видруковано у колективних монографіях, журналах, часописах як вітчизняних, так і зарубіжних, що не завжди доступні для широкого кола науковців, викладачів, аспірантів, магістрів, студентів закладів вищої освіти (спеціальності – середня освіта). Тому для збереження, дослідження та популяризація педагогічного доробку, наукової спадщини видатного українського педагога Василя Олександровича Сухомлинського, спонукання молодого покоління педагогів, майбутніх вчителів до переосмислення феномена його авторської школи в контексті сучасних проблем як вітчизняної, так і зарубіжної освіти, посилення уваги суспільства до власної історії взагалі та історії української освіти зокрема, до книги «Педагогіка В. О. Сухомлинського» увійшли найбільш цінні в науковому сенсі статті автора, надруковані в різних українських і зарубіжних виданнях.

У книзі «Педагогіка В. О. Сухомлинського» проаналізовано внесок педагога у розвиток педагогічної науки через його конкретизацію за наступними розділами: питання освіти в педагогічній спадщині Василя Сухомлинського; загальні питання педагогіки; навчально-виховна концепція Василя Сухомлинського: теорія навчання, інноваційні підходи до трудової підготовки учнів, звертаючись при цьому до яскравого прикладу використання провідних ідей педагога-гуманіста його сучасником та послідовником О. А. Захаренком; теорія виховання та школознавство. Окремим розділом «Проблеми підготовки вчителя як складова педагогіки В. О. Сухомлинського», у якому розкриті вимоги до педагога взагалі та предметника зокрема, представлено матеріали, в яких розкриваються зміст, форми, методи та засоби організації навчально-виховного процесу у закладах з підготовки майбутніх вчителів, зроблено наголос на їх психолого-педагогічній підготовці, формуванні загальнокультурної компетентності, готовності реалізувати на практиці ідеї нової української школи; обґрунтовано значущість системної роботи з молодими вчителями на основі продуктивного використання провідних концептів педагогічної спадщини гуманістичної педагогіки В. О. Сухомлинського, зокрема змістовних традиційних тижнів, біля витоків яких стояв особисто педагог. Хочеться зробити наголос, що педагогічні ідеї Василя Сухомлинського в усіх розділах розглядаються в контексті наукового доробку вітчизняних і зарубіжних науковців.

В монографії проаналізовано різні напрями діяльності видатного українського педагога, виокремлені провідні домінанти його педагогіки, що сприяли, за нашим переконанням, широкому розповсюдженню його ідей в Україні і світі, розкрили використання творчої спадщини вченого у практиці роботи ряду навчальних закладів. При цьому необхідно наголосити, що досвід педагога сприяв удосконаленню навчально-виховного процесу в освітніх закладах, сповнював життя шкіл радістю пізнання, творчого пошуку, гармонією і красою.

Дане видання має практичне значення. Буде корисним як для педагогів, викладачів, так і для підготовки майбутніх вчителів, підвищення їх кваліфікації в процесі самоосвіти. Тобто матеріали цього видання можуть стати порадиником В. О. Сухомлинського для педагогів у реалізації на практиці вимоги безперервної педагогічної освіти.

Дане видання адресоване фахівцям в галузі педагогіки, викладачам ЗВО, аспірантам, магістрам, усім, хто цікавиться сучасним станом педагогіки в Україні та зарубіжжі, а також внеском персоналій, зокрема В. О. Сухомлинського, в розвиток педагогічної науки.

РОЗДІЛ І.

ПИТАННЯ ОСВІТИ В ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ ВАСИЛЯ ОЛЕКСАНДРОВИЧА СУХОМЛИНСЬКОГО В КОНТЕКСТІ НАУКОВОГО ДОРОБКУ ВІТЧИЗНЯНИХ І ЗАРУБІЖНИХ НАУКОВЦІВ

ІДЕЇ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ В КОНТЕКСТІ ПЕДАГОГІКИ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО THE IDEA OF THE NEW UKRAINIAN SCHOOL IN THE CONTEXT OF PEDAGOGY OF VASIL SUKHOMLINSKY

Сьогоднішній світ за масштабами трансформаційних змін називають переломним тому, що в наш час настає нова ера в історії людства — суспільство стає інформаційним. Однією з характеристик такого суспільства поряд з виробництвом, яке засноване на комп'ютерних технологіях, є процес створення та поширення знань та інформації, які перетворюються на основні продуктивні сили суспільства. Тому успіх не лише будь-якої виробничої діяльності, але й взагалі будь-якої сфери життєдіяльності залежатиме від рівня інтелектуального розвитку людини. Якщо ж урахувати зростання тенденції глобалізації, яка з-посеред іншого означає небувале раніше загострення конкуренції між державами-націями, то стає очевидним, що лише країна, яка забезпечить адекватний вимогам часу розвиток освіти та науки, може сподіватися на гідне місце у світовому співтоваристві. Одним із наслідків науково-технічної та «інформаційної» революції і спричиненого ними зростання виробництва стала втрата суспільної необхідності у ранньому початку праці та значне підвищення вимог до рівня освітньої та фахової підготовки людини. А це, в свою чергу, обумовлює необхідність переходу загальноосвітньої школи на 12-річне навчання (в усіх європейських країнах тривалість здобуття повної середньої освіти складає від 12 до 14 років). Крім того, найбільш успішними на ринку праці в найближчій перспективі будуть фахівці, які «...вміють навчатися впродовж життя, критично мислити, ставити цілі та досягати їх, працювати в команді, спілкуватися в багатокультурному середовищі та володіють іншими уміннями» [1]. Але, за твердженням міністра освіти і науки України Лілії Гриневич, сьогодні українська школа не готує до цього, виховуючи «...не спеціаліста XXI століття, а вчителя з XX століття» [2]. Все вищезазначене робить виклик всім сферам діяльності суспільства але, в першу чергу, освіті. Тому Міністерство освіти і науки виступило з пропозицією для успішної реалізації реформи освіти в Україні схвалити Концепцію «Нова

українська школа» (НУШ), яка поєднує збереження українських традицій освіти з провідними ідеями досвіду інших країн (Канада, Польща, Фінляндія та ін.) в контексті рекомендацій Ради Європи.

Взагалі дана концепція може сприйматися у державі як програма нововведень до середньої освіти, мета якої підвищити якість загальної середньої освіти в країні, погіршення якої зафіксовано протягом 1992-2016 років. Основними факторами, які це спричинили називаються: застарілі зміст освіти та методики викладання; домінування в системі освіти шкіл з невисокою якістю освітніх послуг; суттєві територіальні відмінності в якості загальної середньої освіти (між сільськими та міськими школами, між окремими регіонами) та ін. Отже реалізація мети Концепції повинна забезпечити проведення докорінної та систематичної реформи загальної середньої освіти за різними напрямками. Щодо організації навчально-виховного процесу в ній передбачено: ухвалення нових державних стандартів, розроблених з урахуванням компетентностей, необхідних для успішної самореалізації особистості; запровадження нового принципу педагогіки партнерства, що ґрунтується на співпраці учня, вчителя і батьків; створення необхідних умов для навчання учнів безпосередньо за місцем їх проживання; організація інклюзивного навчання; посилення роботи з обдарованими учнями; запровадження принципу дитиноцентризму (орієнтація на потреби учня); врахування особливостей психофізичного розвитку учнів, вміння передбачати здобуття ними умінь і навичок, необхідних для успішної самореалізації в професійній діяльності, особистому житті, громадській активності; право учителів впроваджувати власні освітні програми відповідно до державного стандарту загальної середньої школи тощо. Особливий наголос у Концепції робиться на заходах з підвищення якості освіти (формування системи забезпечення якості освіти, якісного вивчення іноземних мов у профільній школі відповідно до Стратегії сталого розвитку «Україна-2020»; створення регіональних органів з питань якості освіти та системи незалежного оцінювання результатів навчання за курс базової середньої освіти та ін.).

Позитивним, на нашу думку, є наголос зроблений в концепції на визначення компетентностей, які закріплено законом «Про освіту», і які учні повинні набувати. Особливо значущим для досягнення мети даної Концепції є необхідність формувати в учнів культурної компетентності. Але, за нашим переконанням, необхідно було наголосити і на необхідності інтенсифікації формування даної компетентності у майбутніх вчителів, а також підвищення вимог до постійного вдосконалення і самовдосконалення її у працюючих педагогів. Заслужують на увагу і підходи для набуття компетентностей школярами, а саме: діяльнісний, інтегроване і проектне навчання, зміна

освітнього середовища. Але слід наголосити, що перші два успішно використовуються творчими учителями. Тому сьогодні для її реалізації на практиці достатньо посилити вимоги до кожного учителя надавати переваги у навчальному процесі саме цим способам навчання. А от, що стосується останньої – зміна освітнього середовища (це робота з батькам, громадськістю, а також дотримання санітарно-гігієнічних норм) – то як зазначає переважна більшість практикуючих вчителів, в її реалізації виникають певні труднощі.

Пояснюється це тим, що змінити ставлення педагога до дитини, поважаючи її, уважно ставлячись до неї, постійно знаходячи оптимальний спосіб для її ефективного навчання й виховання набагато важче ніж навчитися використовувати в навчально-виховному процесі нові підходи, оновлені методи або способи навчання і виховання. Разом із тим слід зауважити, що досвід вирішення цієї проблеми в педагогіці є і він достатньо ґрунтовно описаний в психолого-педагогічних дослідженнях, в літературі культурологічного, морально-етичного спрямування (Завгородня Т.К., Зязюн І.В., Корчак Я., Сухомлинський В.О. та ін.). Тому для їх подолання педагогам, організаторам освіти, спільно з науковцями, використовуючи різні методи дослідження, необхідно вивчати передові ідеї вирішення даної проблеми педагогами інших країн, вітчизняних вчителів різних вікових груп та з різним стажем і стилем педагогічної роботи, різним темпераментом, рівнем сформованості педагогічних компетенцій тощо.

Водночас слід зауважити, що в змісті Концепції УНШ наголос переважно робиться на необхідності вдосконаленні процесу навчання. Підтвердженням цього твердження є, наприклад, зміст посібника «Нова українська школа», в якому, перераховуючи зміни, які відбудуться в житті школи після реалізації в ній ідей НУШ, практично забули про виховання як важливу складову єдиного навчально-виховного процесу. А, як зазначав В.О.Сухомлинський, тільки «...при досконалій постановці педагогічного процесу, при повній гармонії навчання і виховання людина може оволодіти колом знань, значно ширшим, ніж вона оволодіває нині...» [6, с. 201]. Крім того педагог зауважував, що «Тільки тоді, коли у школі вирує багатогранне духовне життя, опанування знань є справою бажаною, привабливою, воно не припиняється і після закінчення школи, продовжується в роки праці» [9, с. 77-78]. Тобто виховує потребу школярів у постійному поглибленні знань, готує їх до навчання протягом всього життя. Тому стає зрозумілим, що досягнення мети Концепції, яка спрямована на проведення докорінної та системної реформи загальної середньої освіти за проголошеними напрямками, безпосередньо залежить від вчителя. Але оновлення вчителя можливе лише шляхом зміни його підходів до організації навчально-виховного процесу. Все це засвідчує великі зміни, які

очікують як працюючих вчителів, так і майбутніх. Для реалізації основних положень Концепції НУШ в шкільній практиці вчитель повинен дотримуватися вимог, які сприяють створенню умови доброзичливої і водночас вимогливої взаємодії вчителя з учнями. Як зазначав В.Сухомлинський в своїй праці «Теоретичні й практичні проблеми, які висуваються життям у процесі здійснення ідеї всебічного розвитку особистості», навчання тільки тоді стає бажаною діяльністю, коли: 1) «...воно відбувається на фоні багатого, багатогранного духовного життя і коли серцевиною цього багатства є гармонія колективного й особистого» [9, с. 79]; 2), «коли педагог є учителем – вихователем» [9, с. 84]; 3), коли є «висока педагогічна культура батьків» [9, с. 86].

За переконанням Василя Олександровича, учні надають перевагу вчителю, якого бачать як людину: «...розумну, знаючу, думаючу, закохану в знання .... Чим глибші знання, чим ширший кругозір, ширша всебічна наукова освіченість учителя, тим більшою мірою він не тільки викладач, а й вихователь. Для вчителя початкових класів важлива не тільки всебічна освіта, а й особливий інтерес до якоїсь певної науки, галузі знань» [5, с. 49]; «...яка знає психологію і педагогіку, розуміє і відчуває, що без знання науки про виховання працювати з дітьми неможливо»; «...яка досконало володіє вміннями в тій чи іншій трудовій діяльності, майстер своєї справи. ..» [5, с. 49]; в якій «...любов до дітей поєднується з творчим інтересом до проблем науки» [5, с. 50] тощо. Проте найважливішою умовою всебічного розвитку дітей, за переконанням педагога є, «...багате, різностороннє інтелектуальне життя педагогічного колективу, різноманітність інтересів, широта кругозору, допитливість, чутливість до нового в науці» [5, с. 50].

Сьогодні для позитивного вирішення проблеми підготовки нового вчителя необхідно розв'язати ряд проблем. А саме: стимулювати його мотивацію шляхом підвищення рівня його оплати праці, надання академічної свободи, стимулювання вчителя до професійного зростання; необхідності оновлення системи підвищення кваліфікації педагогів. Для розв'язання останньої пропонується створення нової системи підвищення кваліфікації вчителів і керівників шкіл, отримання свободи щорічно навчатися (Інститути післядипломної педагогічної освіти, заклади вільного вибору). У цілому за п'ять років термін підвищення кваліфікації має скласти 150 годин. Цікавою формою підвищення якості діяльності педагога повинно стати запровадження сертифікації – добровільної перевірки, підтвердження якої звільняє фахівця від атестації та ін. Втілення в життя цих змін повинно сприяти постійному професійному та особистому зростанню вчителів, підвищенню їх соціального статусу, отримання свободи дій (вчитель або авторська група зможуть,

дотримуючись Державного стандарту, доповнювати або створювати свої навчальні програми), забезпечення умов для самостійного вибору методів, способів навчання й виховання учнів. Перехід до педагогіки партнерства між учнем, вчителем і батьками вимагає ґрунтовної підготовки вчителів за новими методиками і технологіями навчання і виховання (зокрема, інформаційно-комунікативними). Досвід такої роботи ми зустрічаємо у діяльності школи В. О. Сухомлинського. Так, для підвищення культурного та професійного рівня в школі В. О. Сухомлинського приблизно двічі на місяць вчителі читали для своїх товаришів лекції з наукових проблем [5, с. 54]. Ця ідея і сьогодні може бути творчо використана як при підготовці майбутніх педагогів, так і в системі безперервної педагогічної освіти. Це може бути захист навчальних проєктів, авторських варіантів розроблених інтегрованих уроків, дискусії з психолого-педагогічних проблем, рольові ігри, обговорення цікавих наукових публікацій, документів з вдосконалення навчально-виховного процесу різних складових структури освіти в Україні тощо.

Зміни також повинні відбутися і в діяльності адміністрації шкіл та роботі з батьками. Стосовно останніх, то концепція розв'язання цього питання сформульована в одному з принципів Нової української школи а саме: партнерство у тому числі між школою та батьками. І як результат зроблено висновок, що тільки так «можливо зробити українську школу відкритою, цікавою та сучасною». Дотримання вищезгаданого принципу НУШ, безперечно, не може не вплинути позитивно на зміни освітнього середовища, впровадження навчання в життя. Але, на нашу думку, для успішної реалізації мети зазначеної концепції цього недостатньо. За нашим переконанням, необхідно постійно реалізовувати на практиці ідеї безперервної педагогічної освіти про яку вже говорять довгий час. І, якщо для втілення в шкільну практику положень Концепції НУШ для вчителів експериментальних класів Міністерство провело кілька тренінгів, передбачило безперервність підвищення кваліфікації вчителів, то підготовка майбутніх педагогів до реалізації на практиці положень даної Концепції повинна бути «реанімована». Це перегляд і оновлення освітніх програм підготовки фахівців; розробка методичного забезпечення їх реалізації; видання наукової та навчальної літератури для студентів; включення останніх в науково-пошукову аудиторну (виконання творчих завдань, розробка проєктів навчання й виховання, навчально-виховних ситуацій, навчальних ігор різних типів) роботу та їх реалізація у навчально-виховному процесі і при підготовці курсових, дипломних робіт різних рівнів з обов'язковим проведенням психолого-педагогічних досліджень з учнями, педагогам і батьками опорних шкіл практики, розробці проєктів по активізації підготовки майбутніх педагогів до реалізації та впровадження положень

Концепції НУШ у навчально-виховний процес ЗВО та позааудиторній діяльності.

На нашу думку, результативність реалізації концепції залежатиме від того як сприймуть нововведення працюючі вчителі, чи готові вони самі змінюватися. Підтвердженням цього є відповіді вчителів загальноосвітніх шкіл міста Івано-Франківська на запитання: «Як Ви ставитеся до майбутніх нововведень?» Більшість вчителів (65 %) відповіли «схвально», 24% - «так собі». Але 11% респондентів вважають реформу непотрібною. Слід зазначити, що другу і третю відповідь, як не дивно, дали порівну вчителі з досить великим стажем роботи і ті, що тільки починають свій професійний шлях. Тому напрашується висновок, що вчителі по-різному сприймають запропоновані нововведення. А це призводить до висновку, що керівники від освіти, науковці повинні вести широку роз'яснювальну роботу серед цієї категорії працівників, проводити семінари вчителів – тренерів опорних шкіл, крім посібника, у якому прописані основні зміни, що торкаються навчального процесу, необхідно запропонувати конкретні вказівки від розробників концепції щодо того, як саме втілюватимуться нововведення в масову шкільну практику, як домогтися щоб діти співпрацювали з учителем, щоб відбулося взаємонавчання. Разом із тим аналіз даного документу засвідчує, що, як в кожному нововведенні, завжди є недоречності, неточності, питання. Не є винятком і Концепція УНШ. По-перше, запропонований документ не пропонує шляхи залучення абітурієнтів на інженерно-технічні та природничо-математичні спеціальності; немає конкретних вказівок від розробників концепції щодо того, як саме будуть втілюватися нововведення в шкільну практику; переважна більшість запропонованих в Концепції принципів, методів і форм навчання є давно відомими в педагогіці школи. Наприклад, відповідно до Концепції НУШ, початок занять кожного дня рекомендують починати з ранкового кола. Але схожі традиції вже давно були в інших школах. Наприклад, традиція проведення «Школи під блакитним небом» в Павлівській школі. На цей час, зазначає Василь Олександрович, «школою для малюків ставали зелений лужок, прохолода, тінь лип і яблунь, тепла річка, безмежне поле, синій сутінок дібров». А метою її проведення було «...дістати перше уявлення про індивідуальні особливості кожної дитини, розпочати те пізнавання дітей, яке в чуйного розумного педагога не припиняється ні на один день і без якого не можна уявити успішне виховання» [4, с. 203]. Але, між підходами до їх організації спостерігається різниця: у Павлівській школі проведення уроків відбувалося по мірі їх необхідності, в різній місцевості, в різний час дня, з ініціативи учнів, батьків та вчителів, а з концепції випливає, що початок навчання у школі кожний день починається з ранкового кола. А це вже є їх наказово-примусове

щоденне проведення, а нововведення мають відбуватися, в першу чергу, на ментальному рівні, а не запроваджувати законодавчо.

Інша справа, розвиток мотивації використання знань в навчально-виховному процесі, виявляючи при цьому творчість, налагодження зв'язку між вимогами загальноосвітньої школи і школами раннього розвитку. Наприклад в школі В. О. Сухомлинського [10, с. 485]. З малятами-першокласниками завели альбом колективної творчості під назвою «Світанкова зоря». В якому кожному учню було відведено сторінку (хочеш – дві-три) і запропоновано «...малюй те, що ти полюбив у природі, і напиши одну-єдину фразу, кілька слів, «але щоб ці слова були, як «гарна пісня». Діти з великою зацікавленістю ставилися до цієї творчості. І «з кожним роком, зауважував педагог, обмін роздумами, духовними багатствами все більше визначав стосунки між дітьми, був спрямований на те, щоб «...знання, інтелектуальне життя переживалися школярами як їх моральна гідність» [10, с. 486]. Саме так педагоги намагалися виховати у школярів неповагу до неуцтва у їхньому середовищі, готувати їх до вміння дискутувати, відстоювати свою думку.

Водночас В. О. Сухомлинський зауважував, що учні повинні постійно включаються в діяльність з передачі своїх знань іншим. За його твердженням, тільки «передаючи знання іншим, учень багато чого усвідомлює, у нього виникає багато запитань, він прагне з'ясувати найтонші «звивини і повороти, думки, приховані причинно-наслідкові зв'язки... Утверджуючи, обстоюючи, захищаючи істину, молода людина утверджується в ній сама, у неї виникає потреба далі розширювати й поглиблювати знання» [3, с. 487]. У протилежному випадку «...знання залишаються в свідомості учня «цінностями для себе», якщо вони не набудуть морального забарвлення, не переживатимуть як радість, честь, багатство, достоїнство особистості» [3, с. 487].

Тому вимога Концепції про необхідність готувати школярів до творчої, соціально значущої діяльності, налагодження в навчально-виховному процесі суб'єкт-суб'єктних стосунків вчителів і учнів, їх взаємонавчання вимагає, щоб педагог був різносторонньо розвиненою особистістю.

Успішно провести реформування загальноосвітньої школи можливо, на наш погляд, тільки шляхом посилення психологічної підготовки педагога, без чого не можливо розв'язати завдання психоемоційного розвитку дітей, педагогічної, методичної підготовки вчителя, постійного підвищення ними свого загальнокультурного рівня, а, головне, формування морально-етичних якостей (любові до учнів і поваги до батьків, володіння методами співпраці з учасниками навчально-виховного процесу, людяності, співпереживання, співчуття, доброти у поєднанні з вимогливістю, самокритичності, порядності тощо), а також відданості своїй професії. Це ж стосується і підготовки педагогів

до навчання обдарованих учнів, одним із шляхом роботи з якими пропонується впровадження інформаційних технологій. Для успішного розв'язання цього питання, доцільно залучати студентів – майбутніх педагогів через активізацію їх діяльності в науково-дослідній роботі як аудиторній, так і в позааудиторній: створення нових програм для різних типів обдарованості дітей, різного віку та реалізації їх на практиці, що стане відповіддю студентів на важливе положення реалізації Концепції НУШ «...допомагати в проведенні реформи мають самі громадяни». Щодо дітей, які мають інші типи інтелекту, і не отримують необхідної допомоги у звичайному навчальному закладі, то потурбуватися про розвиток їх обдарованості повинні також батьки, залучивши їх до різних видів діяльності, виконання конкретних завдань поза школою, що сприяють розвитку їх здібностей. Саме тоді кожний з учнів може відчувати себе повноцінною людиною. Але все це вимагає посилення уваги і держави до осучаснення позашкільних закладів освіти, створення необхідних умов для вдосконалення їх діяльності.

Реалізація реформи вимагає від учителя бути ще й аніматором: грати з дітьми на заняттях, розважати на перервах. Але це вимагає змінити навчальні плани підготовки майбутніх педагогів, в яких зараз передбачено вивчення одиничних психолого-педагогічних дисциплін, які мають мінімум (або взагалі не мають) практичних занять. На педагогічних спеціальностях ліквідована дисципліна «Методика виховної роботи» та педагогічна практика в оздоровчих закладах. Але, як засвідчує багаторічна робота автора з підготовки майбутніх вчителів, участь останніх в роботі в оздоровчих закладах дозволяє їм вперше самостійно виконувати обов'язки вихователя в поєднанні з молодістю, зацікавленістю, бажанням бути старшим товаришем дітей, заслужити їх авторитет. Отже, саме практика в літніх оздоровчих закладах створювала умови на основі теоретичних знань, отриманих студентами в аудиторіях, виробити в них практичні уміння і навички організації виховної роботи. Все це ще раз підтверджує думку, що для реалізації положень Концепції на практиці, а, значить, досягнення визначеної мети, необхідно, в першу чергу, змінити самого вчителя, а також систему підготовки майбутніх вчителів.

Не можемо не враховувати дуже актуальну для сьогодення думку висловлену Василем Сухомлинським, про те, що «чим більше знає вчитель, тим легше його учням засвоювати елементарні знання (хоча значну інформацію учні можуть знайти в інформаційних засобах). Тим більшим авторитетом і довір'ям користується він серед учнів і батьків, тим більше до нього, як до джерела знань, тягнуться діти» [5, с. 55]. І продовжує, якщо учитель не відповідає цим вимогам, то в нього немає можливості «розсунути» перед учнями «горизонти науки», показати те, «що ще не вивчене, що чекає

втручання їхнього допитливого розуму і працюючих рук» [5, с. 55]. А це означає, що він не впливає на розвиток зацікавленості учнів конкретною науковою проблемою, його бажання займатися пошуком шляхів її розв'язання, залученням до позашкільних закладів освіти тощо. І навпаки, «чим більше знає вчитель, чим частіше й успішніше відкриває він перед учнями горизонти науки, тим більшу допитливість і жадобу до знань виявляють учні, тим розумніші, цікавіші й важчі ставлять вони запитання. Ці запитання в свою чергу спонукають нас, учителів, думати, читати» [5, с. 56].

Взагалі, для реалізації ідей запропонованої реформи в практику сучасної української школи, необхідно перебудувати навчально-виховний процес різних закладів системи освіти, але не загубивши при цьому існуючий вітчизняний новаторський педагогічний досвід. А для цього, як стверджував В. О. Сухомлинський, навчально-виховний процес має будуватися на трьох джерелах: «наука, майстерність і мистецтво. Добре керувати навчально-виховним процесом – це означає досконало володіти наукою, майстерністю і мистецтвом навчання і виховання» [8, с. 397-398].

Висновки. Таким чином, Концепція НУШ – конкретний план розвитку загальної освіти України в контексті досвіду інших країн світу. Але, на нашу думку, як зазначав великий Кобзар, треба «...чужого навчатися, але й свого не цуратися». Мова йде про багатий, цікавий досвід напрацювань українських педагогів, вчителів-практиків, вчителів-новаторів в контексті вищезазначеної Концепції.

У цілому порівняння запропонованих основних підходів до реалізації Концепції «Нової української школи» та основних положень організації діяльності загальноосвітніх шкіл у педагогічній спадщині Василя Олександровича Сухомлинського співзвучні. Це і залучення учнів до творчих справ з використанням групових, індивідуальних і колективних форм, різноманітних прийомів педагогічного впливу, до роботи учнів в групах і в змішаних парах у навчальному процесі, які є беззаперечними складовими педагогіки добра тощо.

Отже, порівняльний аналіз педагогічної спадщини Василя Олександровича Сухомлинського і основних положень Концепції НУШ дозволяє зробити висновок, що переважна більшість проблем, які необхідно розв'язати в освіті сучасної України, дотичні педагогічним ідеям їх вирішення, висвітлених у працях великого педагога.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гриневич розвіяла міфи про нову українську школу. Взято з [uk.org.ua/obshchestvo/liliya-grinevich – rozviyala – mifi –pro-novu-ukrayinsku – shkolu - 71611](http://uk.org.ua/obshchestvo/liliya-grinevich-rozviyala-mifi-pro-novu-ukrayinsku-shkolu-71611) (дата звернення ???.18)

2. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року // Розпорядження КМУ №988 – р від 14.12.16 року.

3. Сухомлинський В.О. Знання і участь у громадському житті // В. О. Сухомлинський. Сто порад учителям // В.О. Сухомлинський. Вибрані твори. В 5-ти т. - Т.2. – К.: Радянська школа, 1976. - С.486-487.

4. Сухомлинський В.О. На нашій совісті - людина / В.О.Сухомлинський // Сухомлинський В.О. Вибрані твори. В 5-ти т. - Т.5. – К.: Радянська школа, 1977. - С.203-217.

5. Сухомлинський В.О. (1977). Наші вчителі, вихователі // Сухомлинський В.О. Павлицька середня школа. - С. 7-390 // В.О.Сухомлинський. Вибрані твори. В 5-ти т. - Т.4. – К.: Радянська школа, 1977. - С.49-65.

6. Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвинутої особистості // В.О. Сухомлинський. Вибрані твори. В 5-ти т. - Т.1. – К.: Радянська школа, 1976. - С.55-208.

7. Сухомлинський В.О. Сто порад учителям // В.О. Сухомлинський. Вибрані твори. В 5-ти т. Т.2. – К.: Радянська школа, 1976. - С.417-656 .

8. Сухомлинський В.О. Розмова з молодим директором // В.О. Сухомлинський. Вибрані твори. В 5-ти т. - Т.4. – К.: Радянська школа, 1977. - С. 393-626.

9. Сухомлинський В.О. Теоретичні й практичні проблеми, які висуваються життям у процесі здійснення ідеї всебічного розвитку особистості / В.О. Сухомлинський // Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвинутої особистості // В.О. Сухомлинський. Вибрані твори. В 5-ти т. - Т.1. – К.: Радянська школа, 1976. - С. 72-91.

10. Сухомлинський В.О. Як злити думку й почуття громадянської гідності // Сухомлинський В.О. Сто порад учителям // В.О. Сухомлинський. Вибрані твори. В 5-ти т. - Т.2. – К.: Радянська школа, 1976. - С. 485-486.

REFERENCES

1. Grynevych rozviiala mify pro novu ukrainsku shkolu. Vziato z uk.org.ua/obshestvo/liliya-grinevich – rozviyala – mifi –pro-novu-ukrayinsku – shkolu - 71611 (дата звернення ???.18)

2. Pro skhvalennia kontseptsii realizacii derzhavnoi polityky u sferi reformuvannia zagalnoi serednoi osvity “Nova ukrainska shkola” na period do 2029 roku // Rozporiadzhennia KМУ №988 – r vid 14.12.16 roku.

3. Sukhomlynskyi V.O. Znannia I uchast u gromadskomu gytti // V.O. Sukhomlynskyi. Sto porad uchytelivi // V.O. Sukhomlynskyi. Vybrani tvor. V 5-ty t. - T.2. – K.: Radianska shkola, 1976. – S.486-487.

4. Sukhomlynskyi V.O. Na nashii sovisti - liudyna / V.O. Sukhomlynskyi // Sukhomlynskyi V.O. Vybrani tvor. V 5-ty t. - T.5. – K.: Radianska shkola, 1977. - S.203-217.

5. Sukhomlynskyi V.O. (1977). Nashi vchyteli, vychovateli // Sukhomlynskyi V.O. Pavlyska serednia shkola. - С. 7-390 // V.O. Sukhomlynskyi. Vybrani tvor. V 5-ty t. - T.4. – К.: Radianska shkola, 1977. - S.49-65.
6. Sukhomlynskyi V.O. Problemy vychovannia vsebichno rozvynenoї osobustosti // V.O. Sukhomlynskyi. Vybrani tvor. V 5-ty t. - T.1. – К.: Radianska shkola, 1976. – S.55-208.
7. Sukhomlynskyi V.O. Sto porad uchytelvi // V.O. Sukhomlynskyi. Vybrani tvor. V 5-ty t. - T.2. – К.: Radianska shkola, 1976. - S.417-656 .
8. Sukhomlynskyi V.O. Rozmova z molodym dyrektorom // V.O. Sukhomlynskyi. Vybrani tvor. V 5-ty t. - T.4. – К.: Radianska shkola, 1977. - S. 393-626.
9. Sukhomlynskyi V.O. Teoretychni I praktychni problemy, yaki vysuvaiutsia zhyttiam u protsesi zdiisnennia idei vsebichnogo rozvytku osobustosti / V.O. Sukhomlynskyi // Sukhomlynskyi V.O. Problemy vychovannia vsebichno rozvynenoї osobustosti // V.O. Sukhomlynskyi. Vybrani tvor. V 5-ty t. - T.1. – К.: Radianska shkola, 1976. – S. 72-91.
10. Sukhomlynskyi V.O. Yak zlutu dumku I pochuttia gromadianskoi gidnosti // Sukhomlynskyi V.O. Sto porad uchytelvi // V.O. Sukhomlynskyi. Vybrani tvor. V 5-ty t. - T.2. – К.: Radianska shkola, 1976. - S. 485-486.

Завгородня Т.К. Наукові записки / Ред. кол.: В.Ф.Черкасов, В.В. Радул, Н.С.Савченко та ін. – Вип. 171. - Серія: Педагогічні науки». – Кротивницький : «КОД», 2018. С.43-49.

ПЕДАГОГІЧНІ ІДЕЙ ВІТЧИЗНЯНИХ ДОСЛІДНИКІВ В КОНТЕКСТІ СПАДЩИНИ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО

Педагогіка як наука, яка постійно розвивається сьогодні збагачується новими напрямками історико – педагогічних досліджень. Прикладом можуть служити такі актуальні для сьогодення напрями, як персоналістичний та, як зазначає О.Сараєва, сухомліністика. Це є підтвердженням актуальності для освіти і науки ідей Василя Олександровича Сухомлинського [7].

Вивчення публікацій присвячених педагогічній спадщині В. Сухомлинського засвідчує, що вони переважно розкривають різносторонні ідеї формування особистості, або шляхи х реалізації в сучасній Україні або за кордоном. Проте, не дивлячись на те, що в останні роки з'являються такі публікації, всеодно, за нашим переконанням, недостатня увага приділяється порівняльному аналізу педагогічного здобутку педагога та інших вітчизняних і зарубіжних дослідників. Тому метою нашої статті є спроба узагальнити

доробок вітчизняних дослідників у висвітленні проблем, які актуалізовані у педагогічній спадщині Василя Олександровича Сухомлинського.

Значний потенціал педагогіки В. О. Сухомлинського, які підтверджують дослідження компаративістського напрямку, присвячені педагогічній спадщині педагога, або українських педагогів минулого. Так, проблема змісту національного виховання учнів у педагогічній спадщині С. Русової та В. Сухомлинського стали результатом наукового пошуку Мирослави Ткачук [13].

Автор, аналізуючи проблему, підкреслила, що корифеї педагогіки не розглядали питання національного виховання відокремлено від інших напрямів впливу на становлення особистості. Вони наголошували на необхідності насичення змісту виховання, метою якого було б формування різносторонньої культури особистості. Відповідно до цього М. Ткачук виокремила шляхи національного виховання, які виокремлені кожним педагогом: глибоке засвоєння рідної мови, дотримання родинних звичаїв і традицій, пізнання краси рідної природи, засвоєння життєвої мудрості народу, спілкування дітей з людьми праці та турбота про них, практичне ознайомлення з історичним минулим рідного народу [13, с. 227].

Аналіз джерельної бази засвідчує, що науковці постійно звертаються до проблем підготовки вчителя, розвитку його професіоналізму, педагогічної майстерності через порівняння власної позиції або точки зору конкретної персоналії та педагогічної спадщини Василя Сухомлинського. Так, О. В. Білюк розкриває точку зору В. О. Сухомлинського на педагогічну майстерність і професіоналізм учителя, порівнюючи її з поглядом відомого педагога А. С. Макаренка. При цьому автор висвітлює спільність та відмінність педагогічних думок, ідей на роль педагогічної майстерності та професіоналізму вчителя у формуванні особистості школяра. Автором здійснено аналіз педагогами окремих складових педагогічної майстерності та професіоналізму вчителя, які і сьогодні актуальні й потребують подальшого вивчення.

Автор на основі історіографії дослідження проблеми кожним із педагогів виділяє ряд специфічних властивостей і якостей вчителя, а саме: всебічна теоретична і практична підготовка, їх єдність; потреба творчого пошуку з елементами наукового дослідження; поєднання якостей викладача і вихователя; уміння прогнозувати і проектувати результати педагогічної праці; постійні самоосвіта, самовиховання як засіб розширення наукового і педагогічного кругозору; педагогічний колектив як платформа для інтелектуального і професійного вдосконалення особистості вчителя; особистість педагога як творець особистості учня [1, с. 342]. Взагалі автор зазначає, що «у їхніх (В. О. Сухомлинський, А. С. Макаренко – Т.З.) поглядах на педагогічний

професіоналізм було багато спільного. Зокрема, обидва педагоги розуміли багатоаспектність педагогічної майстерності та її значення для вчителів у організації навчально-виховного процесу» [1, с. 342].

Одночасно, автор зауважує, що підхід А. С. Макаренка до визначення педагогічної майстерності, яка, за його твердженням, є не якимось особливим «мистецтвом, що вимагає таланту; вона є спеціальністю, якої треба навчатись», є дещо вужчій ніж В. О. Сухомлинського. І тому стає зрозумілим, чому, він надавав вирішального значення розвитку педагогічної (методичної) техніки [6, с. 57].

Визначенню шляхів розвитку педагогічної майстерності, самореалізації педагога в контексті сучасних підходів до педагогічної творчості присвячено дослідження А. А. Загородньої. В статті «Проблема творчості вчителя у педагогічній спадщині В. Сухомлинського та І. Синиці» автор наголошує, що серед дослідників проблеми творчої самореалізації вчителя вони займають особливе місце, пояснюючи це тим, що «видатний психолог (Іван Омелянович Синиця) поряд із Василем Олександровичем Сухомлинським, поставив у центр навчально-виховного процесу дитину з її проблемами, вподобаннями, здібностями й недоліками – дитину, творча особистість якої є найвищою цінністю, що її має формувати та розвивати кожен педагог» [3, с.359]. А це означає, що обидва педагога важливим шляхом розв'язання даної проблеми вбачали у вмінні проникати в дуже складний духовний світ дитини. Для реалізації цього положення в повсякденному навчально-виховному процесі, за переконанням кожного з них, необхідно розглядати особистість учня і вчителя та їх взаємодію як основу виховного процесу [Там само, с.360]; повернутися до гуманістичної основи в педагогічній творчості. А це одночасно, стверджує автор, «в окресленому ними ідеалі педагога перша й визначальна риса – гуманізм, моральність» [Там само, с.360]. Але реалізувати це положення зможе учитель, який працюючи з учнями дотримується принципу – педагогічного оптимізму – вміння бачити в кожній дитині добре, вірити в неї; прямувати до ідеалу творчої особистості вчителя, розглядаючи їх через призму педагогічного такту, який за їх твердженням, є «важливим складником педагогічної майстерності, найхарактернішою професійною рисою вчителя» [8, с. 126] тощо.

Компаративістичний підхід характерний також, коли дослідниця відстоює позицію, що «Не володіючи досконало мовленням, громадянин нової держави не буде спроможний виконувати покладені на нього суспільством різноманітні функції» [3].

Особливо цінним для педагогічної науки є значна увага обох педагогів до необхідності досконалого володіння мовленням, обґрунтування свого розуміння «творчий вчитель», визначення елементів педагогічної творчості,

відстоювання думки, що «педагогічна праця нетворчою не буває й бути не може, тому що неповторні діти, обставини, особистість самого вчителя і будь-яке його рішення має виходити із нестандартних дій» [3, с. 361].

Як бачимо, дослідження В. Сухомлинського та І. Синиці щодо проблеми творчості вчителя мають багато точок дотику й залишаються надзвичайно актуальними для сучасної школи України.

В науковому доробку сучасних українських дослідників зустрічається компаративістичний аналіз педагогічних поглядів В. О. Сухомлинського і О. А. Захаренка стосовно виховання особистості в колективі. Звернення до даної психолого-педагогічної проблеми сьогодні є закономірним, тому, що, у наш час принципове значення набуває концепція В. О. Сухомлинського щодо виховання особистості в колективі і виокремлення таких головних ознак виховуючого колективу: різнобічність духовного життя і моральне здоров'я дитячої спільності; багатство і різноманітність стосунків між особистостями; турбота за людину, дух відповідальності за неї; спільна діяльність, спрямована на творення добра для всіх людей в оточуючому середовищі; гармонія колективного й особистого; взаємна відповідальність і вимогливість до особистості; організаційна єдність, здатність кожного члена колективу підкорятися та керувати [5, с. 13-14].

Варто наголосити, що науковий доробок О. Захаренка, а головне - вивчення досвіду його практичної діяльності, є беззаперечним підтвердженням синхронності його ідей з позицією В. О. Сухомлинського стосовно головних ознак виховуючого колективу та шляхів його створення. Це спостерігається вже у самому підході до визначення поняття «колектив». Так, В. О. Сухомлинський у визначенні цього поняття висував на перший план гуманістичну сутність колективу. Аналогічно О. Захаренко вважав, що «Життя дитячого колективу – це розгалужений ланцюг спілкування, єднання дій, взаємний обмін думками, переживаннями. Повноцінне життя колективу немислиме без його морального благородства, без емоційної чутливості» [4, с. 66-67].

Великого значення О. А. Захаренко надавав включенню педагогічного колективу до тривалих напружених видів діяльності, наприклад, підготовці та проведенню виставки «Умілі руки, природа і фантазія». Ця виставка вимагала від учнів зробити якусь річ, витратити на це певний час, і створювала великі виховні можливості. Цю точку зору відстоював і В. О. Сухомлинський, який вказував на незначну ефективність деяких одноактних, нетривалих заходів. За його переконанням, найкраще виховують заходи, які тривають місяцями, навіть роками [Там само, с. 78].

Отже, за переконанням О. Захаренка, розвиток колективу та розвиток особистості - процеси взаємозумовлені й взаємозалежні. Взаємовідносини в колективі мають складатися під час спільної діяльності її членів і бути опосередковані цілями, змістом і цінностями задля створення умов для розвитку кожного учасника, кожної особистості. Аналогічно у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського привалює ідея щодо значення колективу в морально-духовному розвитку особистості. Як бачимо, серед основних ознак виховуючого колективу В. Сухомлинського і О. А. Захаренка ми знаходимо й наступність щодо традиційних ознак, і новий, гуманістичний підхід до їх визначення.

Порівняльний аналіз поглядів двох видатних українських педагогів - А. Макаренка і В. Сухомлинського – щодо сімейного виховання, присвячена наукова розвідка відомого дослідника Миколи Сметанського [9]. За його спостереженням, кожний із педагогів наголошував на ролі у вихованні повноцінної особистості дитини батьківського авторитету, громадської діяльності, знання життя дитини, постійній допомозі їй, відповідальності за її виховання тощо. Водночас, як зауважує автор, А. Макаренко зосереджував увагу переважно на організації сім'ї як колективу, надаючи взаєминам між батьками і дітьми «режимних форм», в той час як В. Сухомлинський дотримувався позиції, що в основі сім'ї лежать «тонкі, сердечні, людяні взаємостосунки» [Там само, с.180].

Вивчення джерельної бази засвідує про значний внесок В. О. Сухомлинського у розвиток теорії батьківської педагогіки з використанням епістолярної спадщини - листів до свого сина. Суголосними до даної проблеми є листи відомого українського поета Василя Стуса. Проблеми педагогіки виховання батьком своїх синів. перегукуються з листами попередників і свідчать, що роздуми українських мислителів над складними проблемами батьківської педагогіки органічно входили в загальний європейський контекст розвитку педагогічної думки.

З цієї точки зору особливий інтерес викликає цикл статей, які надруковані у книзі В. О. Сухомлинського під виразною назвою «Батьківська педагогіка» [12]. У ній педагог презентував своє листування із сином Ці листи, безперечно, є продовженням думок педагога про виховання молоді людини: про громадянське, моральне, фізичне становлення юнака, бачення ним навколишнього життя, тобто про період коли саме батьківські поради, настанови, вказівки особливо необхідні. Це один із зразків саме *батьківської* педагогіки, що становить одну зі складових частин педагогічної концепції В. О. Сухомлинського й органічно поєднується з його постійними роздумами над такими проблемами, як: «народження громадянина», морально-етичними,

самовиховання, формування потреби в читанні, підготовки до сімейного життя, виховання поваги до жінки, вміння зберегати сім'ю.

Своєрідним послідовником В. Сухомлинського в розвитку основних положень батьківської педагогіки через листування з сином став визначний український поет Василь Стус [2]. Його переписка із сином була видана окремою книгою під назвою «Листи до сина» [10]. Є в листуванні двох видатних діячів української культури, не дивлячись на існуючі певні відмінності, і багато спільного. Вони займають важливе місце не тільки в системі педагогічних поглядів кожного із них, а й у теорії виховання взагалі, як зразок не просто родинної, а саме *батьківської* педагогіки.

Не меншого (якщо не більшого!) значення мають вищезгадані листи з точки зору педагогіки. Заслужують на увагу слова В.Стуса «Освіта потрібна людині не для іспиту і вступу до технікуму, а для неї самої... Ти **повинен** бути освіченою людиною, бо теперішня людина - тільки освічена Людина - це обов'язок, а не титул (народився і - вже людина), Людина - твориться, самонароджується» [10, с. 150]. Такі афористичні гасла неначе покликані до того, щоб на їх основі розгорнути дискусію в класі, написати великими літерами та розвісити в шкільних коридорах (а не тільки, скажемо, в кабінеті української мови та літератури). Але саме головне, що турбувало батьків – це намагання викликати потребу у синів до самовиховання.

Отже, листування кожного батька з сином є засобом ефективного батьківського виховання, а в історії педагогіки епістолярний жанр - важливим засобом виховання молодого покоління.

Крім зазначених проблем педагогічної спадщини Василя Сухомлинського в контексті викликів сучасності вітчизняними науковцями розглядалися й інші проблеми. Наприклад, питанням трудової педагогіки Василя Сухомлинського і Антона Макаренка присвячена публікація «Випередили час: [про труд. педагогіку А. С. Макаренка і В. О. Сухомлинського], проблему сучасного погляду на соціалізацію студентської молоді в контексті ідей педагога розглядає Н. Співак, ретроспективному аналізу педагогічних поглядів В. О. Сухомлинського і К. Д. Ушинського присвячені статті Т. В. Гринь «К. Д. Ушинський та В. О. Сухомлинський: ретроспективний погляд», Л. С. Бондар «К. Ушинський і В. Сухомлинський: перегук навчально-виховних ідей» та «Питання навчання і виховання в поглядах К. Ушинського і В. Сухомлинського». Проблемі рідномовного виховання у поглядах К. Д. Ушинського і В. О. Сухомлинського присвячений науковий доробок М. Я. Антонця «Проблема рідномовного виховання у поглядах К. Д. Ушинського і В. О. Сухомлинського» [11].

Отже, аналіз джерельної бази дає можливість для висновку про широкий, різноманітний аспект порівняльних досліджень різних аспектів науковців України в контексті педагогічної спадщини великого педагога – Василя Олександровича Сухомлинського, суголосність їх педагогічних ідей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білюк В.О. Педагогічна майстерність і професіоналізм учителя з погляду В.О.Сухомлинського та А.С.Макаренка / В.О.Білюк//Збірник наукових праць. Педагогічні науки. Випуск 53. - Херсон: Видавництво ХДУ, 2009. - С.341-345.
2. Завгородня Т. Епістолярний жанр як важливий засіб батьківського виховання /Завгородня Тетяна// Рідна школа. – 2013. - №8-9 (серпень-вересень). – С. 20-24.
3. Загородня А.А. Проблема творчості вчителя у педагогічній спадщині В. Сухомлинського та І. Синиці / А.А.Загородня // Збірник наукових праць. Педагогічні науки. Випуск 53. - Херсон: Видавництво ХДУ, 2009. - С.3581-362.
4. Захаренко О.А. Школа над Россю / О.А. Захаренко, С.М. Мазурик. - К.: Рад.школа, 1979. – 154 с.
5. Красовицький М. О. Сухомлинський про виховання особистості в колективі: цілісна концепція / М.Красовицький, Г. Бучківська // Рідна школа. – 1999. - №2. - С. 13-17.
6. Макаренко А.С. Педагогика индивидуального действия/ А.С.Макаренко // Избранные произведения: у 3-х т. – К.: Радянська школа, 1984. – Т.3. – С.46-65.
- 7.Сараєва О. Сухомлиністика як актуальний напрям історико-педагогічних досліджень / Олена Сараєва // Наук. зап. Сер.: Пед. науки / Кіровогр. Держ. пед.ун-т ім. В. Винниченка. - Кіровоград, 2008. - Вип. 78, ч.1. - С. 159-163.
8. Синиця І.О. Педагогічний такт і майстерність вчителя. Пер.з рос. – К.:Педагогіка, 1983. – 248.
9. Микола Сметанський. Порівняльний аналіз педагогічних поглядів А.Макаренка і В.Сухомлинського щодо організації сімейного виховання/ Сметанський Микола// Наук. зап. Сер.:Пед. науки/ Кіровогр. Держ. Пед.ун-т ім. В. Винниченка. - Кіровоград, 2008. - Вип. 78, ч.2. - С.179-182.
10. Стус В. Листи до сина / В. Стус. - Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2002. - 192 с.
11. Сургай О.Випередили час: [про труд. педагогіку А.С.Макаренка і В.О. Сухомлинського] / О. Сургай //Освіта України. - 2008. - 23 верес. – С.8; Сівак, Н. Сучасний погляд на соціалізацію студентської молоді в контексті ідей В.О.Сухомлинського / Н. Сівак // Наук. зап.. Сер.: Пед. науки/ Кіровогр.дер. пед. ун-т ім. В.Винниченка. – Кіровоград, 2008 – Вип. 78, ч.2. - С.365-369; Гринь Т.В. К. Д.Ушинський та В. О. Сухомлинський: ретроспективний погляд / Т.В.Гринь // Вісн. Черніг. Держ. Пед. ун-ту. Сер.: Пед. науки. – Чернігів, 2008. – Вип.56. – С.88-90; Л.С. Бондар. К. Ушинський і В.Сухомлинський :перегук навчально – виховних ідей / Бондар Л.С. // Вісн. Черніг. Держ. Пед. ун-ту. Сер.: Пед. науки. – Чернігів, 2008. – Вип.56. – С.95-99; Боднар Л. Питання навчання і виховання в поглядах К.Ушинського і В.Сухомлинського /Людмила Бондар // Рідна школа. – 2008. - №9. – С.12-15;

Антонець М.Я. Проблема рідномовного виховання у поглядах К.Д.Ушинського і В.О.Сухомлинського /М.Я.Антонець// Вісн. Черніг. Держ. Пед. ун-ту. Сер.: Пед. науки. – Чернігів, 2008. – Вип.56. – С.91-94.

12. Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка / В. О. Сухомлинський. – К.: Рад. школа, 1978. – 263 с.

13. Ткачук М. / С.Русова та В. Сухомлинський: до питання про зміст національного виховання школярів / Мирослава Ткачук // Наук. зап. Сер.:Пед. науки/ Кіровоград. Держ. Пед.ун-т ім. В. Винниченка. - Кіровоград, 2008. - Вип. 78, ч.2. - С.223-228.

Завгородня Тетяна, Стражнікова Інна. Педагогічний дискур: зб. наук. праць / гол. ред. І.М.Шоробура. – Хмельницький, 2016. - Вип. 21 - С.34-39.

ПЕДАГОГІЧНІ ІДЕЇ ЗАРУБІЖНИХ ДОСЛІДНИКІВ В КОНТЕКСТІ НАУКОВИХ ПОШУКІВ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО: ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

Постановка проблеми. Сьогодні педагогіка як наука постійно розвивається, збагачується новими напрямками історико-педагогічних досліджень. Прикладом можуть служити такі актуальні для сьогодення напрями, як персоналістичний та, як зазначає О. Сараєва, сухомлиністика. Це є підтвердженням актуальності для сучасної освіти і науки ідей Василя Олександровича Сухомлинського [6].

Вивчення публікацій присвячених педагогічній спадщині В. Сухомлинського засвідчує, що вони переважно розкривають різносторонні ідеї формування особистості, шляхи їх реалізації в сучасній Україні. Разом із тим ще недостатня увага приділяється порівняльному аналізу педагогічного здобутку педагога та реалізації його ідей зарубіжними дослідниками. Тому **метою нашої статті** є спроба узагальнити доробок зарубіжних науковців у висвітленні проблем, які актуалізовані у педагогічній спадщині Василя Олександровича Сухомлинського.

Виклад основного матеріалу. Аналіз джерельної бази дає можливість для висновку про широкий, різноманітний аспект порівняльних досліджень науковцями України в контексті педагогічної спадщини великого педагога – Василя Олександровича Сухомлинського, суголосність їх педагогічних ідей.

Використовуючи порівняльний аналіз педагогічних ідей В. О. Сухомлинського та сучасних українських науковців з різних галузей педагогіки, нами визначено їх точки дотику та розбіжності позицій.

Узагальнивши доробок вітчизняних дослідників у висвітленні проблем, які актуалізовані у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського, встановлено, що співзвучними є ідеї змісту національного виховання, виокремлення шляхів реалізації його в практичній діяльності; проблем підготовки вчителя, розвитку його творчості, професіоналізму, педагогічної майстерності (володіння педагогічною технікою, мовленням); ідей виховання особистості в колективі та визначення ознак виховуючого колективу; відстоювання думки про взаємозумовленість і взаємозалежність розвитку колективу і особистості; проблем сімейного виховання, розвитку теорії батьківської педагогіки. В контексті викликів сучасності вітчизняними науковцями розглядалися й інші проблеми педагогічної спадщини В. Сухомлинського: питання трудової педагогіки; сучасного погляду на соціалізацію студентської молоді; ретроспективного аналізу педагогічних поглядів В. О. Сухомлинського і К. Д. Ушинського (М. Я. Антоненко, Л. С. Бондар, Т. В. Гринь, ін.) тощо.

Водночас виклики сучасності про необхідність високої освіченості населення в цілому і молоді зокрема, виховання творчої, креативної особистості, яка сьогодні є виробничою силою, від якої залежить науково-технічний прогрес, а також визначається місце розвинутої країни серед інших країн вимагають зміни освітньої парадигми, обумовлює посилення уваги до світового педагогічного досвіду. Це, безперечно, впливає на розвиток всієї педагогічної науки, особливо - порівняльної педагогіки та методології досліджень. Цим пояснюється те, що в сучасній методології наукових досліджень виділяються конкретні методології. Тому сьогодні актуальним видається вивчення історіографії педагогічних досліджень, предметом вивчення яких були різноманітні питання присвячені теоретичним, методологічним та методичним проблемам педагогічної спадщини видатного українського педагога Василя Олександровича Сухомлинського в контексті досліджень зарубіжних науковців.

Урахування сучасних «мегатенденцій», або напрямів розвитку зарубіжних освітніх систем (М. Кларин, Р. Сельцер та ін.) в контексті інтеграції України до світової спільноти вимагає дослідниця Олександра Холтобіна [8]. За твердженням автора, важливою складовою виховання молодого покоління В. Сухомлинський вважав опанування ним основ національної культури, а одним із «найважливіших засобів міжпоколінної передачі досвіду в духовній сфері» - фольклор [8, с. 209]. Незважаючи на існуючі риси, які роблять специфічним розв'язання цієї проблеми в різних освітніх системах, зокрема західні – через диференціацію та індивідуалізацію роботи з дітьми дошкільного віку, а східні освітні системи спираються на «традиції, домашнє виховання або колективні методи виховання і навчання» [8, с. 210]. Слов'янські народи

дотримувалися принципу соборної дії та відповідальності, який тісно пов'язаний з національною самосвідомістю.

Суголосна і думка дослідника із позицією В. Сухомлинського, який був прихильником «інтеграції у змісті навчально-виховного процесу тенденцій до виховання рис громадянина світу зі збереженням специфіки світосприймання» [8, с. 210]. За словами автора, загальносвітова тенденція для дитячих садків Європи та США полягає у створенні в них середовища, яке стимулює дитину «спокійно і радісно знайомитись з навколишнім світом, здійснювати відкриття, бути самостійною, допитливою і розкриватися різними способами» [8, с. 212].

Яскравим прикладом актуальності, життєдіяльності педагогічної спадщини В. Сухомлинського є порівняльний напрям вивчення любої її складової. З цієї точки зору цікавим є порівняльний аналіз дослідницею Світланою Белоною системи творчого виховання учнів у педагогічній спадщині «віддалених один від одного в часовому й просторовому вимірах» [1, с. 187] відомого українського вченого В. О. Сухомлинського та німецького науковця Г. Шарельмана [1]. Як зазначає автор, педагогічні системи обох науковців «...збігаються в багатьох складниках, провідні ідеї авторів перегукуються. Водночас програма творчого виховання Г. Шарельмана більш радикальна, пророблена в деталях...» [1, с. 188]. Спільним у поглядах обох педагогів, є те, що основою гармонійного виховання особистості вони вважали «гармонію виховної роботи» [7, с.74]. А це означає, що розвиток творчих здібностей учнів у педагогічних концепціях обох педагогів «пов'язаний з інтелектуальним, особистісним розвитком, моральною свідомістю дитини». Тобто для обох педагогів «самоцінність становлять не лише творчі здібності, але їхній вплив на розкриття і збагачення внутрішнього потенціалу дитини. Саме внесення етичного й морального орієнтирів у освітній процес у цілому і, зокрема - в акт творчості, його органічний зв'язок із гуманістичними цінностями», за твердженням обох науковців, становлять основу їх педагогічних систем і, на думку С. Білової, «визначають їх неперевершене значення для розвитку світової педагогіки» [1, с. 188]. Цікавим для практичних педагогів, батьків є висновок науковців про те, що творчі задатки закладені у природі кожної людини у процесі життєдіяльності дитини можуть або розвиватися, або гальмуватися, що вимагає, в першу чергу, від кожного, хто спілкується з дитиною, виявлення задатків до конкретного виду творчості, постійної опори на них, врахування у виховному процесі.

Не менш важливим внеском науковців у розвиток педагогічної теорії та практики є положення про єдність процесів навчання, розвитку й виховання дитини, що зумовлюється її цілісністю, а також обґрунтування головних принципів їх реалізації, а саме: «природовідповідність, як урахування

природних, індивідуальних здібностей та інтересів дитини» [1, с.188]; «утвердження суб'єкт-суб'єктних стосунків учня і вчителя в освітньому просторі»; поєднання в освітньому процесі «різних форм колективного та індивідуального»; «соціальна спрямованість навчання на створення умов для відкриття певного таланту учня, його підтримки та розвитку» [1, с.189], і виокремлення необхідних умов виховання творчих здібностей дитини.

Неважко помітити, що названі принципи і умови, вимагають перебудови навчально-виховного процесу у сучасних освітніх закладах. Заслугує на увагу те, що педагоги на основі теоретичного обґрунтування розв'язання проблеми, запропонували шляхи реалізації основних положень своїх концепцій у масовій шкільній практиці. Серед них: «спонукати до продуктивної праці, в основу якої покладений цікавий творчий задум» на основі виявлення творчих задатків дитини з використанням «широкого спектру запропонованих учителем засобів стимулювання внутрішніх сил дитини; зацікавленість змістом праці, різними її видами (розумова, художня, фізична та ін.); варіативність організаційних форм навчання (індивідуальне, групове, фронтальне); тісний зв'язок урочної та позаурочної діяльності; особлива увага дітям, у яких здібності виражені нечітко; забезпечення учням відчуття радості, успіху, власних можливостей, досягнення «перемог» над собою, залучення дітей переважно до таких видів робіт, як шкільні твори, складання казок, драматизація, гра, вміння знаходити навчальний матеріал у навколишньому, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, проводити первинну систематизацію, знаходити самостійні відповіді на запитання. Особлива увага обох педагогів для розв'язання проблеми звернута до особистості самого вчителя, який за їх переконанням, є «головним засобом творчого виховання учнів, суб'єктивним чинником освітнього процесу» [1, с.190].

У цілому, зазначає автор, «незважаючи на певні розбіжності, концепції творчого виховання особистості В. О. Сухомлинського та Г. Шарельмана містять спільні системоутворювальні компоненти: «переорієнтація моделі освіти на особистісно-орієнтовну, спрямовану на розвиток і саморозвиток особистості учня на основі виділення його унікальних природних задатків; створення умов для виявлення і найбільш повної реалізації творчого потенціалу особистості; становлення особистості вчителя (пріоритетними для якого є такі якості, як: любов до дітей, вміння творчо працювати, відмова від стандартних методик, постійна здатність до імпровізації) як домінуючий чинник виховання творчих здібностей учнів [1, с.191].

Проблеми вивчення природи дитини в поглядах В. Сухомлинського та представників реформаторської педагогіки кінця ХІХ – початку ХХ століття (порівняльний аналіз) розкривається у публікації Т. Кравцової та В. Метеля [4].

Представники реформаторських течій, як і Василь Сухомлинський, вбачали розвиток дитини через розкриття «вільної» особистості, а не через пристосування до навколишнього середовища. Для цього, як зазначав педагог, необхідно починати «з вивчення природних особливостей, пізнання душі дитини, прищеплення основних моральних законів, засад нового світогляду, а потім переходити до вивчення основ наук» [4, с.201].

Актуальними для сьогодення є ідеї поєднання гуманістичного педоцентризму з системою колективного виховання у спадщині В. Сухомлинського та сучасної вальдорфської школи; цілісності процесу виховання; єдності ролі інтелекту й емоцій; індивідуального вивчення дитини, її темпераменту і характеру та врахування одержаних результатів у навчально-виховному процесі.

Актуальним вважаємо звернення дослідниці І. В. Гоштанар до порівняльного аналізу поглядів видатних педагогів Й. Гербарта і В. Сухомлинського з проблем індивідуальності особистості, розвитку гармонійної особистості. Порівняльний аналіз їх поглядів на проблему морального розвитку молодого покоління засвідчив, що «обидва педагоги особливого значення надавали формуванню у дитини постійного прагнення до моральної досконалості, вважали виховання «постійним духовним спілкуванням вчителя і дитини», в якому розвивається духовна самостійність особистості» [2, с.74]. Водночас автором проаналізовані ідеї цих учених про взаємозв'язок духовного і фізичного розвитку особистості. Результати порівняльно-педагогічного аналізу свідчать, що обидва педагоги відстоювали ідею, що виховання буде ефективним, якщо «його методи поважатимуть індивідуальність учня, не зазіхатимуть на його особистість, сприятимуть розвитку його самостійного мислення». Як зазначав Й. Гербарт, «треба пристосовувати своє викладання і поведінку до віку та особливостей кожної дитини» [2, с.76]. За його переконанням для цього, враховуючи різний рівень задатків учнів, школа повинна мати диференційовані освітні програми. Тому що «головною перешкодою для шкільної освіти є відмінність розумових здібностей учнів («*Verschiedenheit der Kofbe*»). Не зважати на цю позицію Й. Гербарта є великою помилкою всіх шкільних програм, які сприяють деспотизму вчителів та стригуть усіх під одну гребінку» [10, с.49].

Як зазначає дослідниця, це ж положення про «неповторність кожної дитини є підґрунтям всієї педагогічної системи і В. Сухомлинського, який у своїй творчості продовжив кращі гуманістичні традиції світової педагогіки. За його переконанням, першочергове значення у вихованні має уважний та турботливий підхід до кожної особистості, неприпустимо виховання оптом, прагнення підганяти всіх під одну мірку» [9, с.49].

Отже спільним для Й. Гербарта і В. Сухомлинського є мета виховання – «це формування духовної самостійності особистості, яка завжди підпорядковує свої вчинки моральним вимогам, володіє собою в будь-якій життєвій ситуації, відчуває внутрішню гармонію» [9, с.76]. А досягти цього можна тільки включенням дітей у різні види діяльності.

Заслуговує на увагу порівняння педагогічної концепції батьківської педагогіки Василя Сухомлинського та Януша Корчака. На основі порівняльного аналізу основних положень творчої спадщини педагогів зроблено висновок, що основою концепцій виховання особистості кожного із них є добро. Нами виокремлені принципи індивідуальної траєкторії формування особистості й обґрунтовані умови, яких доцільно дотримуватися вихователям в широкому розумінні слова для їх реалізації в повсякденному житті. А це вимагає не стільки змін у змісті виховання, модернізації структурних компонентів цього процесу, вдосконалення стосунків між його учасниками, скільки, насамперед, зміни всієї концепції виховання, тобто побудови її на чітко визначеній психологічній основі з урахуванням можливостей дітей, коли у центрі виховання дитини знаходяться її інтереси, зацікавлення, повага до прав дитини тощо. Саме ці складові притаманні концепції виховання польського педагога Януша Корчака, зміст якої можна висловити однією фразою із його твору «Правила життя»: «...я поважаю і людей похилого віку, і молодих, і маленьких». Про повагу до дитини як до дорослої людини, а також про необхідність суб'єкт-суб'єктних відносин між дорослими і дітьми засвідчує й уточнення в назві вищезгаданої книги, що це одночасно «Педагогіка для дітей і для дорослих».

Взагалі, аналіз психолого-педагогічного доробку педагога, дає підстави стверджувати, що він, як і український педагог, відстоював думку про необхідність постійної підготовки дорослих до виховання дитини. При цьому наголошуючи, що необхідно переорієнтувати цей процес на формування кожного із них як людини високої загальної культури і вселюдських цінностей, а не лише здатних для забезпечення трансляції знань та їх поповнення.

Розглядаючи проблеми виховання учнів переважно загальноосвітньої школи, значну увагу Василь Сухомлинський, як і Януш Корчак, приділяв підготовці дорослих до організації цього процесу. На перше місце він теж ставив необхідність підготовки дитини до життя в суспільстві, її різностороннє виховання, вміння поєднувати надану свободу з особистою відповідальністю тощо. В. Сухомлинський наголошував, що з віком розширюються рамки соціальної, професійної, громадської діяльності, і на своєму життєвому шляху людина повинна розв'язувати безліч проблем, суперечностей і, навіть,

конфліктів, дотримуючись діючих законів. А до цього дітей необхідно готувати.

Враховуючи необхідність трансформації чинної моделі освіти, а саме: зміщення акценту із засвоєння учнями кількості знань на якість їх розумової діяльності, на набуття навичок самостійного мислення і самостійної пізнавальної діяльності, дослідниця О. М. Лютко окреслила сутність і складові навчальної програми «Філософія для дітей» М. Ліпмана. Акцентуючи увагу на значному науковому і практичному інтересі до досвіду американських педагогів і згаданій програмі, автор зазначає, що вони «розширюють наші уявлення про багатство ідей та методик у світі – особливо тому, що спрямовані на розвиток мислення дитини, формування в ньому пізнавальних й етичних уявлень та установок» [5]. Обґрунтувавши ідею навчання та виховання дітей через залучення філософії використовували не тільки зарубіжні, але й українські педагоги (Г. Сковорода, К. Ушинський, А. Макаренко, В. Сухомлинський), автор здійснила компаративістичний аналіз основних педагогічних принципів навчальної програми М. Ліпмана та педагогічних методів В. Сухомлинського, підтвердила їх «творчий перетин» [5, с.173-174], виокремила спільні погляди розробників програми та відомого українського педагога.

Так, обидва педагоги наголошували, що 1) «шкільне навчання буде ефективним лише тоді, коли стимулюватиме допитливість, пробуджуватиме цікавість»; 2) оптимальний розвиток мислення учнів можливий лише тоді, коли зміст представлено не у формі оригінального, чи навчального тексту, а в доступній і цікавій для дитини формі – казки, розповіді, анекдоту, афоризму тощо»; 3) «їх об'єднує форма проведення занять – діалог, бесіда»; 4) «кінцеву мету навчального процесу вони вбачали у максимальному розвитку потенціалу дитини, її адекватному включенню в складний, різноманітний, суперечливий світ з притаманними йому динамізмом, інтелектуалізацією та технологізацією праці» [5, с.174]. Тобто, як вірно зазначає автор публікації, «пріоритетною метою навчального процесу сьогодні має бути навчання дитини узагальнених, універсальних засобів діяльності та самостійного, критичного мислення». Водночас дослідниця нагадує, що «адаптуючи нашу освіту до рівня кращих світових стандартів ми мусимо відмовитися від «сліпого» наслідування, дбайливо розвивати власну освітянську традицію, не лише започаткувати нове, а й вводити наші надбання у європейській і світовий освітній простір» [5, с. 174].

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Таким чином, аналіз тематики наукових досліджень педагогічної спадщини Василя Сухомлинського дозволяє зробити висновок: значну увагу сучасні дослідники приділяють порівняльному аналізу педагогічних ідей видатного педагога із результатами наукового пошуку інших зарубіжних науковців. Предметом

вивчення цих наукових пошуків були різноманітні аспекти, присвячені теоретичним, методологічним та методичним проблемам педагогічної спадщини видатного українського педагога Василя Олександровича Сухомлинського в контексті ідей зарубіжних науковців. Для посилення не тільки теоретичного, але й практичного значення цього наукового доробку вважаємо доцільним провести дослідження історіографії розвитку педагогічної науки в педагогічній та творчій спадщині В. О. Сухомлинського в контексті наукового доробку зарубіжних науковців, а також скласти бібліографічний показник публікацій компаративістичного змісту українських і зарубіжних науковців, учителів-практиків з різних проблем педагогічної науки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Белова С. Система творчого виховання учнів у педагогічній спадщині В.О.Сухомлинського та Г. Шарельмана / Белова Світлана // Наукові записки. - Випуск 78 (2). – Серія: Педагогічні науки. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2008. - С.187-191.
2. Гоштанар І. В. Розвиток гармонійної особистості: досвід Й.Гербарта і В. Сухомлинського / І.В. Гоштанар // Василь Сухомлинський у діалозі з сучасністю: здоров'я через освіту // Матеріали V міжнародних та XIX Всеукраїнських педагогічних читань в м. Донецьку, 11-12 жовтня 2012 року. У 4-х т. – Т.3. – Донецьк, 2012. - С. 73-77.
3. Корчак Януш. Правила життя/ Корчак Януш // [Електронний ресурс]: royallib.ru/book/korchak_yanush/pravila_gizni.html, с.35.
4. Кравцова Т., Метель В. Вивчення природи дитини в поглядах В.Сухомлинського та представників реформаторської педагогіки кінця XIX – початку XX століття (порівняльний аналіз) / Тетяна Кравцова, Володимир Метель // Наукові записки. - Випуск 78 (2). – Серія: Педагогічні науки. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2008. – С. 200-205.
5. Лютко О.М. Усе нове – старе: творчі перетини М.Ліпмана та В. Сухомлинського / О.М.Лютко // Педагогічний альманах: Збірник наукових праць / редкол. В.В.Кузьменко (голова) та ін. Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2015. – Випуск 26. – С.172-176.
6. Сараєва О. Сухомліністика як актуальний напрям історико-педагогічних досліджень / Олена Сараєва// Наук. зап. Сер.: Пед. науки / Кіровоград. держ. пед. ун-т ім. В. Винниченка. - Кіровоград, 2008. - Вип. 78, ч.1. - С. 159-163.
7. Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвинутої особистості. Вибрані твори: В 5 т. – К.: Рад. школа, 1976. – Т.1. - 654 с.
8. Холтобіна О. Спадщина В.Сухомлинського й актуальні проблеми вітчизняної і зарубіжної дошкільної педагогіки / Олександра Холтобіна // Наукові записки. - Випуск 78 (2). – Серія: Педагогічні науки. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2008. - С. 208-213.

9. Этюди о В. А. Сухомлинском. Педагогические афоризмы / Составление, предисловие, комментарии, вступление к частям книги О. В. Сухомлинской. – К.:Акта, 2008 – 432 с.

10. Lorenz H. Das Leben und Werk JohAnn Friedrich Herbart's. 2009 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.hansjurgen.lorenz@1-online.de>. с.49.

References

1. Belova S. the System of creative education in the pedagogical heritage of V. A. Sukhomlinsky, Harelimana / Svetlana Belova // Scientific notes. Issue 78 (2). Series: Pedagogical science. – Kirovograd: RVV, KDPU im. V. Vinnichenko, 2008. - S. 187-191.

2. Goshtanar I. V. The development of a harmonious personality: the experience of Herbart and I. V. Sukhomlinsky / I. V. Goshtanar // Vasyl Sukhomlinskyi in dialogue with modernity: health through education // Materials of V international and XIX all - Ukrainian pedagogical readings in Donetsk, October 11-12, 2012. In 4 t. T. 3. – Donetsk, 2012. - S. 73-77.

3. Korczak, Janusz. Rules of life/ Janusz Korczak // [Electronic resource]: royallib.ru/book/korchak_yanush/pravila_gizni.html., S. 35.

4. Kravtsova T., Blizzard V. study of the nature of the child, the views of V. Sukhomlinsky and representatives of the reformist pedagogy of the late nineteenth – early twentieth century (comparative analysis) / Tatiana Kravtsova, Vladimir Blizzard // Scientific notes. Issue 78 (2). Series: Pedagogical science. – Kirovograd: RVV, KDPU im. V. Vinnichenko, 2008. – P. 200-205.

5. Lutko A. M. All new – old: creative intersections Lpman M. and V. Sukhomlinsky / A. M. Lutko // Pedagogical almanac: Collection of scientific works / redkol. V. V. Kuzmenko (Chairman) etc. Kherson: QUUZ «Kherson Academy of continuing education», 2015. Edition 26. – P. 172-176.

6. Sarajeva A. Suhomlinskiy as the current trend in historical-pedagogical research / Elena Sarajeva // Science. zap. Ser.: Med. science / Krowor. state med. un-t im. V. Vynnychenko. Kirovograd, 2008. - Vol. 78, h 1. - P. 159-163.

7. Sukhomlinsky V. A. Problems of upbringing comprehensively developed asbestos. Selected works: In 5 volumes – K.: School Councils, 1976. – Vol. 1. – 654 p.

8. Holton A. Inheritance Sukhomlinsky and current problems of domestic and foreign preschool pedagogy / Alexander Holton // Scientific notes. Issue 78 (2). Series: Pedagogical science. – Kirovograd: RVV, KDPU im. V. Vinnichenko, 2008. - P. 208-213.

9. Etude in V.A. Suhomlinskoy. Pedagogical aphorisms of / Compilation, preface, comments, introduction to the parts of the book A. V. Suhomlinskiy. – K.:Act, 2008 – 432 p.

10. Lorenz H. Das Leben und Werk JohAnn Friedrich Herbart's. 2009 [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.hansjurgen.lorenz@1-online.de>. - p. 49.

Завгородня Т.К., Стражнікова І.В.

Virtus: Scientific Journal (Канада, Монреаль).

№15. – 2017. – С. 98-102

(Cite Factor Academic Scientific Journals, IJIF, Scientific Indexing Services).

PEDAGOGY FOR ADULTS BY JANUSZ KORCZAK AND VASYL SUKHOMLYNSKYI

Raising of problem. In modern Ukrainian society education of a personality must be directed to the development of a patriot, a citizen, a nationally conscious person, taking into consideration in this process world democratic values, a person who could successfully adapt in complicated social processes and determine him/herself as soon as possible. Besides it is necessary to constantly consider his/her individual peculiarities, potentialities and inclinations, without burdening him/her with things which hinder the development of his/her personal advantages before others, move away from the constant clichés in the educational process and cut off things which traditionally enslave the educational system and interfere today with comprehensive development of children and youth.

Research actuality. All this demands changes not only in the content of education, but the modernization of the structural components of this process, the improvement of relationships between its participants and, first of all, the modification of the whole concept of education, i.e. building it on the strictly defined basis, considering children's possibilities, when the centre of children education is in its interests, on the respect to a child, which excludes distrust, dislike etc. These very components are inherent in the conception of education of Polish pedagogue Janusz Korczak and Ukrainian pedagog Vasyl Sukhomlynskyi.

Purpose and task the article. On the basis of comparative analysis of conceptions of domestic pedagogics of Janusz Korczak and Vasyl Sukhomlynskyi to find out them generals and features each of them.

Scientific novelty. The comparative analysis of the main principles of the pedagogues' creative heritage the conclusion showed that good is the basis of conceptions of education of personality of each of them, and also the principles of individual trajectory of forming of the personality are singled out and the conditions which the educators should reasonably follow in the wide understanding of the word for their realization in everyday life.

Analysis of the last researches and publications. The far of publications which mainly expose separate aspects them theoretical and practical searches is devoted the pedagogical inheritance of the known teachers of Janusz Korczak and Vasyl Sukhomlynskyi. Thus, in publications, devoted the pedagogical inheritance of V. Sukhomlynskyi problems are reflected: education of necessities of child (Bogush A., Dichek N., Shorobura I.), development of cognitive necessities of schoolboy (Kuzmenko V., Melmakh N., Savchenko O., Skrypnyk N.), realization of different directions of education (Maysterchuk I., Mikhaylova L., Strebna O., Yaschuk I., ets), development of domestic pedagogics (Zalitok L., Litvinenko S., Slyusarenko N., Sokolovska O., Fedyaeva V.), paternal pedagogics (Zavgorodnia T.),

pedagogics of good (Bilyuk O., Bogush A., Bondar L.) and others like that. To the problems of humane pedagogics of Janusz Korczak devoted publications of Didenko A., Chepil' M. Deserves attention the publication of comparative character of pedagogical ideas of Vasyl Sukhomlynskyi and domestic (Adamenko O., Berezivska L., Bilyuk O., Zavgorodnia T., Zagorodnia A., Pobirchenko N., Smetanskiy M. and other) and foreign (Belova S., Kravcova T., Metel' V.) teachers. However much scientific secret services of komparativistic character, devoted pedagogical ideas, creative inheritance of Vasyl Sukhomlynskyi and Janusz Korczak, practically absent.

Exposition of basic material. The table of contents of pedagogical conceptions of Janusz Korczak and Vasyl Sukhomlynskyi can be expressed the content of which can be described by one phrase from his work «The Rule of Life»: «... I respect old people, young people and small children». The respect to children as to grown-ups and the necessity of subject-subject relations between adults and children are evidenced by clarifying the title of the above mentioned book, that it is both «Pedagogy for children and adults».

In general, the analysis of psychological and educational achievements of the pedagogue gives reason to believe that he defended the idea of the need for continuous preparation of adults to the education of a child. However, he stressed the need to reorient this process to the formation of each of them as a person of high general culture and universal values, not only capable for ensuring to translate knowledge and to replenish it.

Basic aspects of Janusz Korczak's education conception for adults were covered in numerous publications. They include such major works as «Educational Moments» (1919), «The Child's Right to Respect» (1929), «Rules of Life» (1930), «Humorous Pedagogy» (1939), «Selected Works» (1966), «Selected Educational Works» (1979), «How to Love a Child» (1990). The information from his diary complements the main concepts. In addition, J. Korczak wrote many works for children, whose content today makes it possible to realize in practice the basic ideas of pedagogy of good, sensitivity, respect for the child, perception of it as what it is in reality. Generally, creative achievements of the man, who combined the profession of a physician, a social activist, the head of educational child care centers (children's summer colonies, orphanages), is a textbook in pedagogy for adults, as for both teachers and parents.

All the works of the pedagogue are permeated by the problem of forming tolerance, non-aggressiveness, tact, compassion, mutual respect, friendliness, responsiveness of the members of the teaching-educational process. In his book «The Rules for Life», the pedagogue explains that a tactful person is the one who «knows how to approach people. With heart or mind, he knows what they need, and willingly

offers his help. Being careful, he does not insist on his own, dealing with adults; he does not boast nor mock without touching sad things with funny jokes; he never tries to give advice when he is not asked to and does not talk excessively, he is not angry and he tries to justify and protect. If he isn't needed - he is absent, if he can be useful – he is right there» [1, p.35].

- To develop in a child such moral trait as tact, Janusz Korczak distinguishes tasks that are necessary to be solved by adults, including:

- to teach children constantly provide services to other, correct their mistakes, remember good and useful but without long conversations;

- to develop the ability to lose with dignity and fairly evaluate the merits of the enemy;

- to form need in children of self-education on the basis of self-esteem, self-criticism, etc.;

- to teach «to be able to sympathize with the good, bad, people, animals, even the stones and broken trees»;

- to develop feelings of the child, because, as Janusz Korczak noticed, feelings, «if you do not know how to use them, weaken, as they say, get blunted» [1, p.27] and others.

At the same time, the teacher gives the following tips for adults on the given subject, which were published in the aforementioned book:

- it is necessary to know the rules of the street and take them into account in educational work;

- to require from the children kindness, but not sacrifice;

- not to act by force;

- when making decisions, giving advice, one must comprehensively examine the situation, the reasons which have led to it, make the temporal pause;

- to require from children to be polite and gracious with adults, adults should be polite and not make troubles;

- to avoid situations which cause the manifestation of fear in children. «The fear, what if something happens, disturb peace of joy» [1, p.12];

- to take into account the child's individual and age characteristics;

- to teach children to observe the rules of the game «for which a good friend and inspiration are needed and also freedom», composed by the teacher:

«1 ... Do not interfere in the game, no less than in education; 2 One cannot take someone else's ball, box, stick without the permission...; 3 If you do not wish to if you do not like it, move aside and do not play ...» [1, p.119];

- not to be angry with children, because «this does not correct, but spoils» and others [1].

These statements of pedagogy for adults by Janusz Korczak are consonant with the basic concepts of pedagogy of good of the Ukrainian teacher Vasyl Oleksandrovych Sukhomlynskyi. This is easy to explain by the life trajectories of these great men (although one of them was a doctor, and the other - a teacher) who had a lot in common. Thus, each of them worked as a director of various types of educational institutions, each has developed his own concept of education, which found justification in numerous publications, and each realized his vision in practice, taught at teacher training institutions. Vasyl Sukhomlynskyi, considering the problems of education of mainly secondary school students, paid considerable attention, as well as Janusz Korczak, to the training of adults to organize this process. And he also put in the first place the need to prepare the child for the life in the society, its many-sided education, the ability to combine the given freedom with the personal responsibility and more. V. Sukhomlynskyi emphasized that the premises of social, professional, public activities are extended with the age, and a man in his life path should solve a lot of problems, contradictions and even conflicts, respecting existing laws. And for that children should be prepared.

According to V.O. Sukhomlynskyi's statement «already in the VII-VIII forms there start to emerge disputes in the classes on such philosophical and moral issues as world cognition, freedom of the human personality and his duty in the community, resilience and courage of a man ...» etc [8 , p. 298], which often lead to conflicts. He stressed that «Children's heart can be easily hurt ... The child is very sensitive to the good and the evil, the truth and lie... It is peculiar for a child to have a very sensitive reaction especially it is emotional to these actions. It is very attentive to injustice... Injustice is abusive, it affects self-esteem, it outrages the child, creates in her mind various forms of active and passive protest. The child who has delicate, sensitive nature, is oppressed, struck by indifference» [9, p. 492]. And it often causes conflicts. According to the pedagogue, «Feeling indifferent or unfair treatment to them, children lose their sensitivity to good and evil» [4, p. 292]. Actually, observing educational work V. O. Sukhomlynskyi looked with particular attention to conflicts, that, when they are not prevented, «corrode school life, like rust» [3, p. 628]. In his view «the conflict between a teacher and a child, between a teacher and staff is a great misfortune of school» [3, p. 629]. The teacher himself describes his own feeling of emerging conflicts. «I was ashamed of myself for the conflicts that I happened to experience... How little I felt and understood the soul of the child in those moments! How should one cherish children's trust, what a wise, loving protector of the child must an educator be, so that between him and the children there always were harmony of friendly, cordial relations» [3, p. 619]. He therefore advocated a «conflict-free education». «Yes, the pedagogue stated, I am for raising children (exactly *children*) without shocks and explosions, without strong instruments of

influence that don't make any good. It is impossible to transfer concepts and patterns in children's world form «adult» Sociology» [10, p. 626].

According to the pedagogue's opinion, «the conflict between a teacher and a child is one of the most extreme manifestations of pedagogical illiteracy. This phenomenon takes place, where educators lack generous parental, maternal wisdom, great educational authority, understanding that he is dealing with *children's* actions, with the children's world views and perspectives; a child must not be confused with an adult, there is no single measure, which could measure an adult and a child» [10, p. 641]. Thus, in his view, «real education is not where the teacher gets down to the ground from the peak, but where he goes up to subtle truths of Childhood» [10, p. 642].

To implement into practice of educational institutions «conflict-free education» the pedagogue, virtually, through all his works, offers ways to achieve this goal. This is particularly reflected in such scientific works by V. O. Sukhomlynskyi as: «Education without Punishment», «The Methods of Training Teachers' Staff», «Award for Good», «The Birth of a Citizen», «The Birth of Good», «Do not Be Afraid to Be Gentle», «Pavlyska High School», «A Conversation with a Young Director», «One Hundred Tips for a Teacher», «How To Raise a Real Human» and others.

Summing up the achievements of the pedagogue concerning problems of «conflict-free education» we singled out the main ways to prevent conflicts, which sometimes arise in the teaching-educational process of educational institutions. These are:

- developing friendly mutual help, desire for mutual support and assistance, arise feeling of anxiety for the fate of a friend, teaching to accept his grief as the grief of the entire team [8, p.83];

- encouraging actions that include direct attitude to people, to himself, to the public interests on the basis of which there form the moral beliefs, related to respect for the people's rights [8, p. 158-159]. (In order to solve this problem in Pavlyskiy school the requirements were developed what to teach kids) [8, p. 159];

- the implementation in practice of «the degree of spiritual unity, at which the tutor and the pupil feel like-minded» [8, p. 434];

- no blaming a child for negative manifestations, which actually do not exist, because it repels it from the teacher, it loses confidence in him [10, p. 641];

- teaching children in different age periods kindness, humanity, warmth, indifference, compassion, tolerance, in one word love for people, which is the basis of patriotism;

- incorporating children at a young age – from 6 to 10 years «to the highest human joy – the joy of doing good things for others ... The pedagogue called

education at this age «natural school of kindness»... Only this, says V. O. Sukhomlynskyi, truly selfless and so truly human experience is the power that ennobles young heart» [6, p. 219];

- teaching children to feel others, that one child would not wound the soul of the other one [9, p. 493];

- developing children's needs to do good for parents, tutors, in general people of older generation, but «the highest award for the good, done for people, for the growing man must be the voice of their conscience – joy, pleasure» [6, p. 219; 4, p. 289];

- try to achieve from children to admire taking care about living beings and the beautiful, the prosperous and thriving... because «in such care there is the living source of human sensitivity, compassion» [6, p. 217-223];

- teaching teenagers to give emotional evaluation not only to good deeds but also to what is forbidden, unacceptable;

- encouraging children to merge joy of being in the spiritual life of the child with the respect to other people's life, another's weakness. That is necessary to bring up from infancy individual tolerance, for which one should teach them to «catch with heart the most delicate shades of the human spirit, to respond with heart to thoughts, emotions» [3, p. 636];

- bringing in personality love for people and faith in them, because it, by the figurative expression of Vasyl Sukhomlynskyi, is «air which supports the wings of grace and gentleness» [7, p. 358];

- education on the lessons of kindness, generosity, friendly and, at the same time, demanding relations between individuals in the team and the relationship between a man and the outside world;

- trying to gain desire in students to meet with their team-mates, to express their thoughts, doubts, anxieties, pursuit results, simply for communication, which would be for each person «joy, luxury» [3, p. 462].

But to effectively use these ways to prevent conflicts, the teacher must follow a number of requirements because, as Vasyl Oleksandrovysh pointed, if a teacher has endless conflicts with children, he should not be an educator. So, to prevent arising conflicts, it is necessary to develop a lot of skills, realizing at first that you are dealing with children. Among these skills the pedagogue enumerates:

- revealing of the pedagogical tact in the educational work, respect for the individuality of a teenager, taking into account such contradictions of adolescence as contempt for selfishness, individualism and sensitive selfishness, which should be aimed at developing a healthy ambition, rigor and respect for themselves, by «strengthening in the teen soul of what he is entitled to be proud of, what is regarded by society as moral dignity» [5, p. 334]. At the same time the educator should be able

to read the human soul. The disability to do so, according to V. O. Sukhomlynskyi, causes inevitable conflicts;

- developing in adolescents, taking into consideration their pride, dignity and respect, through the work of the school community, by refusing of teachers of comparison good – bad, evaluation of mental work of people with different abilities, development of human relations of sensitivity of «a heart for good, for kindness, thoughtful attitude, mutual trust ...» etc. between a teacher and students [5, p. 451];

- reducing the number of punishments and their severity, to facilitate the development of self-education of students. The punishment, justice of which is questionable, according to the pedagogue's opinion, «coarsens human soul, making it brutal... More than any other evil, we educators fear rudeness of a soul, moral thick-skinness, resistance to goodness, beauty» [2, p. 347];

- the ability of the teacher to tactfully, gently, softly-softly remind the child what he has to do in life, what work and what duty, being united in the spiritual activities, create his identity, his name of a citizen, a worker, a thinker, a father, a man, showing «great sensitivity, tact, patience» [3, p.287, 11, p. 149-416];

- expression of boundless faith in man, in the good in it;

- tolerance for children's weaknesses, which, if they are perceived not only through mind but also through heart, «are very small, neither worth any anger nor resentment, nor punishment» [10, p. 423];

- revealing in teachers their passions, inclinations to create a school atmosphere of a rich, multi-faceted spiritual life, for activities of many class communities [9, p. 438];

- continuous study of a child, because “without the knowledge of all this it is impossible to teach or educate” [9, p. 442];

- the ability of self-control, pull oneself together, bringing flexibility «of the nervous system to the degree of power over the emotions of art» by preventing «germination of seeds of such negative points as gloom, exaggerating the vices of others, amplification of «abnormal» [10, p. 426], as well as possession of a sense of humor [10, p. 428];

- continuous self-improvement through thoughtful reading, «to master the art of touching young hearts» [10, p. 510];

- «maintenance of correlation of a moral principle and an action, to which the teacher encourages his pupil». Introduction of «The Program of Moral Habits», developed by V. O. Sukhomlynskyi jointly with the staff of the school, into the work of educational institutions, the success of the realization of which depends on the point, that the incentive to good behavior «were the conscience and will of the teenagers themselves» [5, p. 455-456];

- a deep respect for the personality in general and to the intimate world of teenagers;

- raising the educational power of the community, which must «see in a person the merits in ten, a hundred times more than the flaws and shortcomings», requires closer work with each person, «gentle, humane touch to every heart...» [7, p. 358].

Conclusions. Thus, it has been determined that the foundation of concepts of education of the personality by Janusz Korczak and Vasyl Sukhomlynskyi is «the pedagogy of good», which presupposes teacher's respect for human, positive vision of it, the ability to implement individual approach to everyone, being unconflictive, able to compromise, communication skills, self-restraint and taking into account in practice its main characteristics, also sticking to principles offered by pedagogues in implementation in practice of individual trajectory of the personality development.

Prospects of subsequent researches. Activity of Janusz Korczak and Vasyl Sukhomlynskyi of the problems: preparations of adults to organization of process of education of children different age at general school; preparations of child are to life in society; forming for the children of ability to combine freedom with the personal responsibility; development of the theory practices of the solved by mutual agreement education and est.

LIST OF THE USED LITERARY SOURCES

1. Kovalenko O. Studenty i vykladachi povynni stvoryty yednye akademichne spivtovarystvo / O. Kovalenko // Osvita Ukrainy. – 2002. – № 96. – 3 hrudnya. – S. 2.
2. Korchak Yanush. Pravyla zhyzni / Yanush Korchak // [Elektronnyi resurs]: royallib.ru/book/korchak_yanush/pravila_gizni.html.
3. Sukhomlynskyi V.O. Vykhovannia bez pokaran / V.O. Sukhomlynskyi // Vybrani tvory v piaty tomakh. - T.5. - K.:Radianska shkola. - S.343-347.
4. Sukhomlynskyi V.O. Metodyka vykhovannia kolektyvu / V.O. Sukhomlynskyi // Vybrani tvory v piaty tomakh.- T.1. - K.:Radianska shkola. - S. 403-637.
5. Sukhomlynskyi V.O. Nahoroda za dobro / V.O. Sukhomlynskyi // Vybrani tvory v piaty tomakh. - T.5. - K.:Radianska shkola. - S. 284-288.
6. Sukhomlynskyi V. Nahorodzhennia hromadiannyna / V.O. Sukhomlynskyi // Vybrani tvory v piaty tomakh. - T.3. - K.:Radianska shkola. - S. 283-582.
7. Sukhomlynskyi V.O. Nahorodzhennia dobra / V.O. Sukhomlynskyi // Vybrani tvory v piaty tomakh. - T.5. - K.:Radianska shkola. - S. 217-223.
8. Sukhomlynskyi V.O. Ne biites buty laskavymy / V.O. Sukhomlynskyi // Vybrani tvory v piaty tomakh. T.5. - K.:Radianska shkola. - S. 347-359.
9. Sukhomlynskyi V.O. Pavlyska serednia shkola / V.O. Sukhomlynskyi // Vybrani tvory v piaty tomakh. - T.4. - K.:Radianska shkola. - S. 7-393.
10. Sukhomlynskyi V.O. Rozmova z molodym dyrektorom / V.O. Sukhomlynskyi // Vybrani tvory v piaty tomakh. - T.4. - K.:Radianska shkola. - S.394-626.

11. Sukhomlynskyi V.O. Sto porad uchytelevi / V.O. Sukhomlynskyi // Vybrani tvory v piaty tomakh. - T.2. - K.:Radianska shkola. - S. 419-654.

12. Sukhomlynskyi V.O. Yak vykhovaty spravzhnyu lyudynu / V.O. Sukhomlynskyi // Vybrani tvory v piaty tomakh. - T.2. - K.:Radianska shkola. - S. 149-416.

Zavgorodnia T.K. Ukrainian Journal of Professional Research («Український журнал досліджень в освіті»). - Львів (Національний університет «Львівська політехніка»).
– 2017. - №1. - С. 21-25

Zavgorodnia T. K. Life and heart devoted to children Janusz Korczak (1878-1942) and Vasyl Sukhomlynsky (1918-1970) are unforgettable / Edited by Marija Chepil, Oresta Karpenko, Włodzimierz Petryk. – Warsaw, 2017 – S. 79-88.

ПЕДАГОГІКА ДЛЯ ДОРΟΣЛИХ ЯНУША КОРЧАКА І ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО

(переклад українською мовою)

Постановка проблеми. У сучасному українському суспільстві виховання особистості повинно бути спрямоване на формування патріота, громадянина, національно свідомої людини, враховуючи у цьому процесі демократичні світові цінності, людини, яка могла б успішно адаптуватися у складних суспільних процесах і як найскоріше самовизначитися. Разом з тим в процесі виховання молоді необхідно постійно враховувати її індивідуальні особливості, задатки і нахили, не обтяжувати її тим, що заважає розвиткові особистісних її переваг перед іншими, відійти від сталих трафаретів у виховному процесі, відсікати те, що традиційно закріпачув систему виховання і заважає сьогодні повноцінному розвиткові дітей та молоді.

Актуальність дослідження. Все це вимагає не стільки змін у змісті виховання, модернізації структурних компонентів цього процесу, вдосконалення стосунків між його учасниками, а, насамперед, зміни всієї концепції виховання, тобто побудові її на чітко визначеній психологічній основі з урахуванням можливостей дітей, коли у центрі виховання дитини знаходяться її інтереси, зацікавлення, на повазі до прав дитини, яка виключає недовіру, неприязнь тощо. Саме ці складові притаманні концепції виховання польського педагога Януша Корчака та українського педагога Василя Сухомлинського.

Мета і завдання статті. На основі порівняльного аналізу концепцій сімейної педагогіки Януша Корчака і Василя Сухомлинського виявити їх загальні положення та особливості кожної з них.

Наукова новизна. На основі порівняльного аналізу основних положень творчої спадщини педагогів зроблено висновок, що основою кожної концепції виховання особистості є добро, а також виокремлено принципи індивідуальної траєкторії формування особистості й обґрунтовані умови, яких доцільно дотримуватися вихователям в широкому розумінні слова для їх реалізації в повсякденному житті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Педагогічній спадщині відомих педагогів Януша Корчака і Василя Сухомлинського присвячена значна кількість публікацій, які переважно розкривають окремі аспекти їх теоретичних і практичних пошуків. Так, в публікаціях, присвячених педагогічній спадщині В. Сухомлинського висвітлено проблеми: виховання потреб дитини (Богущ А., Дічек Н., Шоробура І.), розвиток пізнавальних потреб школяра (Кузьменко В., Мтельмах Н., Савченко О., Скрипник Н.), реалізація різних напрямків виховання (Майстерчук І., Михайлова Л., Стребна О., Ящук І. тощо), розвитку сімейної педагогіки (Заліток Л., Литвиненко С., Слюсаренко Н., Соколовська О., Федяєва В.), батьківської педагогіки (Завгородня Т.), педагогіки добра (Білюк О., Богущ А., Бондар Л.) тощо. Проблемам гуманної педагогіки Януша Корчака присвячені публікації Діденко А., Чепіль М. Заслужують на увагу публікації порівняльного характеру педагогічних ідей Василя Сухомлинського і вітчизняних (Адаменко О., Березівська Л., Білюк О., Завгородня Т., Загородня А., Побірченко Н., Сметанський М. та ін.) та зарубіжних (Белова С., Кравцова Т., Метель В.) педагогів. Проте практично відсутні наукові розвідки компаративістського характеру, присвячені педагогічним ідеям, творчій спадщині Василя Сухомлинського і Януша Корчака.

Виклад основного матеріалу. Зміст педагогічних концепцій Януша Корчака і Василя Сухомлинського можна висловити однією фразою із його твору «Правила життя»: «...я поважаю і людей похилого віку, і молодих, і маленьких». Про повагу до дитини як до дорослої людини, а також про необхідність суб'єкт-суб'єктних відносин між дорослими і дітьми засвідчує й уточнення в назві вищезгаданої книги, що це одночасно «Педагогіка для дітей і для дорослих».

Взагалі, аналіз психолого-педагогічного доробку педагога, дає підстави стверджувати, що він відстоював думку про необхідність постійної підготовки дорослих до виховання дитини. Проте наголошував, що необхідно переорієнтувати цей процес на формування кожного із них як людини високої

загальної культури і вселюдських цінностей, а не лише здатних для забезпечення трансляції знань та їх поповнення.

Основні положення концепції виховання Яна Корчака для дорослих знайшли висвітлення у численних публікаціях. Серед них такі основні твори, як: «Виховні моменти»(1919), «Право дитини на повагу» (1929), «Правила життя» (1930), «Жартівлива педагогіка» (1939), «Избранные произведения» (1966), «Избранные педагогические произведения» (1979), «Как любить ребенка» (1990). Доповнює основні положення концепції інформація з його щоденника. Крім того, Я. Корчак написав багато творів для дітей, зміст яких і сьогодні дає можливість реалізовувати на практиці основні ідеї педагогіки добра, чуйності, поваги до дитини, сприйняття її такою, яка вона є в дійсності. Взагалі творчий доробок людини, яка поєднала в собі професію лікаря, громадського діяча, керівника освітніх дитчих установ (дитячі літні колонії, дитячі притулки), є підручником педагогіки для дорослих, як для вихователів, так і для батьків.

Через всі праці педагога червоною ниткою проходить проблема формування толерантності, безконфліктності, тактовності співчуття, взаємоповаги, товариствості, чуйності учасників навчально-виховного процесу. В своєму творі «Правила життя», педагог пояснює, що тактовна людина це та, яка «вміє підійти до людей. Серцем або розумом, він розуміє, кому що потрібно, і охоче пропонує свою допомогу. Обережний, він не наполягає на своєму, маючи справу із дорослим; не похваляється і не насміхається, не доторкаючись веселим жартом сумного; не лізе, коли його не просять, із порадами і не базікає лишнього, не злиться сам й кожного старається виправдити і захистити. Не потрібен – його немає, може бути корисним – тут як тут» [2, с.35].

Щоб виховати у дитини таку моральну рису як тактовність Януш Корчак виокремлює завдання, які необхідно вирішувати дорослим. Серед них педагог виділяє:

- вчити дітей постійно надавати послуги іншим, виправляти свої помилки, запам'ятовувати хороше й корисне але без довгих розмов;
- виробляти умінні з гідністю програвати і чесно оцінювати позитивні якості противника;
- формувати в дітей потребу у самовихованні на основі самооцінки, самокритики тощо;
- вчити «уміти співчувати добрим, злим, людям, звірам, навіть зламаному деревцю й камінчику»;

- розвивати почуття дитини, тому, що, як зауважував Януш Корчак, почуття, «якщо не вміти ними користуватися, послабшують, як говорять, притупляються» [2, с.27] та інші.

Одночасно педагог дає такі поради для дорослих з даного питання, надруковані в вищезгаданому творі:

- необхідно знати правила вулиці й враховувати їх у виховній роботі;
- вимагати від дітей доброти, але не самопожертвування;
- не йти на вимушені поступки;
- при прийнятті рішення, наданні порад, необхідно різнобічно вивчити ситуацію, причини, які її спричинили, витримати часову паузу;
- вимагаючи від дітей бути з дорослими увічливими й люб'язними, дорослі самі повинні бути увічливими і не робити неприємностей;
- уникати створення ситуацій необхідності прояву страху в дітей. «страх, як би чого не сталося, порушує спокій радості» [2, с.12];
- враховувати індивідуальні та вікові особливості дитини;
- вчити дітей дотримуватися правил гри «для якої потрібен хороший товариш і натхнення, а значит, свобода», складені педагогом:

«1. Неможна... заважати в грі, нітрохи не менше ніж в навчанні; 2. Не можна брати без дозволу чужий м'яч, коробочку, палочку...; 3. Якщо ти один не бажаєш, якщо тобі одному не подобається, відійди і не грай...» [2, с.119];

- не гніватися на дітей, тому, що «це не виправляє, а псує» та інші [2].

Ці положення педагогіки для дорослих Януша Корчака співзвучні з основними положеннями концепції педагогіки добра українського педагога Василя Олександровича Сухомлинського. І це легко пояснити траєкторіями життя цих великих людей (хоча за освітою один був лікар, а другий – педагог), які мали значну кількість точок дотику. Так, кожний із них працював керівником різного типу закладів освіти, кожний розробив власну концепцію виховання, яка знайшла обґрунтування у численних публікаціях, кожний реалізував свою концепцію на практиці, викладав у закладах підготовки педагогічних працівників. Василь Сухомлинський, розглядаючи проблеми виховання учнів переважно загальноосвітньої школи, значну увагу, як і Януш Корчак, приділяв підготовці дорослих до організації цього процесу. І на перше місце він теж ставив необхідність підготовки дитини до життя в суспільстві, її різностороннє виховання, вміння поєднувати надану свободу з особистою відповідальністю тощо. В. Сухомлинський наголошував, що з віком розширюються рамки соціальної, професійної, громадської діяльності, і людина на своєму життєвому шляху повинна розв'язувати безліч проблем, суперечностей і, навіть, конфліктів, дотримуючись діючих законів. А для цього дітей необхідно готувати.

За твердженням В. О. Сухомлинського «уже в VII – VIII класах у колективі починають виникати суперечки з таких світоглядних і моральних питань, як пізнаванність світу, свобода людської особистості та її обов'язок перед суспільством, стійкість і мужність людини...» тощо [9, с.298], які нерідко приводять до конфліктів. Він наголошував, що «Дитяче серце легко поранити... Дитина дуже чутлива до добра і зла, до правди і неправди... дитині властива дуже чутлива реакція передусім емоційна на ці вчинки. Вона дуже чутка до несправедливості... Несправедливість ображає, уражає самолюбство, обурює дитину, породжує в її душі найрізноманітніші форми активного і пасивного протесту. Дитину, яка має тонку, чутливу натуру, гнітить, вражає байдужість» [10, с. 492]. І часто все це теж стає причиною конфліктів. Як стверджує педагог, «Відчуваючи байдуже або несправедливе до себе ставлення, діти втрачають чутливість до добра і зла» [5, с.292]. Взагалі, спостерігаючи виховну роботу В. О. Сухомлинський з особливою увагою приглядався до конфліктів, які, коли їх не попереджувати, «мов іржа, роз'їдають шкільне життя» [4, с.628]. На його думку «конфлікт між педагогом і дитиною, між педагогом і колективом – велика біда школи» [4, с. 629]. Сам педагог так описує власні відчуття у виникаючих конфліктах. «Мені соромно було перед собою за ті конфлікти, які, бувало, доводилось переживати... Як мало я відчував і розумів душу дитини в ті хвилини! Як треба дорожити дитячим довір'ям, яким мудрим, люблячим захисником дитини треба бути вихователеві, щоб між ним і дітьми завжди зберігалась гармонія дружніх, сердечних, доброзичливих відносин» [4, с.619]. Тому він виступав за «безконфліктне виховання». «Так, зазначав педагог, я за виховання дітей (саме *дітей*) без потрясінь і вибухів, без тих сильних засобів впливу, які ні до чого доброго не приводять. Не можна з «дорослої» соціології переносити поняття й закономірності в дитячий світ» [11, с.626].

За переконанням педагога, «конфлікт між учителем і дитиною – один з крайніх проявів педагогічної неграмотності. Це явище буває там, де вихователеві не вистачає великодушної батьківської, материнської мудрості, великої педагогічної влади, розуміння того, що він має справу з *дитячими* вчинками, з дитячим світом думок і поглядів; дитину взагалі не можна порівнювати з дорослим, немає такої єдиної мірки, якою можна було б виміряти дорослого й дитину» [11, с.641]. Отже, на його думку, «справжнє виховання не там, де педагог з вершин спускається на землю, а там, де він піднімається до тонких істин Дитинства» [11, с. 642].

Щоб реалізувати в практиці роботи закладів освіти «безконфліктне виховання», педагог, практично, через всі свої праці пропонує шляхи досягнення поставленої мети. Особливо це знаходить відображення у таких наукових працях В. О. Сухомлинського, як: «Виховання без покарань»,

«Методика виховання колективу», «Нагорода за добро», «Народження громадянина», «Народження добра», «Не бійтесь бути ласкавими», «Павлиська середня школа», «Розмова з молодим директором», «Сто порад учителеві», «Як виховати справжню людину» та ін.

Узагальнюючи напрацювання педагога з проблем «безконфліктного виховання» нами виокремлено основні шляхи попередження конфліктів, які інколи виникають у навчально-виховному процесі закладів освіти. А саме:

- виховання товариської взаємодопомоги, прагнення до взаємної підтримки і виручки, збудження почуття неспокою за долю товариша, навчання сприймати його горе як горе всього колективу [9, с.83];

- спонукання до вчинків, що містять у собі безпосереднє ставлення до людей, до самого себе, до суспільних інтересів на основі яких формуються моральні переконання, пов'язані з повагою до інтересів людей [9, с.158-159]. (Для розв'язання цієї проблеми в Павлиській школі були розроблені вимоги чому вчити дітей) [9, с. 159];

- реалізація на практиці «ступеня духовної єдності, на якому вихователь і вихованець відчувають себе однопумцями» [9, с. 434];

- не звинувачення дитини в негативних проявах, яких насправді немає, тому, що це відштовхує її від учителя, вона втрачає довіру до нього [11, с. 641];

- навчання дітей в різні вікові періоди доброти, людяності, сердечності, небайдужості, співчутливості, толерантності, безконфліктності, одним словом любові до людей, яка є основою патріотизму;

- прилучення дітей в молодшому віці – від 6 до 10 років «до вищої людської радості – радості творення добра для інших людей... Виховання в цьому віці педагог назвав «природною школою сердечності»... Тільки це, зауважує В. О. Сухомлинський, «воістину безкорисливе і тому справді людське переживання є силою, що облагороджує юне серце» [7, с.219];

- навчання дітей відчувати інших, щоб одна дитина не поранила душу іншої [10, с. 493];

- формування у дітей потреби робити добро для батьків, вихователів, взагалі людей старших поколінь, але «вищою нагородою за добро, зроблене людям, для підростаючої людини повинен бути голос власної совісті – радість, задоволення» [7,с. 219; 4, с.289];

- намагання добитися щоб діти захоплювалися піклуванням про живе і красиве, про квітуче і розквітаюче...тому, що «у такій турботі – живе джерело людської чуйності, співчутливості» [7];

- навчання підлітка давати емоційну оцінку не тільки хорошому вчинку, а й тому, що не можна, не припустимо;

- спонукання дітей до злиття радості буття в духовному житті дитини з повагою до чужого життя, до чужої слабості. Тобто необхідно виховувати з дитячого віку толерантність особистості, для чого треба учити їх «уловлювати серцем найтонкіші відтінки людського духу, відгукуватися серцем на думки, переживання» [4,с. 636];

-виховання у особистості любові до людей і віри в них, бо це, за образним висловом Василя Сухомлинського «повітря на якому тримаються крила ласки і лагідності» [8, с.358];

-виховання на уроках доброти, великодушності доброзичливих і одночасно вимогливих відносин між особистостями в колективі і відносин між людиною й навколишнім світом;

- намагання добиватися, щоб вихованці хотілися зібратися із своїм колективом щоб висловити свої роздуми, сумніви, тривоги, результати пошуків, просто для спілкування, яке стало б для кожної особистості «радістю, розкішшю» [4, с.462].

Але, щоб ефективно використати ці шляхи попередження конфліктів, педагог повинен дотримуватися цілої низки вимог, тому, що як наголошував Василь Олександрович, якщо у вчителя будуть нескінченні конфлікти з дітьми, то йому не бути вихователем. Отже, щоб попередити виникнення конфліктів, необхідно виробити в себе багато умінь, зрозумівши спочатку що ви маєте справу з дітьми. Серед таких умінь педагог називає:

- виявлення у виховній роботі педагогічного такту, поваги до особистості підлітка, враховуючи такі суперечності підліткового віку, як зневага до егоїзму, індивідуалізму і чутливе самолюбство, яка повинна спрямовуватися на розвиток здорового честолюбства, поваги й строгості до себе, шляхом «утвердження в душі підлітка те, чим він має право гордитися, що розцінюється суспільством як моральна гідність» [6, с.334]. Одночасно вихователю повинен вміти читати душу людини. Невміння це робити, на думку В. О. Сухомлинського, спричиняє неминучі конфлікти;

- виховання у підлітків, враховуючи їх самолюбство, почуття власної гідності й поваги, через діяльність шкільного колективу, шляхом відмови вихователів від порівняння добре – погане, оцінки розумової праці людей, що мають різні здібності, розвитку між учителем і учнями людських відносин чутливості «серця до добра, до сердечності, чуйного ставлення, взаємне довр'я...» тощо [6, с. 451];

- зменшення кількості покарань та їх суворість, що сприятиме розвитку самовиховання учнів. Покарання, справедливість якого сумнівна, за твердженням педагога, «огрубляє, озлоблює людську душу, робить її жорстокою... Більше за будь-яку іншу напасть ми, вихователі, боїмося саме

грубості душі, моральної товстошкірості, несприйнятливості до добра, краси» [3,с.347];

- уміння педагога тактовно, тонко, ненастирливо нагадувати дитині про те, що належить їй зробити в житті, яка праця і який обов'язок, з'єднавшись в діяльності духу, створять її особистість, її ім'я громадянина, трудівника, мислителя, батька, чоловіка, проявляючи «величезну чуйність, такт, витримку» [9, с.287; 12];

- прояв безмежної віри в людину, в добре начало в ній;

- терпимість до дитячих слабкостей, які, якщо їх пізнати не тільки розумом, а й серцем, «виявляються дуже незначними, такими, що не варті ні гніву, ні обурення, ні покарання» [11, с.423];

- відкриття в учителів їхніх захоплень, нахилів для створення у навчальному закладі атмосфери багатого, багатогранного духовного життя, для діяльності багатьох колективів [10, с. 438];

- постійне вивчення дитини, тому, що «без знання всього цього неможливо ні вчити, ні виховувати» [10, с. 442];

- уміння володіти собою, тримати себе в руках, доведенням гнучкості «нервової системи до ступеня мистецтва влади над емоціями», шляхом попередження «проростання насіння таких негативних моментів, як похмурість, перебільшення чужих пороків, гіперболізація «ненормальних» [11, с.426], а також, володіння почуттям гумору [11, с.428];

- безперервне самовдосконалення, шляхом вдумливого читання, щоб “в доторкання до юного серця” [11, с.510];

- «дотримання взаємовідповідності морального принципу і вчинку, до якого вихователь спонукає вихованця». Впровадження в роботу навчальних закладів розроблену В. О. Сухомлинським спільно з колективом школи «Програми моральних звичок», успіх реалізація якої залежить від того, що спонукою до хороших вчинків «були совість і воля самих підлітків» [6,с.456];

- глибока повага до особистості взагалі і до інтимного світу підлітків;

- підвищення виховної сили колективу, який повинен «бачить у людини достоїнств у десять, у сто раз більше, ніж вад і недоліків», вимагає посилення роботи з кожною особистістю, «ласкавий, людяний доторк до кожного серця...» [8, с.358].

Висновки. Таким чином, встановлено, що основою концепцій виховання особистості Януша Корчака і Василя Сухомлинського є «педагогіка добра», яка передбачає повагу вихователя до людини, бачення позитивного в ній, вміння реалізовувати індивідуальний підхід до кожного, безконфліктність, вміння йти на компроміс, комунікабельність, стриманість й врахування у практичній роботі її основних характеристик, а також дотримання запропонованих

педагогами принципів для реалізації на практиці індивідуальної траєкторії розвитку особистості.

Перспективи подальших досліджень. Діяльність Януша Корчака і Василя Сухомлинського з проблем: підготовки дорослих до організації процесу виховання дітей різного віку у загальноосвітній школі; підготовки дитини до життя в суспільстві; формування у дітей вміння поєднувати свободу з особистою відповідальністю; розвиток теорії й практики безконфліктного виховання тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Коваленко О. Студенти і викладачі повинні створити єдине академічне співтовариство // Освіта України. – 2002. – №96. – 3 грудня. – С 2.
2. Януш Корчак. Правила життя/ Корчак Януш // [Elektronnyi resurs]: royallib.ru/book/korchak_yanush/pravila_gizni.html.
3. Сухомлинський В.О. Виховання без покарань / В.О.Сухомлинський // Вибрані твори в п'яти томах. Т.5. - К.: Рад. Школа. - С.343-347.
- 4.Сухомлинський В.О. Методика виховання колективу/ В.О.Сухомлинський // Вибрані твори в п'яти томах. Т.1. - К.: Рад. Школа. - С. 403-637.
5. Сухомлинський В.О. Нагорода за добро / В.О.Сухомлинський // Вибрані твори в п'яти томах. Т.5. - К. :Рад. Школа. - С. 284-288.
6. Сухомлинський В. Народження громадянина / В.О.Сухомлинський // Вибрані твори в п'яти томах. Т.3. - К.: Рад. Школа. - С. 283-582.
7. Сухомлинський В.О. Народження добра / В.О.Сухомлинський // Вибрані твори в п'яти томах. Т.5. - К.: Рад. Школа. - С. 217-223.
8. Сухомлинський В.О. Не бійтесь бути ласкавими/ В.О.Сухомлинський // Вибрані твори в п'яти томах. Т.5. - К.: Рад. Школа. - С. 347-359.
9. Сухомлинський В.О. Пависька середня школа/ В.О.Сухомлинський // Вибрані твори в п'яти томах. Т.4. - К.: Рад. Школа. - С. 7-393.
10. Сухомлинський В.О. Розмова з молодим директором / В.О.Сухомлинський // Вибрані твори в п'яти томах. Т.4. - К.: Рад. Школа. - С.394-626.
11. Сухомлинський В.О. Сто порад учителям / В.О.Сухомлинський // Вибрані твори в п'яти томах. Т.2. - К.: Рад. Школа. - С. 419-654.
12. Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину В.О.Сухомлинський // Вибрані твори в п'яти томах. Т.2. - К.: Рад. Школа. - С. 149-416.

ІДЕЇ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО ПРО СОЦІАЛІЗАЦІЮ УЧНІВ МОЛОДШИХ КЛАСІВ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

Однією з важливих проблем сучасності є необхідність підвищити ефективність соціалізації учнів загальноосвітньої школи, що передбачає виховання в них активної громадянської позиції, усвідомлення себе спільнотою – українським народом. На актуальності цієї проблеми для сучасної України акцентують увагу відомі науковці – Іван Бех, Василь Кремінь, Микола Гузик, Валерія Пекельна, Олександра Савченко, Ольга Сухомлинська, Васирина Хайруліна та ін. Проблема школяра знайшла відображення у працях видатного педагога ХХ ст. Василя Олександровича Сухомлинського. Серед найважливіших праць, присвячених даній проблемі, слід назвати такі, як: «Серце віддаю дітям», «Як виховати громадянина», «Педагогіка серця», «З чого починається громадянин», «Лист дочці», «Слово до спадкоємця», «Методика виховання колективу», «Сто порад вчителю» та інші. Не можливо не згадати його статті з вищеназваних праць, в яких безпосередньо розкриваються питання соціалізації учнівської молоді: «Процес соціалізації», «Радість, доброта, сила і совість у дитячому колективі», «Трудове життя колективу як одна з найважливіших передумов формування виховного впливу колективу на особистість», «Як поглиблювати виховну роботу з батьками в міру росту й розвитку дитини», «Що можна й чого не можна обговорювати в шкільному колективі», «Як донести до розуму й серця підлітків і юнацтва дух сучасності» та ін.

У практиці навчальних закладів є багато шляхів соціалізації юнаків і дівчат. Це і збільшення в навчальних планах для різних класів питомої ваги суспільно-гуманітарних предметів (краєзнавство, фольклор, українознавство, козацька педагогіка, етнопедагогіка, екологія тощо), і включення учнів у різноманітні види діяльності, під час якої створюються сприятливі умови для саморозвитку особистості. А досягнути цього можна, за словами Василя Сухомлинського, тільки в єдності «праці і всього духовного ладу життя людини», максимального використання «...можливостей користування скарбами культури, створеної людством» [1, с.146]. За твердженням В. Сухомлинського, «моральне достоїнство людини вимірюється не тільки тим, як вона оцінює навколишню дійсність, а насамперед її активною діяльністю» [2, с. 36].

Крім цього учні відвідують спецкурси та факультативи, які допомагають пізнати історію, культуру та побут українського народу. Їх участь у різноманітних гуртках: правознавчому, фольклорному, народознавчому, туристсько-краєзнавчому, історичному, драматичному та ін. розвивають здібності школярів Соціалізації особистості сприяє залучення вихованців до

інноваційних форм учнівського самоврядування, спрямоване на усвідомлення учнями значимості участі у вирішенні важливих справ громадського життя, що у подальшому самоствердженні забезпечує їх активну позицію. Соціалізації учнів сприяє і їх участь у різних акціях («Громадянин») і проектах («Громадянська освіта – Україна»). Девіз останньої: «Знати і виконувати обов'язки перед своєю країною, своєю сім'єю і школою, перед майбутніми поколіннями (охорона природи, збереження традицій свого краю, патріотизм)», «говорить сам за себе».

Для вироблення особистісного «Я» вагомим є вивчення предмету «Громадянська освіта», участь школярів у виховних заходах під девізом «Україна моя, Україна, я для тебе на світі живу», які здійснюються на основі пізнання джерел української духовності, національній ідеї, на героїчних традиціях українського народу. За твердженням В. Сухомлинського, «кожне молоде покоління, що стає на шлях самостійного життя, повинно не тільки увібрати все те краще, чого досягли старші покоління, а й піднятися на вищий ступінь духовного розвитку» [2, с. 36].

Незважаючи на існуючий досвід соціалізації учнівської молоді, варто зазначити, що ця робота нерідко проводиться безсистемно, фрагментарно, трафаретно, не враховує вікових та індивідуальних особливостей учня, акцентуючи увагу на розв'язанні цього питання переважно у основній та старшій школі. І, незважаючи на те, що в сучасній початковій школі розв'язанню проблеми соціалізації молодших школярів сприяє вивчення курсу «Я і Україна», що значна частина вчителів, батьків, організаторів позашкільної роботи визнають актуальною проблему соціалізації учнів загальноосвітньої школи першого ступеня, ця робота проводиться недостатньо.

Цікавий досвід соціалізації школярів накопичений при викладанні у семикласній трудовій школі південних областей України в 1920-1930-тих роках такого предмету, як культурознавства. Термін «культурознавство» ототожнювався з сучасним поняттям «суспільствознавство». Зауважимо, що вивчення цієї дисципліни передбачалося дітьми від 8 до 13 років. Тобто передбачалось, що це буде безперервний процес. А, як зазначав В. Сухомлинський, «важливою умовою розвитку індивідуальних нахилів, розкриттю обдарувань і таланту є різноманітна творча праця всіх учнів – від першого до випускного класу, створення в школі атмосфери творчої праці» [3, с. 89]. Мета викладання даного предмету полягала в необхідності підготувати дітей до життя «бойцями, хоч би елементарно підготовленими, і почувачи ми себе настільки вільно, щоб пізнавати необхідність історичних фактів і їх причинну обумовленість» [4, с.31]. Виходячи з того, що за концептуальне положення викладання даного предмету було покладено принцип від праці до

знань, це обумовило й основні вимоги до проведення занять. А саме: інтеграція з іншими предметами; врахування синкретичного характеру розуму учнів в результаті чого процес відокремлення явищ культури і природи відбувається поступово в результаті роботи над явищами оточуючого життя, які безпосередньо спостерігаються; кожний вплив на дітей повинен пройти три інстанції – сприйняття, переробку і реакцію; педагог повинен керувати різними видами робіт учнів, враховуючи їх інтереси. У рекомендаціях до програми вчитель порівнюється з диригентом оркестру, з допомогою якого досягається «узгодженість звуків різних інструментів в гармонію п'єси» і сприяє створенню гармонійної картини процесу життя на землі [4, с. 29].

Як уже зазначалося, дисципліна «Культурознавство» вивчалася всі сім років навчання дитини в школі. Згідно програми цього предмету передбачалося перші чотири роки навчання починати з соціальних явищ і найближчих фактів соціальної культури, які оточують дитину. З п'ятого року навчання викладач переходив до вивчення послідовного ходу історії від давніх часів до сьогодення, зупиняючись тільки на «показові гребні історичних хвиль». Роботу з учнями передбачалося вести під лозунгом класичного виразу: «Ми вчимося не для школи, для життя». Педагоги постійно повинні були готувати своїх підопічних для життя, в життя і через життя, через все, що їх оточувало. Цікавою, на наш погляд, була мета діяльності школи, відповідно до якої вона не «має дати більш менш закінчену освіту, а є лише лабораторією, де дитині прищеплюється інтерес до всього оточуючого, де шляхом вивчення його, як висновку з попереднього, виробляємо план майбутнього» [4, с.32]. Але план викладання культурології був орієнтовний, тому, що він міг змінюватися відповідно до географії школи. В ньому пропонувалися лише загальні напрями занять, які повинні були виходити з першочергового виділення учнями з оточуючих їх цілісності явищ двох рядів – явища природи і явища культури.

У системі викладання культурознавства явища обох порядків пов'язані, але в цілях методичної зручності і в цілях допомоги викладачеві питання культурознавства виокремлювалися в особливу орієнтовну програму.

Навчальний план на першій ступені (1-4 рік навчання) передбачав з'єднувати в один комплекс, в один «вузол» такі дисципліни як політична економія, політична грамотність, історія, право, побут і т.д., більш ґрунтовно зупинятися на тих чи інших проблемах, які ближче до сучасності; переносити центр тяжіння навчального плану в сторони культури України і Росії, з якою волею долі наша держава розділяла на протязі довшого часу більше чи менше однаковий економічний, культурний, ідеологічний розвиток.

У виділенні ряду явищ культури, безпосередньо (на перших кроках) оточуючих дитину щодня, повинно було встановити необхідність для дитини

оточуючого побуту (їжа, одяг і житло). Проте програмою передбачалося поступове накопичення питань від простих до більш складних: від сім'ї і школи – до села, до міста, до держави. Взагалі перші два роки бесіди з культурознавства були складовою комплексних занять. Щодо 3 і особливо 4 року навчання тут спостерігалися зміни. Учні повинні були мати елементарний запас знань ними самими пророблених понять, які б давали змогу бути в курсі політичних подій, дозволили б їм перейти до загального курсу історії культури, орієнтуватися в поняттях державно-громадянської термінології. У цьому процесі значна роль належала дитячому самоврядуванню.

Починаючи з 5-го року навчання (13-літні діти і старше), культурознавство носило характер детального заглиблення у хід історичного процесу. У цій частині плану фігурувало більше фактів, імен і дат. На нашу думку, це пояснюється необхідністю для узагальнення минулого. Взагалі, запропонований план сприяв виробленню здібностей в учнів самостійно орієнтуватися в питаннях історії культури, а, головне, в поточному житті.

Особливістю запропонованого плану було те, що з перших кроків роботи, інформація, що здобувалася самими дітьми, непомітно підводила їх до відповідних асоціацій, до початків політграмоти, яка сама собою впливала із даних найближчого оточення і поєднувалася з результатами спостережень над живою дійсністю, враховуючи інтереси учнів.

Цей закінчений мінімальний цикл для перших чотирьох років був обов'язковий для всіх шкіл. Тому ми розглянемо зміст вивчення культурознавства у 1-4 класах.

У курсі культурознавства в початковій школі навчальним планом були визначені, наприклад, для учнів віком від 8 до 10 років такі теми: 1. Дошкільні враження дітей; 2. Сім'я. Проблеми їжі, одягу, житла відповідно до часу року. Екскурсія в кооператив (лавку); 3. Сільська хата і школа. Життя сім'ї і школи. Сільський схід; 4. розповідь дітей про поїздку в місто. Різниця села від міста у відношенні їжі, одягу, житла; 5. Бесіди про значення шкільних свят (їх соціальна і естетична сторона); 6. Розваги на селі (клуб, бібліотека, театр); 7. Надзвичайні ситуації в селі і боротьба з ними: пожежа і пожежні організації, **вредителі** хлібів і міри боротьби з ними тощо [5, с. 227].

Відповідно до навчального плану був розроблений орієнтовний план бесід з учнями для кожного з чотирьох років навчання. На *першому* році навчання план передбачав розгляд таких комплексів: 1). Людина і природа; 2). Сім'я; 3). Брати і сестри (товариші, школярі, школа, праця і забава, колектив, шкільна громада, організація шкільного самоврядування); 4). Опис дня школяра (харчування, одяг, житло, праця, вогонь і т.д.); 5). Узагальнююча бесіда – праця, господарство, матеріальні умови життя в оточуючому середовищі.

Дитячі ігри. Потреба краси. Відвідування театральної вистави. Танці, малювання. Мистецтво в минулому людства. Історія даного села.

На *другому* році навчання передбачалося розширити зону співпраці учнів з учителями з дослідження вищезгаданих тем до району, відповідно на *третьому* - до міста і, на кінець, на *четвертому* передбачалося вивчення губернії та України (короткі бесіди з історії).

Як бачимо, навчальні програми були побудовані на твердженні Д. Болдуїнова, що «розвиток особистості дитини не може відбуватися без неперервної зміни його поняття про самого себе, завдяки навіюванням оточуючих. Аналогічно, навіть у власній думці про себе, в кожній стадії свого розвитку він є до деякої міри часткою іншого». Звідси справжнє Я є тільки «Я соціальне». Саме на цій основі, за твердженням В. Селинова, більш-менш обґрунтовано були побудовані програми з культурознавства для учнів 8-12 років, коли вони вже є достатньо соціалізовані [5].

Аналіз програм дає підстави зробити висновок, що головне місце в культурознавстві займала соціальність, але у формі тих простих людських стосунків, які без напруження засвоюються дітьми і переносяться ними в галузь гри, бесіди, трудової діяльності т.п. Особливістю, що визначали культурознавство в початкових класів були суспільні явища в межах рідного краю, і при тому з точки зору праці, як соціального фактора.

Головними методами викладання даного предмету в початкових класах були бесіди. Особлива увага надавалася першим з них, у яких, по-перше, робився наголос на необхідності розвитку інтересу у дітей до питань історії культури, а, по-друге, на необхідності накопичення спостережень за фактами оточуючого життя, що й ставало основою роботи з культурознавства. Ручна ж праця (малювання, ліпка, реконструкція й моделювання) – методом організації діяльності. Тобто, передбачалося, що, розглядаючи будь-яку проблему, наприклад, архітектуру цікавої будови, необхідно створити модель «житла минулого – сьогодення й майбутнього». Це необхідно робити тому, що, як зазначалося у методичних рекомендаціях до програм з культурознавства, - «одного спостереження, безперечно мало: воно може не торкнутися свідомості дитини, якщо викладачем не будуть прийняті дії до опрацювання явищ які спостерігаються, шляхом діяльної реакції» [4, с. 30].

Отже, проблема соціалізації молодших школярів, ідею якої активно відстоював Василь Сухомлинський, враховуючи досвід вивчення учнями 1-4 класів шкіл України в 1920-х роках такого інтегрованого курсу, як культурознавство, може бути успішно розв'язана в сучасних загальноосвітніх школах першого ступеня нашої держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Сухомлинський В.О. Праця – основа всебічного розвитку людини // Вибрані твори. В 5-ти т. Т.5. – К.: Рад. школа, 1977. – С. 145-159.
2. Сухомлинський В.О. Комуністична ідейність – основа морального виховання // Вибрані твори. В 5-ти т. Т.5. – К.: Рад. школа, 1977. – С. 35-46.
3. Сухомлинський В.О. Людина неповторна // Вибрані твори. В 5-ти т. Т.5. – К.: Рад. школа, 1977. – С. 80-96.
4. Талпа М., Янковский П. К вопросу о преподавании культуроведения в 7-ми летней трудовой школе // Наша школа (Одеса). – 1923. - №2. - С. 29-34.
5. Селинов В. Вопросы культуроведения в начальной школе с указанием на литературу. Темы для проработки на местах // Наша школа (Одесса). – 1924. - № 4-5. – С. 227-230.

Завгородня Т.К.

*Наукові записки. Серія: педагогічні науки. Випуск 78(2). –
Кіровоград, 2008. – С.18- 21.*

ІДЕЇ, АФОРИЗМИ, ВИСЛОВЛЮВАННЯ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО З ЗАГАЛЬНИХ ПИТАНЬ ПЕДАГОГІКИ

«Школа повинна бути яскраво палаючим вогнищем морального багатства...Шлях до розв'язання проблеми полягає в тому, щоб кожний наш вихованець знаходив щастя, радість у сфері діяльності, вершина якої - моральна краса, моральна досконалість» [1, с.74].

«Вчити жити – це значить, передавати з серця в серце моральні багатства, здобуті, нагромаджені людством» [2, с.199].

«Суперечність між багатством бажань, з одного боку, і обмеженістю сил, досвіду, можливостей для здійснення їх, з другого, теж становить складний процес самоутвердження» [3, с. 331].

«Все яснішою стає закономірність: чим багатше і повніше задовільняються матеріальні і культурні потреби членів нашого суспільства, тим тоншою повинна бути людська натура, тим гостріше вона сприймає світ, душевний стан інших людей. Та обставина, що культура відносин між людьми, на жаль, поки що відстає від зростання матеріальних і духовних благ, створюваних людьми для людей, є ще джерелом багатьох лих і нещасть» [4, с. 250].

«Той, хто в дитинстві, образно кажучи, не сів за ту парту, за якою відбувається все життя виховання культури бажань, у кого над диким кущем бажань не працюють мудрі ножиці садівника – праці, того в зрілому віці – ой, як важко посадити за цю парту. Людина, яка не навчилася в дитинстві керувати своїми бажаннями, не переживала їх моральної виправданості і обґрунтованості, стає соціально ненадійною, вона заходить у конфлікт із суспільними вимогами. ...А потім приходиться ще страшніша біда – небажання працювати продуктивно. Це ланка одного й того самого ланцюга» [5, с.442-443].

«...При досконалій постановці педагогічного процесу, при повній гармонії навчання і виховання людина може оволодіти колом знань, значно ширшим, ніж вона оволодіває нині...» [6, с.201].

«Виховуйте колектив так, щоб у духовному житті, в грі безлічі граней інтересів, прагнень, справжніх потреб, що характеризує багатство людських взаємовідносин, не було «□пустослів'я». Кожне слово, промовлене в стінах школи, повинно бути продуманим, мудрим, цілеспрямованим, повнозначним і – це особливо важливо – зверненим до совісті живої конкретної людини, з якою ми маємо справу» [7, с. 304].

«...В чому джерела виховної сили колективу, за яких умов колектив успішно, ефективно виконує роль вихователя особистості?...

1. «Розуміння і відчуття кожною особою тієї істини, що поряд з тобою живе й трудиться людина (я б назвав цю умову *відчуванням людини*)» [8, с.620].

2. «Здатність кожної особи обмежувати свої бажання, уміння відмовлятися від частини своїх бажань, співвідносячи й узгоджуючи їх із бажаннями інших людей» [8, с.620].

3. «Постійний розвиток моральної, емоційної, інтелектуальної, естетичної, творчої культури людини. Колектив лише тоді є колективом і отже великою виховною силою, коли він увесь час духовно зростає» [8, с.621].

4. «Високорозвинене почуття власної гідності, самоповаги особистості» [8, с.621].

5. «Бажання дитини, вихованця бути хорошим, прагнення того, щоб про нього думали добре. Це одне з найживодайніших джерел виховної сили колективу» [8, с. 621].

6. «Недопустимість виставляння напоказ перед колективом усіх слабостей особистості дитини » [8, с. 622].

7. «Багатогранність інтересів, захоплень, діяльності членів колективу. Колективу нема, якщо вихованці безликі. Колектив лише тоді набуває виховної

сили, коли кожний має своє неповторне обличчя, кожний чимось збагачує взаємовідносини між товаришами» [8, с.622].

8. «Громадська активність колективу» [8, с.622].

9. «Господарські відносини всередині колективу» [8, с.622].

10. «Недопустимість такого поділу в колективі на актив і пасив, при якому людина відчуває, що вона приречена тільки на пасивність і бездіяльність, що її доля – лише підкорятися іншим» [8, с.622].

11. «Різноманітність колективів. Виховна сила колективу розкривається лише тоді, коли людина бере активну участь у кількох об'єднаннях, кожне з яких виконує свої завдання» [8, с.623].

12. «Турбота дітей, підлітків, юнаків і дівчат про людину, особливо про маленьку дитину. Колектив стає дійовою виховною силою лише тоді, коли кожна особа вкладає сили своєї душі в іншу людину, турбується про неї» [8, с. 623].

«Гармонійний, всебічний розвиток можливий лише там, де два вихователі – школа і сім'я – не тільки діють односпайно, ставлячи перед дітьми ті самі вимоги, а є одностайними, поділяють ті самі переконання, завжди виходять з тих самих принципів, не допускають ніколи розходжень ні в меті, ні в процесі, ні в засобах виховання» [1, с.86].

«Ласка, радість духовного спілкування з рідними, особливо з матір'ю, сердечна близькість з матір'ю і батьком – це і джерело обов'язку. Одна з причин злочинів – цілковита байдужість людини до того, що про неї думають рідні і близькі.

Дорожити життям і свободою навчиться тільки той, хто в дитинстві осягнув мудрість обмеження своєї свободи і бажання. Ця мудрість – один з найтонших інструментів виховання» [9, с.567]

«Потреби – рушій людського життя. З протреб випливають бажання. Але вся суть людського виховання полягає в тому, щоб бажання особи гармоніювали з інтересами колективу, суспільства, народу, Вітчизни. Бажання треба з перших днів свідомого життя дитини окультурювати. Культура людських бажань – це стовпова дорога сімейно – шкільного виховання. Ми переконуємо матерів і батьків у батьківській школі, що дати дітям щастя – це насамперед зробити їх бажання морально виправданими, морально обґрунтованими, заслуженими, а з погляду суспільства – скромними, доступними, здійсними» [5, с.442].

«Де ж сила, здатна внести в життя сім'ї культуру бажань? Як не допустити, щоб дитина жила за принципом: що хочу, те й роблю?... Цією могутньою виховною силою є праця» [5, с.442].

«З піклування про культуру бажань починається азбука педагогічної освіти батьків» [10, с.382].

«Виховання в широкому розумінні – це багатогранний процес постійного духовного збагачення й оновлення і тих, кого виховують, і тих, хто виховує» [11, с.398].

«...людина не повинна жити *марно*; нею повинно рухати *прагнення*....Прагнення – зовсім не те, що бажання. Бажання породжуються і в лінійній душі; чим більше бажань дитини задовільняють старші без напруження її духовних сил, тим менше вольового благородства в її житті. А прагнення пов'язані з тим, що людина примушує себе, □ дає собі обіцянку, ставить перед собою вимогу. Усвідомлюючи прагнення як власну волю, людина досягає дуже важливу істину: справжнє людське слово завжди *важке* – в тому розумінні, що воно неможливе без праці душі». «...кидати його (слово – Т.З.) на вітер – значить порушувати дану собі обіцянку» [7, 304].

«...поєднувати теоретичні знання з практичними вміннями в такому напрямі, щоб повною мірою розкривалися індивідуальні задатки, здібності й нахили» [12. с. 18].

«...Найважливішою умовою всебічного розвитку дітей є багате, різностороннє інтелектуальне життя педагогічного колективу, різноманітність інтересів, широта кругозору, допитливість, чутливість до нового в науці» [13, с. 50].

«Твоя моральна культура визначається тим, наскільки глибоко ти усвідомлюєш спільні для всіх людей потреби, наскільки свідомо орієнтуєшся на них у своїй особистій діяльності. Те, що добре людям, повинно стати твоєю особистою моральною схильністю, твоєю потребою, прагненням, бажанням. Тільки за цієї умови ти станеш справді вільним, а отже, і щасливою людиною» [7, с. 266].

«Найважливішим завданням виховання як специфічного процесу, що певною мірою не залежить від навчання, є формування свідомості – світоглядних, моральних і естетичних понять, поглядів, переконань, багатогранних спонукань до морально значущих вчинків.

Формування свідомості – це перетворення знань у власні переконання, власну зацікавленість у торжестві істини» [12, С. 22].

«Обдарованість, талант вирішальною мірою визначають тривалість часу, протягом якого учень оволодіває майстерністю праці» [14, с.92].

«...Різновіковий склад трудового колектив – це не тільки умова самодіяльності, обміну моральним трудовим досвідом, а й необхідність, що впливає із закономірною розвинутою індивідуальних задатків, здібностей, нвахилів, талантів, обдарувань» [14, с.92].

«Практика виховної роботи переконала нас у тому, що кожна людська особистість неповторна, що виховання нової людини ..полягає насамперед у розкритті цієї неповторності, самобутності, творчої індивідуальності. Здійснювати це завдання - означає вести кожного вихованця тією доріжкою, на якій з найбільшою яскравістю може розкриватися сила його розуму і умінь, майстерність і творчість. Скільки учнів – стільки й доріжок. Саме в цьому й полягають труднощі і разом з тим благородство роботи вихователя – інженера людських душ» [14, с.93].

«Громадянина не виховаєш, якщо людині все відкриватиметься в рожевих барвах. Громадянськість складається з почуття господаря, з почуття відповідальності за все, що є в нашому житті. Тут дуже важливо, щоб знання поганого не перетворилося в демагогічне базікання. Про гірке справжній громадянин менше говорить, а більше думає: як його позбутись?» [15, с.507].

Список використаних джерел і літератури

1. Сухомлинський В.О. Теоретичні й практичні проблеми, які висувуються життям у процесі здійснення ідеї всебічного розвитку особистості. *В. О. Сухомлинський. Вибрані твори: в 5-ти т.* Київ: Радянська школа, 1976. Т.1: Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвинутої особистості. С. 72-91.

2. Сухомлинський В.О. Учитель і діти. *В.О. Сухомлинський. Вибрані твори: в 5-ти т.* Київ: Радянська школа, 1977.Т.5. С.195.

3.Сухомлинський В.О. Суперечності отрочтва. *В.О. Сухомлинський. Вибрані твори: в 5-ти т.* Київ: Радянська школа, 1977. Т.3: Сухомлинський В.О. Народження громадянина. С. 322-339.

4. Сухомлинський В.О. Народний учитель. *В.О. Сухомлинський. Вибрані твори: в 5-ти т.* Київ: Радянська школа, 1977. Т.5. С.239-255.

5. Сухомлинський В.О. Лист молодому батькові. *В.О. Сухомлинський. Вибрані твори: в 5-ти. т.* Київ: Радянська школа, 1977. Т.5. С.440- 446.

6. Сухомлинський В.О. Особистість учителя, педагогічний колектив і всебічний розвиток вихованців. *В.О. Сухомлинський. Вибрані твори: в 5-ти т.* Київ: Радянська школа, 1976. Т.1: Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості. С. 197-201.

7. Сухомлинський В.О. Виховання високих моральних якостей і норм поведінки. *Сухомлинський В.О. Вибрані твори: в 5-ти т.* Київ: Радянська школа. 1976. Т. 2.: Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину. С. 249-333.

8. Сухомлинський В.О. За яких умов колектив успішно виконує свою функцію вихователя особистості. *Сухомлинський В.О. Вибрані твори. В 5-ти т.* Київ: Радянська школа, 1976. Т. 2: Сухомлинський В.О. Сто порад учителеві. С.620-624.

9. Сухомлинський В.О. Біля чистого джерела. *Сухомлинський В.О. Вибрані твори: в 5-ти т.* Київ: Радянська школа, 1977. Т.5. С.562-568.

10. Сухомлинський В.О. Дружба, любов, сім'я. *Сухомлинський В.О. Вибрані твори. В 5-ти т.* Київ: Радянська школа, 1976. Т.2: Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину. С.362-408.

11. Сухомлинський В. О. Розмова з молодим директором школи. *Сухомлинський В. О. Вибрані твори: в 5-ти т.* Київ: Радянська школа. 1977. Т. 4. С. 391-626.

12. Сухомлинський В.О. Павлиська середня школа. *Сухомлинський В. О. Вибрані твори в 5-ти т.* Київ: Радянська школа, 1977. Т. 4. С. 7-390.

13. Сухомлинський В.О. Наші вчителі, вихователі. *Сухомлинський В.О. Вибрані твори: в 5-ти т.* Київ: Радянська школа, 1977. Т.4: Сухомлинський В. О. Павлиська середня школа. С.49-65.

14. Сухомлинський В.О. Людина неповторна. *Сухомлинський В. О. Вибрані твори в 5-ти т.* Київ: Радянська школа, 1977. Т. 5. С. 80-96.

15. Сухомлинський В. О. Хто сьогодні за партою. *Сухомлинський В. О. Вибрані твори: в 5-ти т.* Київ: Радянська школа, 1977. Т. 5. С. 504-510.

РОЗДІЛ II.
НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНА КОНЦЕПЦІЯ
ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО

ОВОЛОДІННЯ МІЦНИМИ ЗНАННЯМИ ЯК ВАЖЛИВА УМОВА
ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДІ: КОНЦЕПЦІЯ ВАСИЛЯ
СУХОМЛИНСЬКОГО

Capture by strong knowledges as an important condition of patriotic education
of young people: conception of Vasyl Sukhomlynskyi

Постановка проблеми у загальному вигляді. В сучасній Україні відбувається процес становлення громадянського суспільства, прагнення вдосконалення економічної, правової, освітньої, культурної сфер життя, який передбачає утвердження життєустрою країни на засадах цінностей і норм високої людяності.

В соціальній структурі суспільства особливе важливе місце займає молодь. Саме цей прошарок населення важливий тому, що він є джерелом поповнення трудових ресурсів, прагненням до самореалізації, їх відкритість для оволодіння новими знаннями і новим досвідом відкриває перед ними соціальну і професійну перспективу, що дозволяє розглядати підростаюче покоління як стратегічно значущу надію нації і держави у всіх сферах їх існування. Але зробити цю надію реальною можливо за умови формування високодуховного середовища, виховання в молоді патріотизму, високої моральної культури. Тобто стратегічним завданням освіти сьогодні повинно стати формування справжнього громадянина України, патріота, національно свідомої людини, яка могла би успішно адаптуватися у складних суспільних процесах і як найскоріше політично самовизначитися. Однак, за даними соціологів, сьогодні більшість молодих людей в країні займають пасивну, вичікувальну позицію у політичному житті суспільства. За даними Н. Черниш, лише 10-15 % з них готові діяти активно. Однією з причин такого відчуження значної частини молоді від політичного життя суспільства, наростання її пасивності та недовіри до офіційних органів управління є зниження уваги держави, інститутів виховання до систематичного, педагогічно доцільно організованого процесу виховання, яке займає вирішальне місце у соціалізації особистості молодої людини.

Важливим шляхом соціалізації юнаків і дівчат є формуванням їх соціально-політичної компетентності, що передбачає здатність, як зазначено у «Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку

української державності», керувати відповідними знаннями в умовах кардинальної перебудови суспільства. Проте, у виступах на II Всеукраїнському з'їзді працівників освіти зазначалося про неможливість не бачити, що наше політичне життя позначене не тільки падінням моральності, толерантності, але й політичної культури. Про це свідчить і проведене нами дослідження, метою якого було виявити стан громадянської освіти студентів у вищих навчальних закладах педагогічного спрямування та їх реальну участь у громадському житті, у діяльності, в якій апробуються, перевіряються на практиці відповідні громадянські цінності. Показовим для сьогодення є той факт, що кожний п'ятий респондент взагалі не дав відповіді на запитання «Які закони України Вам відомі?», що, безперечно, засвідчує недостатній рівень їх політичної компетентності. Цей висновок до деякої міри кореспондує з твердженням І. Підласого, який зазначає, що в Україні прогресує «функціональна неграмотність населення» [2, с.4].

Насторожує той факт, що тільки окремі студенти постійно цікавляться політичними та екологічними проблемами, а кожного шостого студента взагалі не турбують ніякі проблеми (або вони не спроможні були їх назвати). Це є свідченням прояву інфантилізму чи взагалі нігілізму у значної частини студентства, яке в майбутньому має стати основою інтелігенції держави.

Аналогічна ситуація спостерігається і зі старшокласниками. Як зазначає Галина Озаренко, вивчаючи рівень усвідомлення старшокласниками змісту патріотизму як пріоритетної якості громадянина України, 227 учня дали відповідь на запитання: «Що означає бути патріотом?», «Як у сучасних умовах патріот України може проявити свої патріотичні почуття?». За результатами опитування 13,2 % школярів не розуміють у повній мірі змістове наповнення патріотизму, 15,4 відсотка не дали відповіді на це запитання, а 2,2 відсотка учнів взагалі заявили, що в сучасних умовах не потрібно проявляти патріотичні почуття. Старшокласники, які ж дали на ці запитання більш-менш «патріотичні» відповіді (69,2 відсотка), в основному роблять акцент на таких складових патріотизму, як любов до рідної країни, захист її територіальної цілісності, знання історії, повага до ветеранів, вивчення культурної спадщини, але лише 26,4 % школярів зазначили, що проявляти патріотичні почуття потрібно різними шляхами, виокремивши добросовісну працю, глибокі знання задля примноження багатства країни і власного добробуту. Прикрим і тривожним є той факт, що в 46,2 % старшокласників красиві слова про патріотизм не збігаються з поведінковими проявами: саме стільки учнів дали наближені до правильних відповіді на запитання про змістове наповнення патріотизму і водночас заявили про бажання працювати за кордоном [1, с.8]. Таким чином, ми отримали дані, які засвідчують недостатній рівень знань у

значної частини студентів і старшокласників суті поняття «патріотизм», що не дозволяє їм цю нерідко «мізерну» інформацію використати у своїй практичній роботі. Все це є свідченням не сформованості в багатьох з них активної громадянської позиції що, безперечно, негативно впливає на процес їх соціалізації.

На актуальності цієї проблеми для сучасної України акцентують також увагу відомі науковці – Іван Бех, Світлана Додурик, Лариса Кондратенко, Василь Кремінь, Микола Гузик, Валерія Пекельна, Олександра Савченко, Ольга Сухомлинська, Василина Хайруліна та ін. Проблема становлення школяра як частинки українського народу з міцними різносторонніми знаннями знайшла відображення і у працях видатного педагога ХХ ст. Василя Олександровича Сухомлинського.

Формулювання цілей статті. Виклад основного матеріалу. Важливим шляхом інтенсифікації рівня громадянської вихованості майбутніх фахівців, особливо майбутніх педагогів, тобто тих, хто буде не тільки нести знання про громадянськість у середовище майбутньої України, але й втілювати це за своїм обов'язком на практиці, є, як зауважує Г. Назаренко, посилення цілеспрямованого впливу на формування у них активної громадянської позиції, яка б ґрунтувалася на міцних знаннях [1, с.8]. Тому, що сьогодні, в період інформаційного суспільства, основними продуктивними силами суспільства є не лише виробництво, засноване на комп'ютерних технологіях, але й процес створення та поширення знань та інформації. Саме від рівня інтелектуального розвитку людини більшою мірою залежатиме успіх не лише будь-якої виробничої діяльності, але й взагалі будь-якої сфери життєдіяльності. Якщо ж урахувати зростання тенденції глобалізації, яка з-посеред іншого означає небувале раніше загострення конкуренції між державами-націями, набуває загальнопланетарного характеру й охоплює, окрім економіки, інші сфери, то стає очевидним, що лише країна, яка забезпечить адекватний вимогам часу, розвиток освіти та науки, може сподіватися на гідне місце у світовому співтоваристві.

Проблема виховання освічених людей, молодих громадян, які сидять за шкільними партами постійно турбувала В. О. Сухомлинського. Тому успіхом функціонування школи він вважав те, щоб із неї виходили люди «з палкими серцями патріотів, світлим розумом, чистою душею, працьовитими руками». У статті «Педагогіка серця» В. Сухомлинський дає своє тлумачення сутності понять «патріот і громадянин». За його твердженням, у майбутніх громадян необхідно виховувати такі почуття, як сердечність і душевність. Тому, що патріотизм починається з любові до людини. А вершиною майстерності вихователя, за його твердженням, є той факт, що знання, думка, здібності,

талант, творчість, праця кожного юного громадянина, який сидить за партою, має «працювати» на Батьківщину. Червоною ниткою проходить ця думка практично через усі наукові розвідки, праці Василя Олександровича, одночасно пропонуючи шляхи для виховання в юних громадян країни пристрасну, палку захопленість духовними інтересами.

Цінним для педагогічної науки є положення В. Сухомлинського про необхідність знань у кожної дитини. Згідно з його точкою зору, ким би дитина не стала у майбутньому, в ній треба бачити громадянина суспільства, який «...має право на людське щастя, а щастя це немислиме без творчої праці, без думки, без знань», і «...якою б важкою не була дитина, вона повинна навчитися думати». А джерелом радості для неї, стверджує педагог, повинна стати Книга [10, с.516].

Взагалі, за твердженням В. Сухомлинського, школу створює книжка, а ставлення до неї як до найважливішої і вічної, неперехідної духовної цінності визначає ставлення до школи як до колиски народу [15, с. 340]. На думку педагога, школа «повинна бути царством книжки». Тому, що саме читання, самостійні роздуми над книжкою – є джерелом ідейності, без якої не може бути вихованій патріотизм як одне з чотирьох головних рис особистості.

Тому педагог з такою біллю пише про використання вільного часу молоддю. Його шокувало те, що тільки 14 % вільного часу молоді від 20 до 35 років іде на читання [8, с.253]. Слід зазначити, що це було у 1969 році, але й за даними останніх досліджень сьогодні теж спостерігається зниження інтересу дітей та молоді до читання, до книжки. А це засвідчує актуальність проблеми для сьогодення. Педагог не міг змиритися з таким станом читання юнаків і дівчат, з таким відношенням до книжки, а тому питання ролі книжки у вихованні любові до Батьківщини в майбутніх громадян постійно було у полі зору видатного педагога. Практично в кожній науковій статті, в кожній книжці автор наголошує на її ролі у навчанні і вихованні учнів. В статті «Хто сьогодні за партою?» він наголошує, що в шкільні роки в духовному світі людини повинні бути розвинуті почуття привабливості читання, бажання бути на одинці з книжкою, самостійно шукати відповіді на різні життєві проблеми. Але особлива ґрунтовно дана проблема розкривається у таких працях педагога, як: «Книжка в духовному житті дитини», «Як ми вчилися читати і писати», «Триста сторінок «Книги природи», «Кімната казки», «Кімната думки», «Як читанням розвивати знання», «Читання важливий засіб розумового виховання «важких» учнів» та ін. Такий інтерес до даної проблеми пояснюється тим, що педагог вважав найважливішим освітнім і виховним завданням школи - щоб юнаки і дівчата «знаходили вище задоволення в читанні», щоб читання стало могутньою виховною силою завдяки тому, що, «захоплюючись» моральною

красою, прагнучи наслідувати, людина починає думати про себе, оцінювати свої дії та вчинки, вимірювати себе певною мірою моральності» [4, с.432]. Крім того оздумування над книжкою, особливо самостійне читання, за словами педагога, запобігає відставанню учнів зі зниженою здатністю до навчання, є найголовніший, засобом попередження неуспішності.

Таким чином за переконанням педагога, високий обов'язок вихователя буде успішно виконаний лише в тому разі, коли в «кожного підлітка, юнака є своє багате, сповнене хвилювання, тривоги, радощів життя в світі книг, думок». А найстрашнішим горем, не тільки для сім'ї, школи, але й для суспільства, на думку В. О. Сухомлинського, якраз і є небажання молоді людини *знати*. «Небажання знати – це символічні тюремні ґрати, якими людина закриває від себе безмежне синє небо». А це означає, що вона не може бути активним представником своєї Батьківщини [15, с. 328].

Одночасно педагог звертав увагу на бережне ставлення дітей до книжок. За його вимогою книжка, яку дитина повертала до бібліотеки, «повинна бути в значно кращому стані, ніж ти її одержав; пам'ятай, що книжку створює своєю працею багато людей» [9, с.157]. А це означає, що виховання в молоді громадянської позиції, це не тільки озброєння її знаннями про закони і права людини, про єдність свободи вибору і відповідальності, а й вироблення в неї уміння володіти методологією творчого перетворення суспільства, включення її в активну громадську діяльність, сформованості навичок самоосвіти. Тому важливою умовою розвитку індивідуальних нахилів, розкриттю обдарувань і таланту молоді людини В. Сухомлинський вважав різноманітну творчу працю кожного учня, створення в школі взагалі атмосфери творчої праці, яка обов'язково спиралася б на ґрунтовні різносторонні знання.

Сухомлинський В. О. говорячи про громадянськість, наголошував, що важливо виховувати у молодого покоління любов до батьківщини. Але, за його переконанням, «Любити можна по-справжньому тільки те, що глибоко й зацікавлено знаєш, - знаєш для того, насамперед, щоб підносити честь і гідність Батьківщини і свою громадянську гідність. Знання про Батьківщину – наріжний камінь громадянської гідності». Педагог порівнює утвердження в юній душі відповідального ставлення до знань про Батьківщину з родючим ґрунтом, що чекає краплі дощу. Він вважав, що «юнак повинен жадібно вбирати в себе кожен краплю знань про Батьківщину» [15, с.356], тобто без глибоких різносторонніх знань дитина не може стати справжнім громадянином своєї держави, яка безпристрасно любить свою Батьківщину.

За його твердим переконанням, для реалізації цього завдання в практичній діяльності школи треба постійно вчити учнів бути мислителями і трудівниками,

які не тільки виявляють активність у «споживанні» готових знань, але одночасно є активними добувачами нових.

Саме таке розуміння трудового виховання, яке починається за партою, він у статті «Біля чистого джерела» називав «головним і найскладнішим верстатом, оволодіти яким не так просто» [3, с.565]. За його твердженням, дитина може стати справжнім мислителем, лише тоді, коли вона «народжується в спілкуванні з природою, в праці, в творчості, в прилученні до моральної краси людини, в оволодінні багатствами духовної культури людства, передусім книгою». Читання в її житті це «творчість духу: мислитель може прочитати небагато книжок, але це читання дає йому незрівннено більше, ніж десятки книжок тому, хто читає для того, щоб «убити час» [6, с.478]. Тобто педагог стверджував, що лише якщо «книжка, думка стають узами, з яких він (учень – Т.З.) не може вирватися, не поранивши боляче власної душі» [3, с.565], можна досягнути мету патріотичного виховання.

Великого значення надавав педагог проблемі виховання юних патріотів у навчальному процесі. Використовуючи новинки психолого-педагогічної літератури, враховуючи стан шкільної освіти й взагалі соціально-економічні умови в країні, В. Сухомлинський називав міцні знання зброєю в руках патріота, якою можна утверджувати честь і гідність Вітчизни.

Як актуально звучать ці слова педагога сьогодні. Вони ще більше вимагають наполегливості від учителів у розв'язанні проблеми необхідності інтенсифікації роботи навчальних закладів з виховання духовно багатої, культурної особистості. А досягти цього можливо лише тоді, коли в юнаків і дівчат виховані основи патріотизму в навчанні. Займаючи тверду, принципову позицію у цьому питанні, Василь Олександрович запропонував умови, дотримання яких учнями, може сприяти підвищенню ефективності рівня вихованості в них патріотизму в навчанні: ставати трудівником думки, оволодівати знаннями і дорожити ними; брати близько до серця наукову істину, що народилася в боротьбі науки проти темряви і неучтва, прогресу проти реакції; особисто зацікавлено знати славне минуле, героїчне сучасне, тому, що без цього людина не може бути справжнім патріотом; любити Вітчизну такою, якою її створили старші покоління, якою вона вийшла з жорстокої боротьби в роки ворожих навал; постійно виявляти прагнення створювати, працювати заради того, щоб Батьківщина наша стала могутнішою і щасливою; бачити перед собою шлях, яким йти в життя, щоб ще більше звеличити свою Вітчизну; не уявляти дійсність в рожевому світлі, але одночасно знання поганого не перетворювати в демагогічну балаканину, найменше говорити про погане, а більше думати: як його усунути [15, с. 355-356]; жити долею Вітчизни: з болем і гордістю, з хвилюванням і захопленням, з роздумами про особисту причетність

до долі народу. «Історія – це могутня вічна жива сила, що створює громадянина[15, с.369]; «добитися, щоб дитина не тільки сама прагнула до навчання, а й передавала товаришам своє захоплення знаннями, щоб інтелектуальні почуття хвилювали школярів» [4, с. 433]; створювати в навчально-виховному процесі, позаурочній, позакласній роботі ситуації, коли дитина передає свої думки іншим, одночасно стає багатшою: надавати перевагу читанню з потреби думати без установки на запам'ятання та ін.

Але все це, за переконанням педагога, буде дійовим тобто «мислення стане працею», дасть позитивні результати, якщо «...в школі створюються взаємовідносини, при яких знання – не мертвий вантаж», а знаходяться в русі, входять в духовне життя колективу [14, с. 508]; якщо педагог в своїй діяльності дотримується принципу, що діти повині не тільки оволодівати знаннями, але й «ділитися ними з іншими». Тому в Павлиській школі старші школяри керували гуртками за інтересами молодших, приймали активну участь у роботі своїх науково-предметних гуртків (виступи з рефератами, презентація результатів проведеної дослідницької діяльності тощо), молодіжного лекторію з важливих проблем сучасності; організації та проведення вечорів наукових знань (розповідали про досягнення науки і техніки, новітні відкриття вчених, про те, що діється в світі), які проводилися раз на тиждень на віддаленому кутку села для людей, хто не мав можливості піти до клубу, в бібліотеку [6, с. 492] тощо.

Саме участь школярів у різного роду громадсько-пропагандистській роботі сприяла створенню умов для розвитку їх мислення, розширення культурного кругозіру учнів, формуванню вміння дискутувати, доводити свою точку зору. Тобто при такому підході до організації розширення знань юнацтва вони не залишаються тільки в його свідомості «цінними тільки для себе», а набувають морального забарвлення, переживають радість, честь, достоїнство особистості, а значить позитивно впливають на розвиток бажання вчитися і як результат формують їх громадянську позицію [13, с.487].

За переконанням педагога любе захоплення принесе користь якщо воно зачіпає думки, душі, серця. Але першим захопленням дитини він вважав захоплення книжкою. Тому саме до неї «першого вогнища захоплення» вчитель повинен привести свого вихованця [13, с. 497]. Тому, що «якщо з дитинства у дитини не виховано любові до книжки, якщо читання не стало її духовною потребою на все життя, - в роки отрочтва душа підлітка буде порожньою, на світ божий виповзає, неначе невідомо звідки воно й взялося, погане» [11, с.201].

Взагалі «книжка в житті підлітка, на його думку, – ціла сфера виховання» [7, с. 320]. І від того, як і що читає людина в роки отрочтва й ранньої юності, за твердженням педагога, залежить становлення її як мислителя - трудівника. Тому педагог розробив методичні завваги, які ідеї повині бути в основі книжок,

які читають підлітки і юнацтво. Одним із важливих завдань учителя, за переконанням педагога, було шанобливе ставлення до книжки, «закоханість у книгу» [13, с. 410], для чого необхідно було «відчинити перед дитиною двері в світ книг, ввести її в цей світ з малих років», продовжити себе в своїх вихованцях. Тому одним із джерел збагачення духовного життя колективу Павлиської середньої школи стали подорожі в світ книжок, на яких в дружній бесіді обговорювалися доповіді або повідомлення про важливу соціально-політичну, моральну, педагогічну, естетичну, природознакову проблему, яка хвилювала суспільство і все людство.

Всі положення про роль книжки в становленні патріота Батьківщини педагог відносив і до вчителя, зазначаючи, що вчителю необхідно створювати умови для «самостійного читання, для духовного спілкування з найважливішим джерелом культури – книжкою. У цілому вона є основа основ духовного життя колективу» [10, с.468].

Взагалі В. Сухомлинський, не уявляючи учителя – майстра без постійного звернення до книжки, вимагав, щоб книжка, власна бібліотека, які він називав повітрям для народного вчителя, постійно були з учителем. Педагог зазначав, що «без книжки, без пристрасті до читання немає учителя», тому, що читання - «це джерело і думки і творчості педагога, це саме життя» [8, с.254]. Він постійно попереджав, що учитель повинен бути «...вимогливим у виборі книжок і журналів для читання...» й уміти «обмежувати коло читання, виключати з нього те, що може порушити режим праці», завжди мати резерв часу для прочитання нової, необхідної для себе книжки [13, с. 616].

Відтворюючи слова великого українського письменника, філософа і педагога Івана Франка про учителя, В. Сухомлинський вважав найголовнішою турботою вдосконалення його педагогічної майстерності - це збагачення джерел тобто книжок, які «живлять струмок наших знань» [12, с. 410] та добиватися того, щоб в сім'ї панував культ книжки і читання [5, с. 577].

Висновки. Таким чином, можна зробити висновок, що основою патріотичного виховання молоді людини, формування її громадянської позиції, за твердженням Василя Сухомлинського, є міцні знання, які постійно поглиблюються, оновлюються, насичуються фактичними даними для переконливого відстоювання власної точки зору, набувають прикладного характеру. Основними шляхами інтенсифікації патріотичного виховання молодих людей В. Сухомлинський називав: постійне читання, формування в учнівської молоді «духовної» потреби в читанні; залучення кожного учня до різноманітної творчої праці, яка б обов'язково вимагала ґрунтовних різносторонніх знань; постійне поповнення знань педагога, створення умов для «самостійного читання вчителя», науково організовану роботу з різними

джерелами інформації, вироблення культури читання тощо. В наш час з особливою актуальністю звучать слова В. Сухомлинського, що міцні знання – це гостра зброя в руках патріота. За його твердженням «іти на битву ідей без знань або з поганими знаннями – це значить, бути не тільки поганим солдатом, а й поганим патріотом» [15, с.359].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

List of the used literary source

1. Галина Назаренко. Патріотизм у молодіжному ракурсі / Назаренко Галина // Педагогічна газета. – 2007. - № 3 (152), березень / Nazarenko Galyna Patriotyzm u molodizhnomu rakursi / Galyna Nazarenko // Pedagogichna gazeta, 2007. - № 3 (152), berezen, s.8.

2. Підласий І. Ідеали українського виховання / І.Підласий // Рідна школа. – 2000. – № 2. – С.3-7 / Pidlasyi I. Idealy ukrainskogo vykhovannya / I. Pidlasyi // Ridna shkola. – 2000. – № 2. – S.3-7.

3. В. О. Сухомлинський. Біля чистого джерела / Сухомлинський В.О. // В. О. Сухомлинський. Вибрані твори в п'яти томах. Т.5. – Вид.: «Радянська школа», К., 1977. - С.562-568 / V.O. Sukhomlynskyi. Bilia chystogo dzherela / Sukhomlynskyi V.O. // V.O. Sukhomlynskyi. Vybrani tvory v piaty tomakh. - T.5. - K.:Radianska shkola, 1977. - S. C.562-568.

4. В.О.Сухомлинський. Вчити вчитися / Сухомлинський В.О. // В. О. Сухомлинський. Вибрані твори в п'яти томах. Т.5. – Вид.: «Радянська школа», К., 1977. - С. 426-436 / V.O Sukhomlynskyi. Vchyty vchytysia / Sukhomlynskyi V.O. // V.O Sukhomlynskyi. Vybrani tvory v piaty tomakh. - T.5. - K.:Radianska shkola, 1977. - S.426-436.

5. В.О.Сухомлинський. Гармонія трьох начал / Сухомлинський В.О. // В.О.Сухомлинський. Вибрані твори в п'яти томах. Т.5. – Вид.: «Радянська школа», К., 1977. - С.569-578. / V.O. Sukhomlynskyi. Harmoniia trokh nachal / Sukhomlynskyi V.O. // V.O. Sukhomlynskyi. Vybrani tvory v piaty tomakh. - T.5. - K.:Radianska shkola, 1977. - S. 569-578.

6. В.О.Сухомлинський. Методика виховання колективу / Сухомлинський В.О. // В.О.Сухомлинський. Вибрані твори в п'яти томах. Т.1. – Вид.: «Радянська школа», К., 1977. - С.403- 638 / V.O. Sukhomlynskyi. Metodyka vykhovannia kolektyvu / Sukhomlynskyi V.O. // V.O. Sukhomlynskyi. Vybrani tvory v piaty tomakh. - T.1. - K.:Radianska shkola, 1977. - S. 403-638.

7. В.О.Сухомлинський. Народження громадянина / Сухомлинський В.О. // В.О.Сухомлинський. Вибрані твори в п'яти томах. Т.3. – Вид.: «Радянська школа», К., 1977. - С.283-582 / V.O.Sukhomlynskyi. Narodzhennia hromadiannyna / Sukhomlynskyi V.O. // V.O.Sukhomlynskyi. Vybrani tvory v piaty tomakh. - T.3. - K.:Radianska shkola. - S. 283-582.

8. В.О.Сухомлинський. Народний учитель/ Сухомлинський В.О. // В.О.Сухомлинський. Вибрані твори в п'яти томах. Т.5. – Вид.: «Радянська школа», К.,

1977. - С.239-255/ V.O Sukhomlynskyi. Narodnyi uchytel / Sukhomlynskyi V.O. // V.O Sukhomlynskyi. Vybrani tvory v piaty tomakh. - Т.5. - К.:Radianska shkola, 1977. - S. 239- 255.

9. В.О.Сухомлинський. Павлицька середня школа / Сухомлинський В.О.// В.О.Сухомлинський. Вибрані твори в п'яти томах. Т.4. – Вид.: «Радянська школа», К., 1977. - С.7-390 / V.O. Sukhomlynskyi Pavlyska serednia shkola / Sukhomlynskyi V.O. // V.O. Sukhomlynskyi Vybrani tvory v piaty tomakh. - Т.4. - К.:Radianska shkola. - S. 7-390.

10. В.О.Сухомлинський. Розмова з молодим директором / Сухомлинський В.О. // В.О.Сухомлинський. Вибрані твори в п'яти томах. Т.4. – К. Вид.: «Радянська школа», 1977. - С.393-626 // Sukhomlynskyi V.O. Rozмова z molodym dyrektorom / V.O. Sukhomlynskyi // Vybrani tvory v piaty tomakh. - Т.4. - К.: Radianska shkola, 1977. - S.393-626.

11. В.О.Сухомлинський. Серце віддаю дітям / Сухомлинський В.О. // В.О.Сухомлинський. Вибрані твори в п'яти томах. Т.3. – Вид.: «Радянська школа», К., 1977. - С.7-279 / V.O. Sukhomlynskyi. Sertse viddaiu ditiam / Sukhomlynskyi V.O. // V.O. Sukhomlynskyi. Vybrani tvory v piaty tomakh. - Т.3. - К.:Radianska shkola, 1977. – S.7-279.

12. В.О.Сухомлинський. Слово до спадкоємця / Сухомлинський В.О.// В.О.Сухомлинський. Вибрані твори в п'яти томах. Т.5. – Вид.: «Радянська школа», К., 1977. - С.401-410. / V.O. Sukhomlynskyi. Slovo do spadkoiemtsia / Sukhomlynskyi V.O. // V.O. Sukhomlynskyi. Vybrani tvory v piaty tomakh. - Т.5. - К.:Radianska shkola, 1977. – S. 401-410.

13. В.О.Сухомлинський. Сто порад учителеві/ Сухомлинський В.О. // В.О.Сухомлинський. Вибрані твори в п'яти томах. Т.2. – Вид.: «Радянська школа», К., 1976. - С.419-654 / V.O. Sukhomlynskyi. Sto porad uchytelivi / Sukhomlynskyi V.O. // V.O. Sukhomlynskyi. Vybrani tvory v piaty tomakh. - Т.2. - К.:Radianska shkola, 1976. - S. 419-654.

14. В.О.Сухомлинський. Хто сьогодні за партою?/ Сухомлинський В.О. // В.О.Сухомлинський. Вибрані твори в п'яти томах. Т.5. – Вид.: «Радянська школа», К., 1977. - С.504 -510 / V.O. Sukhomlynskyi. Khoto sogodni za partoiu ?/ Sukhomlynskyi V.O. // V.O. Sukhomlynskyi. Vybrani tvory v piaty tomakh. - Т.5. - К.:Radianska shkola, 1977. - S. 504 -510.

15. В.О.Сухомлинський. Як виховати справжню людину / Сухомлинський В.О. // В.О.Сухомлинський. Вибрані твори в п'яти томах. Т.2. – Вид.: «Радянська школа», К. 1976. - С.149 – 416 / Sukhomlynskyi V.O. Yak vykhovaty spravzhnyu lyudynu / V.O. Sukhomlynskyi // V.O Sukhomlynskyi. Vybrani tvory v piaty tomakh. - Т.2. - К.:Radianska shkola, 1977. - S. 149-416.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

LIST OF USED LITERATURE

1. Nazarenko Galyna. Patriotyzm u molodizhno murakursi / GalynaNazarenko // Pedagogichna gazeta, 2007, № 3 (152), berezen, s.8.
2. Pidlasyi I. Idealy ukrainskogo vykhovannya / I. Pidlasyi // Ridna shkola. – 2000. – № 2. – S.3-7.
3. Sukhomlynskyi V.O. Pedagogika sertsia // V.O. Sukhomlynskyi // Vybranitvory v piatytomakh. - T.5. - K.: Radianska shkola., 1977 - S. 316-321.
4. Sukhomlynskyi V.O. Rozmova z molodym dyrektorom / V.O. Sukhomlynskyi // Vybranitvory v piatytomakh. - T.4.-K.: Radianskashkola, 1977. – S.393-626.
5. Sukhomlynskyi V.O. Yak vykhovaty spravzhnyu lyudynu / V.O. Sukhomlynskyi // Vybranitvory v piatytomakh. - T.2.- K.: Radianska shkola, 1977. - S. 149-416.
6. Sukhomlynskyi V.O. Narodnyi uchytel / V.O. Sukhomlynskyi // Vybranitvory v piatytomakh. - T.5. -K.: Radianska shkola, 1977. - S. 239-255.
7. Sukhomlynskyi V.O. Vchyty vchytysia / V.O. Sukhomlynskyi // Vybranitvory v piatytomakh. - T.5.-K.: Radianska shkola, 1977. - S. 426-436.
8. Sukhomlynskyi V.O. Bilia chystogo dzherela/ V.O. Sukhomlynskyi // Vybranitvory v piatytomakh. - T.5. - K.: Radianska shkola, 1977. - S.C.562-568.
9. Sukhomlynskyi V.O. Metodyka vykhovannia kolektyvu / V.O. Sukhomlynskyi // Vybranitvory v piatytomakh. - T.1. -K.: Radianska shkola, 1977. - S. 403-638.
10. Sukhomlynskyi V.O. Sto pored uchytelevi / V.O. Sukhomlynskyi // Vybranitvory v piatytomakh. - T.2. - K.: Radianska shkola, 1976. - S. 419-654.
11. Sukhomlynskyi V.O. Sertse viddaiu ditiam/ V.O. Sukhomlynskyi // Vybranitvory v piatytomakh. - T.3. - K.: Radianska shkola, 1977. – S.7-279.
12. Sukhomlynskyi V.O. Nahorodzhennia hromadiannyna / V.O. Sukhomlynskyi // Vybranitvory v piatytomakh. - T.3. - K.: Radianska shkola. - S. 283-582.
13. Sukhomlynskyi V.O. Slovo do spadkoiemtsia / V.O. Sukhomlynskyi // Vybranitvory v piatytomakh. - T.5. - K.: Radianska shkola, 1977. – S. 401-410.
14. Sukhomlynskyi V.O. Pavlyska serednia shkola / V.O. Sukhomlynskyi // Vybranitvory v piatytomakh. - T.4. - K.: Radianska shkola. - S. 7-393.
15. Sukhomlynskyi V.O. Harmoniia trokhnachal/ V.O. Sukhomlynskyi // Vybranitvory v piatytomakh. - T.5. - K.: Radianska shkola, 1977. - S. 569-578.

*Тетяна Завгородня. Педагогічний дискурс : зб. наук. праць / гол. ред.
І. М. Шоробура. - Хмельницький, 2016. - Вип.21. – С. 34-40.*

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ВИХОВАННЯ КУЛЬТУРИ ПОТРЕБ ДИТИНИ В ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО

У сучасних умовах розвитку українського суспільства, суперечностей, які існують в ньому, зниження загального рівня духовної культури суспільства, зростання вимушених міграційних процесів серед населення окремих регіонів, що не може негативно не вплинути на соціалізацію дітей та молоді, браку уваги

до освітньої роботи з цього напрямку в усіх ланках освіти актуалізується проблема виховання духовності кожної людини і дітей зокрема.

За твердженням Е. Помиткіна, розвиток духовності - це процес позитивних, якісних і кількісних змін, досягнення цілісності та гармонії, уміння зберегти досягнуті знання та передати іншим. Виявлення духовного потенціалу особистості науковець вбачає через її духовні потреби та цінності (інтелектуальні, моральні, естетичні), емоційну культуру, моральні та естетичні ідеали, світогляд, здатність до творчості тощо. Тому не дивно, що багато дослідників в основі духовного розвитку людини вбачають розвиток її потреб від нижчих до вищих, під час якого відбувається трансформація свідомості та самосвідомості [3; 4].

Стає зрозумілим, чому в основу обґрунтування теоретичних засад формування духовних потреб особистості В. Сухомлинський поклав теорію А. Маслоу, згідно з якою шлях до розкриття потенційних можливостей індивіда - до його самореалізації - відкривається лише після задоволення його біологічних потреб, вищі потреби можуть виявитися тільки після того, як задоволені більш примітивні [2]. Однак сьогодні, у сучасних соціально-економічних умовах, політичній ситуації в Україні проблема розвитку особистості, реалізації потреби в самоактуалізації людей часто відступає на другий план, найактуальнішою метою в багатьох категорій населення стає задоволення потреб більш низького порядку.

І це зрозуміло, тому що важливим чинником формування духовності особистості є соціум, у якому живе людина. Як підкреслювали засновники гуманістичного підходу в психології А. Маслоу і К. Роджерс, саме середовище може сприяти руху особистості в напрямку самоактуалізації або гальмувати його. К. Роджерс стверджував, що необхідно створювати умови, сприятливі для збереження духовності, духовного зростання людини та її самоактуалізації. Лише суспільство, структура якого сприяє повному розвитку кожного, здатне забезпечити можливість повної самореалізації найбільшій кількості його членів [1]. У зв'язку зі сказаним чи не найголовнішим завданням педагогічної діяльності освітніх закладів є формування духовності підростаючого покоління.

Значну роль у процесі духовного розвитку особистості відіграє мотиваційна сфера, яка в методологічному й теоретичному розуміннях належить до найгостріших і найскладніших психолого-педагогічних проблем, - а саме розвиток потреб, мотивів і зміна їх ієрархії. Потреби є фундаментальною якістю особистості, що визначає спосіб і спрямованість її життя, дій та поведінки, характер ставлення до дійсності тощо. Духовні потреби у структурно-функціональному сенсі є визначальними: вони не лише підпорядковують собі реалізацію біологічних потреб, але й є своєрідним індикатором рівня розвитку

людини. Чим більшою мірою духовні потреби представлені в мотиваційній сфері людини, тим більш розвиненою вважається особистість.

Отже, гармонійний розвиток матеріальних і духовних потреб є необхідною умовою розвитку особистості, зокрема її духовного зростання. Тому стає зрозумілим звернення В. Сухомлинського у працях, присвячених формуванню переважно зростаючої особистості, а особливо в роботі «Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості» [14, с. 76], формуванню потреб дитини, і насамперед первинних, матеріальних. І це, незважаючи на те, що в науковій літературі часто зустрічається негативне ставлення до їх ролі в житті людей. Та й у житті часто прагнення особи до матеріального благополуччя іноді осуджується, вважається чимось негідним, ганебним. Проте, за твердженням знаного педагога, допоки люди живуть у суспільстві, де задоволення їх перших життєвих потреб залежить від заробітку, матеріальний стимул не може втратити для них значення, і тому опора лише на моральні стимули означає відрив від життя.

Усе це вимагає виховання в дітей суворого ставлення до матеріальних благ. Водночас особливо важливо, - зауважує педагог, - «щоб життя набуло яскраво вираженого морального смислу. У свідомості юного громадянина ми розвиваємо думку й відчуття того, що ось це я маю право бажати, а цього бажати не маю права, це для мене неможливо, недопустимо, ганебно». Адже виховання культури бажань - один із найяскравіших відтінків тієї складної речі, яку ми називаємо моральним смислом шкільного життя. Тому педагог у своїй практичній діяльності значну увагу приділив вихованню в учнів культури бажань. За його твердженням, тому, у кого в дитинстві не виховали цього, у старшому віці буде важко наздогнати однолітків. «Людина, яка не навчилася в дитинстві керувати своїми бажаннями, не переживала їх моральної виправданості й обґрунтованості, стає соціально ненадійною, вона входить у конфлікт із суспільними вимогами [8, с. 442-443]. А потім приходиться ще страшніша біда - небажання працювати продуктивно. Це ланка одного й того самого ланцюга» [там само, с. 443]. Ця проблема постійно турбувала педагога.

У «Листі молодому батькові» він ставить риторичне запитання: «Де ж сила, здатна внести в життя сім'ї культуру бажання? Як не допустити, щоб дитина жила за принципом «що хочу, те й роблю»? [8, с. 442]. Постійно шукаючи шляхи розв'язання цієї проблеми, педагог дійшов висновку, що тільки людина, яка вміє по-людському бажати, розуміє і почуває, що таке важко, що дозволено і що недозволено. «Культура бажань - зворотний бік повинності. Виховуючи високоморальні, благородні бажання й утримуючи від бажань недопустимих і недозволених, ми тим самим запобігаємо великому лиху - розкладанню й розбещенню внаслідок невтримного задоволення примх» [14,

с. 77], а також виховуємо свідоме ставлення дитини до своїх бажань, а керування бажаннями передбачає можливість формування в неї переконань [13, с. 158], так необхідних у формуванні активної життєвої позиції дитини.

Водночас В. Сухомлинський розкрив поняття «прагнення» і «бажання». За його твердженням, прагнення — зовсім не те, що бажання. У роботі «Як виховати справжню людину» він зазначає: «Бажання породжуються і в лінійній душі; чим більше бажань дитини задовольняють старші без напруження її духовних сил, тим менше рольового благородства в її житті» [18, с. 304]. Що стосується прагнень, то вони пов'язані з тим, що «людина примушує себе, дає собі обіцянку, ставить перед собою вимогу. Усвідомлюючи прагнення як власну волю, людина досягає дуже важливу істину: справжнє людське слово завжди важке - у тому розумінні, що воно неможливе без праці душі» [там само].

Для того щоб прагнення переросли в бажання, на думку науковця, кожен «має зробити свій подвиг духу - неможливе зробити можливим, нездійснене - здійсненим». А для цього, як він стверджував, необхідна **«активна ненависть до негідного...»** [там само, с. 317].

Виховання культури бажань, на основі яких формуються моральні потреби, педагог нерозривно пов'язував з моральною свободою. Але «справжня людська свобода і краса виявляються, на його думку, у тому, що людина сама вирішує, побажати чогось, чи не побажати, заявити про свої бажання іншій людині чи суворо й мудро придушити їх у собі... Як вогню, бійтеся розпущеності, стихійності, невихованості своїх власних бажань». Тільки «...благородство і краса бажань, що творяться, формуються на очах у дітей, - найбільша духовна сила, яка виховує дітей» [18, с. 380]. Отже, Василь Сухомлинський вважав, що виховання в дитини культури бажань є передумовою виховання в неї культури потреб, яка є важливою умовою різнобічного розвитку особистості. Підтвердженням цього є твердження О. Сухомлинської, яка серед загальногуманістичних педагогічних ідей знаного педагога значне місце відводить формуванню в дітей та підлітків «культури бажань» [5, с. 893]. Не заперечуючи важливості матеріальних потреб, В. Сухомлинський віддавав пріоритет потребам якісно іншого, вищого порядку - потребам духовним. Узагалі в узгодженості потреб він бачив шлях до розв'язання багатьох проблем, зокрема й тих, що так гостро постають у сучасному соціумі. А досягти цього можливо лише шляхом залучення дитини у діяльність, спрямовану на становлення і задоволення саме її духовних потреб.

Серед них окремим питанням педагог розглядав розвиток інтелектуальних потреб учнів як важливу умову поглиблення їх науково-матеріалістичних переконань шляхом позакласного читання додаткової наукової літератури. Це

читання, — стверджував педагог, — розширює світогляд дитини, полегшує їй подальше навчання, тому що в неї з'являються нові інтелектуальні потреби. І «чим більше цих потреб - дізнатися, пояснити, дослідити, заглибитися в те чи інше питання в процесі читання або експериментальним шляхом, тим багатше духовне життя учня..» [13, с. 23-24].

Узагалі слід зауважити, що педагог розглядав проблеми виховання культури бажань, культури потреб комплексно. Щоб розвинути в учнів бажання читати, а отже виховувати таку ж духовну потребу, «як слухання хорошої музики», педагог пропонував відводити кілька уроків з кожного предмета зустрічі з книжкою, проведення уроків «повторного читання книжки», «художнього читання улюбленого твору», змагання читців, роботу в бібліотеці [15, с. 484-485].

Проте, ураховуючи негативні моменти впливу на формування сучасного середовища, нелегкість цього питання виховання, В. Сухомлинський звертає увагу на те, що виховна сила книжки залежить від багатства інтелектуального життя вчителів. «Якщо учитель на уроках не обмежується підручником, якщо він поступово, крок за кроком, підводить учня до переднього краю науки, в юному серці пробуджується інтерес до книжки....» [там само, с. 483].

Не менше уваги приділяє вчений вихованню культури бажань в коханні, «морально виправданого злиття хочу і повинен» у стосунках дівчат і хлопців, з яких починається виховання благородства в коханні. А «благородство, краса бажань – це велика духовна сила, яка виховує дітей. Там, де немає цієї найкрасивішої духовної сили, людина стає твариною - ось що небезпечно» [14, с. 185].

Одне з важливих правил морального виховання, за твердженням В. Сухомлинського, полягає в тому, щоб «розбудити в юному серці **бажання стати кращим**. Для реалізації цієї тези на практиці педагог наголошував на необхідності дотримуватися принципів виховання, а саме: опори на позитивне в дитині («Яким би замкнутим, озлобленим не був вихованець, зумійте звернутися до того людського, що є в його серці» [15, с. 553]); педагогічного оптимізму («Щоб розбудити в людині бажання стати кращою, треба самому всією душею бажати бачити її кращою», «Тільки віра в людину пробуджує людську гідність» [там само, с. 554, 555]) та ін.

Одна з найтонших ділянок керівництва навчально-виховною роботою, за В. Сухомлинським, - це проблема бажання вчитися [15, с. 461], для успішного розв'язання якої він пропонує духовне життя шкільного колективу й особистості. Якщо навчання «не включає в себе творчої праці, - школа стає дуже непривабливим, похмурим місцем, а навчання - важкою, набридливою справою. Тільки тоді, коли у школі вирує багатогранне духовне життя,

опанування знань є справою «бажаною, привабливою, воно не припиняється і після закінчення школи, продовжується в роки праці» [14, с. 77-78]. У проведенні засідань психологічної комісії, занять із батьками в Павлиській школі та взагалі в педагогічній практиці В. Сухомлинського надавалось винятково великого значення вихованню у школярів високої культури бажань, Постійному пошуку шляхів їх реалізації в практичному житті колективу. Так, за твердженням педагога необхідно з малих років спонукати дітей до добрих справ, утверджувати внутрішні духовні сили, що обмежують бажання і вередування. Усе це позитивно впливає на формування громадянської порядності. «Хто в дитинстві бачить лише себе і не бачить людей, керується лише своїми бажаннями і не хоче визнавати інтересів колективу, той виростає себелюбцем, егоїстом. Вміти керувати своїми бажаннями - елементарне правило, перший рядок першої сторінки букваря моральної поведінки» [13, с. 147].

Разом із тим важливо, на думку В. Сухомлинського, «навчити дитину берегти свої бажання» [9, с. 522], бо це має особливе значення як «...передумова правильного її включення в життя колективу. Тільки дитина, яка вміє берегти свої бажання, здатна повною мірою переживати радість спілкування з товаришами, здатна відкривати в людях - у своїх вчителів, товаришах - усе нові й нові багатства й цінності» [там само]. Тобто культура людських бажань є провідною ниткою виховання людяності [11, с. 289].

Відтак одним із найважливіших факторів формування поведінки людини, її ставлення до інших людей, її співчутливості чи байдужості, доброзичливості чи озлоблення він вважав *школу бажань*. Тому з турботи про культуру бажань по суті починається педагогічна освіта батьків. За твердженням педагога, «нормальне виховання майбутніх матерів і батьків було б неможливим, якби дітей не оточувала атмосфера благородних бажань старших - батьків, братів, сестер» [14, с. 185].

Відстоюючи думку, що «Людина - це воля людська, воля до перемоги над труднощами, подолання перешкод у складних, часом драматичних ситуаціях», В. Сухомлинський у педагогічній практиці завжди приділяв увагу навчанню вихованців уміння «виховувати в собі вольову спрямованість, стійкість і витримку, та вміння не піддаватися відчаю і зневіри, бути господарем своїх спокус, пристрастей, бажань, настроїв потягів... Воля людська найяскравіше виявляється в тому, що людина вміє пробудити в собі гнів на себе, злість на самого себе, якщо *не хочеться* робити те, що треба... Той, хто не зумів вступити в єдиноборство з «не хочеться», стає рабом лінощів» [14, с. 153]. Узагалі, як підкреслює педагог, «робота духу, волі, керування своїми бажаннями - дуже тонкий і складний процес» [там само].

Тому вчителі завжди спонукали учнів до активних вольових зусиль, які він називав нервом, «який керує і навчанням, і розумовим розвитком, і моральною стійкістю, і естетичним удосконаленням, і творчими поривами людини». Якщо його нема [14 с 153], то зрозуміло, що немає й не може бути виховання «як цілеспрямованого впливу однієї людини на іншу». І тут уже «якщо немає цієї роботи духу, Праці душі» [там само, с. 154], залишаються безсилями найхитромудріші, найвитонченіші засоби вимогливості й контролю.

Виховна сила колективу залежить від того, які інтереси й потреби формуються у вихованців, як гармонують інтереси й потреби з бажаннями і нахилами. Особистість по-справжньому щаслива, якщо задоволення її інтересів і потреб дає користь суспільству. Гармонія ця досягається тільки тоді, коли бажання виникають і утверджуються на ґрунті високоморальних потреб» [14, с. 163]. Отже, одним із правил виховання духовних потреб дитини в колективі є «гармонія інтересів, потреб і бажань».

Крім того педагог постійно наголошував, що вихованців необхідно навчати уміння думати про себе. Таку позицію він займав, зазначаючи, що важливе місце в духовному житті дитини має займати праця. Саме від цього залежить «вдумливий, проникливий і вимогливий погляд у самого себе, уміння примусити себе, здатність переживати докори сумління й сором...» [9, с. 602]. Разом із тим, - зазначає він, - уміння думати про себе виробляється тільки тоді, коли «...почуття людської гідності здобуто в колективній праці для людей, в праці, під час якої в колективі складається думка про те, яка я людина» [там само, с. 603].

В. Сухомлинський навіть запропонував правила, які намагався зробити законами, за якими буде своє життя особистість, розпоряджається своєю долею. Серед цих правил ми виділяємо ті, які є необхідними для виховання культури потреб зростаючої особистості, а саме: «нехай не хочеться поступитися перед собою - ти відчуєш себе господарем своєї волі. Ти поступово набудеш дорогоцінного уміння - уміння бажати й повелівати бажаннями...; поруч з тобою можуть жити і працювати люди сильної волі, але жодна, навіть найсильніша воля не може примусити тебе, якщо ти сам не безвільний» [18, с. 316]. Тобто те, що добре людям, має стати особистою моральною схильністю дитини, її потребою, прагненням, бажанням. Тільки за цієї умови, - зазначав В. Сухомлинський - «дитина стане справді вільною, а отже, і щасливою людиною» [там само, с.266].

Звертаючись до колег, педагогів, батьків, учений писав: «Мудре і мужнє керування бажаннями - це та чудодійна диригентська паличка, за помахом якої твориться гармонія людської краси. Візьміть у руку цю паличку. Навчіться користуватися нею - і ви оволодієте *дисципліною душі* вашого вихованця,

вашого сина. А дисципліна душі - це зворотний бік того, що ми називаємо непримиренністю до мерзотності. Бійтеся опинитися під владою бажання, здійснення якого може привести вас до мерзотності... умійте наказати собі відмовитися від виконання бажання, невинного на перший погляд і гидкого за своєю суттю. Якщо ви переступили через цей наказ один раз, переступили вдруге, втретє, - ви можете стати злочинцем» [18, с. 331].

Таким чином, виховання високих бажань дитини - бути потрібною іншій людині, любити і бути любимою - має бути важливим завданням школи, сім'ї, навколишньою середовища.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Годфруа Ж. Что такое психология: в 2-х т./ Ж. Годфруа. - Т. 1. - М.: Мир, 1992. - 496 с.
2. Квинн В. Прикладная психология / В. Квинн. — СПб., 2000. - 560 с.
3. Маслоу А. Мотивация и личность / А. Маслоу. - СПб., 1999.
4. Помиткін Е, О. Психологія духовного розвитку особистості / Е.О.Помиткін. - К., 2007. - 280 с.
5. Сухомлинська О. В. Сухомлинський Василь Олександрович / О.В.Сухомлинська // Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В. Г. Кремінь. - К.: Юрінком інтер, 2008. - С. 893-894.
6. Сухомлинський В. О. Біля чистого джерела / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: в 5-ти т. - Т. 5. - К.: Радянська школа, 1977. - С. 562-568.
7. Сухомлинський В. О. Духовний світ школяра / В.О.Сухомлинський. Вибрані твори: в 5-ти т. - Т. 1. - К.: Радянська школа, 1976. - С. 207-400.
8. Сухомлинський В. О. Лист молодому батькові / В.О.Сухомлинський // Вибрані твори : в 5-ти т. – Т. 5. - К.: Радянська школа, 1977. - С. 440-446.
9. Сухомлинський В. О. Методика виховання колективу / В.О.Сухомлинський // Вибрані твори: в 5-ти т. – Т. 1. - К.: Радянська школа, 1976. - С. 403-637.
10. Сухомлинський В. О. Народний учитель / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: в 5-ти т. - Т. 5. - К.: Радянська школа, 1977. - С. 239-255.
11. Сухомлинський В. О. Нагорода за добро / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: в 5-ти т. - Т. 5. - К.: Радянська школа, 1977. - С. 288-292.
12. Сухомлинський В. О. Народження громадянина / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: в 5-ти т. - Т. 3. - К.: Радянська школа, 1977. - С. 283-582.
13. Сухомлинський В. О. Павліська середня школа / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: 5-ти т. - Т. 4. - К.: Радянська школа, 1977. - С 7-390.
14. Сухомлинський В. О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори: в 5-ти т. - Т.1. - К.: Радянська школа, 1976. - С. 55-206.
15. Сухомлинський В. О. Розмова з молодим директором / В.О.Сухомлинський // Вибрані твори: в 5-ти т. - Т. 4. - К.: Радянська школа, 1977. - С. 439-626.
16. Сухомлинський В. О. Сто порад учителю / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: в 5-ти т. - Т. 2. - К.: Радянська школа, 1976. - С 419-654.
17. Сухомлинський В. О. Формування комуністичних переконань молодого покоління / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори: в 5-ти т. - Т. 2. - К.: Радянська школа, 1976. - С.7-146.

18. Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину / В.О.Сухомлинський // Вибрані твори: в 5-ти т. - Т. 2. - К.: Радянська школа, 1976. - С. 149-416.

*Завгородня Т. К., Стражнікова І. В.
Педагогічний альманах:
збірник наукових праць
/ редкол. В.В. Кузьменко (голова)
та ін. – Херсон: КВНЗ "Херсонська академія
неперервної освіти", 2015 – С. 30-36.*

ВАСИЛЬ СУХОМЛИНСЬКИЙ ПРО ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ДУХОВНОГО І ФІЗИЧНОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ ТА ШЛЯХИ ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЇ

Сьогодні, в період інформатизації й глобалізації в світі, кожне суспільство характеризується рівнем освіченості, і, безперечно, рівнем загальної вихованості. У цій гармонії полягає одна з вирішальних передумов всебічного розвитку всіх. Дослідження проблеми духовного розвитку особистості широко представлені як у філософській, соціологічній, психологічній науковій літературі, так і є предметом педагогічних досліджень. Особливо слід наголосити, що в останні роки в педагогічних дослідженнях спостерігається зростання уваги до проблем духовності в педагогічній спадщині Василя Олександровича Сухомлинського. У працях сучасних дослідників висвітлено різні аспекти проблеми духовності: теоретичний (І. Бех, Т. Власова, Т. Петракова, О. Сухомлинська, Г. Шевченко), формування духовного досвіду (Т. Русакова, В. Федорів) і духовних цінностей (В. Омеляненко). У науковців викликає інтерес також точка зору педагога на проблеми гармонії розумової і фізичної праці школярів (Т. Челпаченко), використання здоров'язберігаючих технологій (М. Мухіна), фізичного виховання (В. Мужичок) у формуванні духовності особистості. Проте у вищезгаданих публікаціях недостатньо розкрита проблема взаємовпливу фізичного розвитку і формування духовності особистості в педагогічній спадщині Василя Олександровича Сухомлинського. Тому метою статті є обґрунтувати концепцію В.Сухомлинського про взаємозв'язок духовного і фізичного розвитку особистості та запропоновані ним, з урахуванням особистого педагогічного досвіду, шляхи реалізації цього взаємозв'язку в діяльності закладів освіти.

Для формування особистості учня, на думку В. О. Сухомлинського, необхідний різносторонній вплив на дитину, розвиток в неї і фізичної, і інтелектуальної, і емоційної, і естетичної й трудової культури, які повинні

розглядатися в «єдності й взаємозалежності». Разом із тим у праці «Проблеми виховання всебічно розвинутої особистості» педагог зауважував «кожна людина вже в роки дитинства й особливо в отрочстві й ранній юності повинна осягнути щастя повноти свого духовного життя, радості праці й творчості» [3, с. 72]. Саме в цій роботі він розкрив проблеми духовного життя, духовних цінностей людини в історичному розвитку. А у праці «Сто порад учителю» педагог наголошував, що «**елементарною** (виділено нами – Т.З.) умовою повноти духовного життя, інтелектуального багатства» є фізична культура [4, с. 618].

Дуже рельєфно проглядається проблема взаємозв'язку духовного і фізичного розвитку особистості у книжці «Серце віддаю дітям». Цій проблемі автор присвятив пра і розділ «Праця в духовному житті підлітка» книжки «Народження громадянина» тощо. Не менш чітко проблема розкривається і у листах В. Сухомлинського до сина [1, с.588-589]. Особливо це стосується відповіді сину на його лист про безгосподарність в колгоспі. У ньому Сухомлинський-батько підкреслював необхідність взаємозв'язку фізичної праці та духовного життя студентів. Він радив сину при виявленні недоліків заявити про це правлінню колгоспу: «Якщо самі не можете зібрати помідорів - ми, студенти, зберемо», але одночасно давав настанову - попередити їх, що вони не допустять, «щоб гинула людська праця» [1, с.589]. Взагалі педагог постійно наголошував, що головне — не тільки побачити недолік, а й боротися за його ліквідацію, ніколи не бути байдужими. «...Не давай заснути в собі першим пориванням душі. ...Не йди на компроміс із власною совістю тільки так можна викувати характер» - давав настанову сину батько [1, с.588]. Тільки тоді, за його і переконанням, «ти піднімаєшся на ту сходинку духовного розвитку, коли людина вже не повинна оглядатися на інших: що вони роблять? Як поведуться? Треба думати самому, вирішувати самому» [1, с.589].

Що ж до книжки В. О. Сухомлинського «Павлиська середня школа», то її Положення про єдність здоров'я і духовного життя вихованців взагалі можна назвати концептуальними. Так, у третьому розділі книжки є цілий розділ «Піклування про здоров'я і фізичне виховання» [2, с. 125-144], який містить підрозділ «Здоров'я і духовне життя школярів» [2, с.125-129], який перегукується з розділом «Піклування про здоров'я молодшого покоління, фізичне виховання» праці «Проблеми виховання всебічно розвинутої особистості». Для доведення своєї точки зору автор, по-перше, обґрунтовує, на що впливає погане здоров'я дітей. За його спостереженнями, це є джерело багатьох недуг, відставання, незнання, незадовільна робота на уроках; уповільнене мислення; несприйняття багатьма учнями методів так званого - ефективного, прискореного навчання, в основі яких лежить погляд на голову

дитини «як на електронний механізм, здатний без кінця засвоювати і засвоювати» [2, с. 127]. Що ж до юнацького віку, то тут потрібна, як зауважує В. Сухомлинський, особлива увага вихователя до духовного життя і здоров'я, тому що в кожному найменш нетактовному дотику до чутливої і сприйнятливої душі юнаків і дівчат вони вбачають неповагу, докір, глузування над тою чи іншою стороною їх фізичного розвитку, розглядають це як посягання на їхню духовну гідність. Підсумовуючи все перераховане, педагог робить висновок: «З кожним роком стає дедалі зрозумілішою і зрозумілішою залежність духовного життя дитини - інтелектуального розвитку, мислення, уваги, пам'яті, посидючості - від «гри» її фізичних сил» [2, с.125]. Тому своєчасне «запобігання хворобам і схильностям до захворювань, зміцнення організму, на думку педагога, - головна умова повноцінної розумової праці і всього духовного життя дитини» [2, с.126].

Цікавим у роботі є комплексність у підході автора до проблеми. Встановлюючи взаємозалежність фізичного і духовного розвитку особистості, він аналізує не тільки негативний вплив поганого здоров'я на духовний розвиток, але й, враховуючи досвід власної педагогічної діяльності, визначає можливі шляхи підвищення ефективності його розвитку. Серед них він називає: встановлювати разом з батьками дитини режим праці і відпочинку для неї, не допускати, щоб дитина пізно лягала спати; досягати наявності багатьох точок зіткнення, спільних інтересів вихователів з вихованцем, «щоб тонко і душевно піклуватися про його здоров'я» [2, с.127]; звертати увагу, щоб загартування фізичних сил, сприяло загартуванню морально-вольових; скорочувати час на виконання домашнього завдання; відмовлятися від перенесення великої ваги та участі у фізичній праці, яка потребує надмірного напруження сил дівчатами й вчительками; проводити, по можливості, частини уроків в зелених класах - на відкритому повітрі, на зелених галявинах; всі уроки повинні бути при природному освітленні; організовувати правильне чергування праці і відпочинку, неспання і сну; робочий день починати з найважливішого; вимагати від учнів повторення вранці того, що треба завчити, запам'ятати, назавжди зберегти в пам'яті; другу половину дня бути на повітрі або займатися «цікавою, інтелектуально насиченою творчою працею, що задовольняє індивідуальні запити»; раціонально поєднувати повноцінне харчування дітей з працею, відпочинком, повітрям і постійним загартуванням організму; формувати в дітей необхідність самовиховання («особливо в чергуванні праці і відпочинку, розумової і фізичної праці; проведенні індивідуальної зарядки після пробудження») [2, с. 137]; утверджувати в дітей погляд на самодисципліну як на моральну гідність; поєднувати фізичну працю учнів з красою, гармонійною пропорційністю органів, пластичністю їх рухів; пронизувати всі заняття

фізкультурою і спортом турботою про здоров'я; організовувати регулярні вправи (біг, ходьба на лижах, плавання тощо), проводити змагання «на першість краси, граціозності, гармонії рухів», а швидкість вважати «другорядним елементом» [2, с.141].

Проте найважливішими факторами, що зміцнюють здоров'я дитини, а значить, зазначав В. О. Сухомлинський, «створюють можливості для багатого духовного життя, для всебічного розвитку» є «виконання домашніх завдань перед класними заняттями, звільнення другої половини дня від інтенсивної навчальної розумової праці» [2, с.135]; «додержання санітарно-гігієнічних вимог і режиму праці і відпочинку» [2, с.129]; активний, діяльний відпочинок, який є чергуванням видів діяльності, у праці, що задовольняє естетичні потреби у творчій, активній насолоді красою природи; коли зміст різних форм відпочинку насичений народними традиціями, пошуковою діяльністю, що несуть пізнавальний ефект, тобто, коли відпочинок стає одним із засобів «не тільки зміцнення здоров'я і фізичних сил, а й розвитку сил духовних». Взагалі, підкреслює педагог, «при такому підході дитина відпочиває повсякденно, що має велике значення для її нормального фізичного і духовного розвитку» [2, с. 142]. Досягти цього можливо, коли години, вільні від навчання і фізичної праці, будуть «сповнені живої, хвилюючої думки, глибоких моральних, інтелектуальних та естетичних почуттів». І «чим більші духовні інтереси в години відпочинку, тим більше приваблюють дитину навчання, розумова праця на уроках, тим більше вона відчуває красу в творах мистецтв» [2, с.144]. Отже, «збагачуючи свій духовний світ під час відпочинку, створюючи в самому собі нові цінності, учень виховує сам себе» [2, с.144], тобто самовдосконалюється.

І тому, напевно, Василь Олександрович постійно наголошував, що «здоров'я - це повнота духовного життя, радість, ясний розум», але воно знаходиться у власних руках [4, с.619]. А це означає, що здоровий дух буде в здоровому тілі тільки при фізичному самовихованні дітей. На нашу думку, розв'язання цієї проблеми шукають і батьки. Неодноразово, зустрічаючись з ними на батьківських зборах, заняттях батьківського всеобучу, вони просять дати пораду, як залучити дітей (різної вікової категорії) до фізичного самовиховання. Відповідь на це запитання ми знаходимо у книжці «Сто порад учителю». У ній педагог зазначає, що єдність виховання й самовиховання в сфері фізичної культури повинна починатися з раннього дитинства і розкриває своє бачення шляхів розв'язання проблеми спонукання учнів до самовиховання у фізичній культурі. Серед них автор називає: необхідність постійно жити й трудитися серед природи; робити ранкову гімнастику і холодні обтирання, кожного дня фізично працювати, бо саме – «праця розпрямляє тіло і душу»; щодня проходити від трьох до десяти кілометрів і, на кінець, зробити своїми

життєвими заповідями простота, невибагливість, стриманість [4, с.619]. З цих порад випливає, що ефективність фізичного самовдосконалення залежить від розвитку духовності особистості й постійно відбувається у взаємозв'язку фізичного розвитку з духовним розвитком особистості.

Отже, проблема взаємозв'язку духовного і фізичного розвитку особистості проходить червоною ниткою прямо або опосередковано практично через всі твори В. О. Сухомлинського. У них педагог обґрунтовує точку зору на проблему, виокремлює причини недоліків її розв'язання в масовій шкільній практиці та пропонує можливі шляхи вдосконалення. Водночас у школі В. О. Сухомлинського основним кредо було виховання потреби кожного вихованця на власному досвіді переконатися, що «духовне, культурне зростання можливо лише при наявності творчої праці великої соціальної значущості...» [2, с.29], яка, зрозуміло, можлива тільки при достатньому фізичному розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Сухомлинський, В.О. Листи до сина / В.О.Сухомлинський // Вибрані твори в п'яти томах. Т.3. - К.: Радянська школа, 1977. - С.582-657.
2. Сухомлинський, В.О. Павлівська середня школа / В.О.Сухомлинський // Вибрані твори в п'яти томах. Т.4. - К.: Радянська школа, 1977. - С.7-390.
3. Сухомлинський, В.О. Проблеми виховання всебічно розвинутої особистості / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори в п'яти томах. Т.1. - К.: Рад. школа, 1976. - С.53-206.
4. Сухомлинський, В.О. Сто порад учителю / В.О.Сухомлинський // Вибрані твори в п'яти томах. Т.2. - К.: Радянська школа, 1976. - С. 618-620.

Завгородня Т.К. Василь Сухомлинський у діалозі з сучасністю: здоров'я через освіту: матеріали V Міжнародних та XIX Всеукраїнських педагогічних читань в м. Донецьку, 11-12 жовтня 2012 року. – У 4-х т. – Т. 3. – Донецьк: Витоки, 2012 – С. 44-48.

ГРОМАДЯНСЬКА СПРЯМОВАНІСТЬ БАТЬКІВСЬКОЇ ПЕДАГОГІКИ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО

Починаючи з античних часів, епістолярні жанри мають великі традиції. Людське спілкування відзначалося особливим розвитком, тому що йшлося про нього як важливий засіб спілкування з сучасним суспільним життям, що нерідко заміняло регулярну пресу. Тому листування ставало одним з найважливіших джерел для вивчення історії суспільної думки, державної, політичної, культурної історії тощо. Особливе значення таке листування мало в

історії художньої літератури, бо воно відіграло вагому роль у цілісній картині сприйняття портрету автора, історико-культурного й суспільного зрізів певної епохи. Як справедливо зазначає Л. З. Проців, «саме епістолярій українських письменників наближає читача до автора, дає матеріал для розуміння мотивації його вчинків, поведінки, внутрішніми трансформаціями відтворює дух епохи середовища...» [3, с.10]. Таким чином, вивчення епістолярії (і, зокрема, епістолярії письменників) є дуже важливо з позицій літературознавства.

Одночасно питання впливу епістолярної спадщини письменників відіграє вагому роль не тільки у цілісній картині сприйняття портрета автора, історико-культурного й суспільного зрізів певної епохи, а й, безперечно, у процесі виховання й самовиховання особистості (М. Алексеєв, М. Коцюбинська, Л. Проців, Ю. Шерех). Те «зафіксоване й нетлінне» (М. Коцюбинська) в листах відтворює складний процес самовдосконалення, самоутвердження автора і як митця і як людини. Саме тому епістолярій, який дає уявлення його автора про потребу, шляхи, методи та прийоми виховання, і які знайшли втілення у власних листах, є важливим джерелом для розвитку педагогіки в цілому й теорії виховання зокрема. У відомій монографії М. Х. Коцюбинської листи справедливо розглядаються не лише як документ, але й як своєрідна словесна творчість, яка мала особливе значення в історії української культури, враховуючи брак умов для вільного обміну думками [2].

Тому метою статті є довести, що листи видатного педагога Василя Олександровича Сухомлинського до сина відображають основні компоненти формування морально-етичних цінностей особистості (знання, переконання, поведінка, мотив, відношення й ставлення до діяльності). Мова йде про листи педагога до рідного сина. Тому, що в наш час відчутно зростає інтерес до так званих «чоловічих досліджень», і, як стверджує Г. М. Ларіонова, якщо «жіноче питання» було одним з ознак ХІХ ст. то сьогодні можна говорити про актуалізацію «чоловічого питання» [1, с.129]. Сказане має пряме відношення до сучасної педагогіки, зокрема, до проблем виховання у сім'ї.

У педагогічній науці вже давно доведена принципова важливість сімейного виховання, При цьому існують і певні труднощі, пов'язані з тим, що не досить чітко з'ясовані деякі термінологічні поняття, інакше кажучи, не вироблений відповідний понятійний апарат. Скажімо, не дуже ясно, чи існує різниця між родинною педагогікою (див., напр., працю М. П. Стельмаховича [4]) і педагогікою батьківською, як назвав одну з своїх книжок видатний педагог В. О. Сухомлинський [6, с.21].

Дуже часто дослідники, яку б термінологію вони не використовували, не вбачають різниці між вихованням материнським та батьківським (у вузькому значенні цього слова). Так, справедливе положення про сім'ю, яка здійснює

виховний вплив на дитину, не супроводжується навіть згадкою про можливі розбіжності чи навіть протиріччя між впливом материнським чи батьківським. Між тим, в українській педагогіці вже висловлювалася думка про особливе значення саме батьківського виховання (повторюю — у вузькому значенні поняття). Так, у творчому доробку видатної галицької вчительки І. В. Петрів велика увага була присвячена ролі батька у виховному процесі. Саме батько мав би стати зразком в усьому для підростаючого покоління: батько впливає на дітей своїми чесними вчинками, прямолінійністю, мужністю, рішучістю [5, с. 80]. Саме з цієї точки зору особливе зацікавлення викликають листи, що їх писали батьки до своїх дітей (переважно до синів).

Листи як спосіб педагогічного впливу на адресата (чи адресатів) в українській культурі відомі ще від часів Володимира Мономаха. Це і його знамените «Повчання», пізніше «Листи до сина» Василя Семеновича Стуса, Василя Олександровича Сухомлинського, В Історії європейської літератури традиція звернення батьків до сина знайшла яскраве втілення і в творчості англійського письменника XVIII ст. Філіппа Честерфільда (1694-1773).

Особливе місце в педагогічному сенсі, безперечно, є листи до сина Василя Сухомлинського, який постійно займався проблемами сімейного виконання, батьківської педагогіки. З його точки зору, саме сімейне виховання є однією з найважливіших соціальних проблем від яких залежить не тільки моральне обличчя молодого покоління, але й майбутнє всього нашого суспільства. Саме тому він постійно повторював про необхідність виховання педагогічної культури батьків.

З цієї точки зору особливий інтерес викликає цикл статей над яким у 1967 року працював В. О. Сухомлинський. На жаль, ця педагогічно-публіцистична праця не була закінчена видатним педагогом. Вперше, її публікація відбулася через десять років після написання [7]. Наступного року у тому ж виданні вийшла книга В. Сухомлинського під виразною назвою «Батьківська педагогіка» [6].

Книга присвячена питанням сімейного виховання. Зокрема, до неї увійшли незакінчена публіцистична праця «Батьківська педагогіка» а також статті, написані в 1966/70 роках, частину з яких не було своєчасно опубліковано. Судячи з усього, наприкінці свого життя В. О. Сухомлинський почав роботу над своєю енциклопедією сімейного виховання під загальною назвою «Батьківська педагогіка». В ній основна увага приділялася актуальним проблемам сучасності, а саме проблемам виховання дітей у сім'ї, педагогічній освіті батьків, соціальній педагогіці.

Педагогічна майстерність В. О. Сухомлинського найбільш рельєфно виявилася в тому, що звичайні повсякденні події, ситуації він використовував

як важливі фактори виховного впливу на особистість дитини. Кожний маленький епізод, подія з життя школи чи сім'ї під його пером стають відправним моментом для змістовної розмови перш за все з власним сином та й з синами взагалі. Всі фрагменти майбутньої книги про батьківську педагогіку є захоплюючими і хвилюючими міркуваннями про важливий обов'язок батьків щодо своїх дітей. З цієї точки зору дуже показовим є назва одного з розділів «Батьківської педагогіки» «Що ми залишаємо в серцях своїх синів, батьки?»

Згадані листи до сина, безперечно, є органічним продовженням думок педагога про виховання молодого людини. Тут йдеться про громадянське, моральне, фізичне становлення юнака, про бачення ним навколишнього життя, тобто про період коли саме батьківські поради, настанови, вказівки особливо необхідні. Це один із зразків саме батьківської педагогіки, що становить одну зі складових частин педагогічної концепції В. О. Сухомлинського і органічно поєднується з його постійними роздумами над проблемою «народження громадянина». Саме тут особливо детально В. О. Сухомлинський згадував своє дитинство, свою юність, йому було дуже важливо підкреслити, що його поради базуються на власному досвіді, вистраждані ним самим і перевірені життям. От чому він так детально згадує власні студентські роки, коли він вперше покинув рідну хату, вилетів з батьківського гнізда. Інакше кажучи, він мав моральне право на ті повчання, які були так яскраво висловлені в тих листах про сина: «І нехай проклятий буде той, хто хоч однією думкою, одним словом, одним вчинком своїм виявить зневагу до хліба і праці, до народу, що дав нам усім життя» [7, с.586].

Листи до сина, які писав Сухомлинський, є важливою складовою тих проблем становлення моралі, народження громадянина, які турбували видатного педагога протягом всього його творчого життя. Судячи з усього, можна зробити висновок про своєрідну трилогію, яка вимальовувалась в творчості Сухомлинського наприкінці 60-х рр. ХХ століття. Так, загальновідомий твір «Серце віддаю дітям» вперше був виданий в 1969 р., «Народження громадянина» надруковано у 1970р., а «Листи до сина» написані ще в 1967р., хоча й не були своєчасно видані. У всякому разі тут ми знаходимо постійні думки педагога про виховання молодого покоління, особливо юнаків, що не могло не хвилювати автора, бо йшлося не про абстрактні погляди видатного педагога, а про його бажання допомогти в становленні особистості рідного сина. На жаль, згадані листи не датовані, але з їх змісту можна здогадатися, що написані вони були тоді, коли син Василя Олександровича вже покинув батьківську хату і став студентом. Батько ж вважав за потрібне саме в цей відповідальний період направляти життя сина в потрібне русло, допомагати знайти себе в самостійному житті.

Зрозуміло, що листи В. О. Сухомлинського до сина мали не вузьке суто біографічне значення, а були адресовані до широкого загалу читачів, метою яких було допомогти кожній молодій людині стати справжнім громадянином, тобто були спрямовані на розв'язання проблеми, яка виявилася центральною в педагогічній системі В. О. Сухомлинського. Не випадково в одному із перших листів В. О. Сухомлинський пише синові: «Радий, що мій лист збудив у тебе цілий рій думок. Певно, причиною такого злету є те, що перед тобою зараз нові люди, ти щодня пізнаєш пречудове, найдивовижніше, що є в світі – людину» [7, с. 594].

Особливе значення видатний педагог надавав самовихованню, самопізнанню, яке на його переконання «Найскладніше і найважніше в житті молоді людини - побачити себе наче з боку, побачити в світлі ідеального, героїчного» [7, с.610]. Для цього він велике значення надавав художній літературі. Це Л. Толстой, Ф. Достоєвський, Данте, В. Шекспір, А. Чехов та сучасні автори, у тому числі, українські: М. Стельмах, О. Гончар, Ю. Яновський та ін. На його думку, саме література дозволяє відкривати перед молоді людиною все нові і нові грані краси душі людської [7, с.813].

Серед моральних якостей, які В.Сухомлинський намагався виховати у свого сина, дуже важливе місце займає любов, підготовка до створення сім'ї, ставлення до майбутньої дружини. «Пам'ятай, - пише Сухомлинський, - що любов - це насамперед відповідальність за ту людину, яку ти полюбив, за її долю, за її майбутнє» [7, с.622]. Показово, що саме тут Сухомлинський вирішив згадати про власний приклад дати синові уяву про те, як будувалися відносини його батьків. Він писав: «Скоро 25 років мине, як ми одружилися з твоєю матір'ю... І щоразу, коли зустрічаю її після кількох днів розлуки, я відчуваю трепет серця - бачу в ній, єдиній на світі коханій жінці, щось нове» [7, с.622]. Посилання на власні почуття, на власну біографію мало, безперечно, велике виховне значення, бо давало виразне уявлення про ту моральну висоту, до якої педагог намагався долучити і свого сина.

Складається враження, що Сухомлинський, пишучи до сина, думав про значно більший загал майбутніх читачів. Це своєрідні публіцистичні «трактати» (як писав сам Сухомлинський), що надавало його епістолярії значення своєрідної декларації. Так, скажімо, на початку одного з листів ми читаємо: «Ти спонукаєш мене писати справжні трактати, Спершу про дружбу і кохання, потім - про жіночість, тепер ти просиш сказати батьківське слово про красу. Ну, що ж, я скажу, тільки нехай мої слова залишаться в твоїй свідомості на все життя» [7, с.633-634].

Багато тем торкався Сухомлинський в своїх листах, відповідаючи на питання сина. Наприклад: «що треба робити комсомольській організації групи»

[7, с. 644], «як економно і розумно використовувати час» [7, с. 648] тощо. І може, най більш цінним і цікавим у листах є те, що відповідь - це є роздуми видатного педагога, як він сам організовував свій робочий день. «Протягом тридцяти років я починаю свій робочий день о 5 годині ранку, працюю до восьмої години. Тридцять книжок з педагогіки та понад триста інших наукових праць - усе це написано з 5 до 8 години ранку» [7, с.649].

Важко сказати, чому саме Сухомлинський вирішив не друкувати той матеріал, який явно був орієнтований певним чином для широкого вжитку. Можливо, він сам відчув деяку штучність самої манери викладу, яка вступала в певне протиріччя з батьківським листуванням. Але, як би там не було, листи до сина Сухомлинського займають важливе місце не тільки в системі його педагогічних поглядів, але й загальній теорії виховання, як зразок не просто родинної, а саме батьківської педагогіки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Енциклопедія освіти. Гол. редактор В.Г.Кремень. - К.: Юрінком інтер, 2008. - 1033 с.
2. Коцюбинська М.Х. Листи і люди. Роздуми про епістолярну творчість І М.Х.Коцюбинська. - К.: Дух і літера, 2009. - 582 с.
3. Проців Л.З. Проблема самовиховання особистості у творчій та епістолярній спадщині українських письменників (20-30-ті роки ХХ століття): автореф дис...канд. пед. наук: (13.00.01) / Лілія Зіновіївна Проців / Прикарпат. нац. ун-т. - Івано-Франківськ, 2006. - 19 с.
4. Стельмахович М.Г. Українське родинознавство / М.Г.Стельмахович. - Івано-Франківськ, 1994. - 54 с.
5. Стражнікова І. Педагогічні погляди та освітня діяльність Іванни Петрів І І.Стражнікова. - Івано-Франківськ: Гостинець 2007. - 232 с.
6. Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка / В.О.Сухомлинський. - К.: Рад. школа, 1978. - 263 с.
7. Сухомлинський В.О. Листи до сина / В.О.Сухомлинський // Вибрані твори в п'яти томах. – Т.3. – К.: Рад. Школа, 1977. – С.583-657.

Завгородня Т.К.

*Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія:
«Педагогіка. Соціальна робота». Вип. 25. Ужгород, 2012. - С. 74-76*

ВИХОВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЛИСТІВ ВАСИЛЯ СТУСА ДО СИНА (подається у скороченні)

... Вивчення епістолярія (зокрема письменників) є дуже важливо як з позицій літературознавства, так й педагогіки та психології.

Мета статті - розкрити, як листи поета Василя Стуса впливали на виховання сина Дмитрика, його становлення як особистості, які методи і форми, засоби і прийоми використовував для цього батько...

Визначний український поет Василь Стус є також одним з спадкоємців у розвитку основних положень батьківської педагогіки Василя Сухомлинського. При цьому слід враховувати декілька важливих обставин. По-перше, листи до своїх синів і Сухомлинський, і Стус писали не знаючи один про одного (згадані листи були оприлюднені після їх смерті). По-друге, потреба у використанні епістолярного жанру була дуже відмінна. Сухомлинський, судячи зі всього, сподівався на публікацію своїх листів, у всякому разі враховував таку можливість. У Стуса ситуація була зовсім інша.

Василь Стус - український поет, перекладач, прозаїк, літературознавець, правозахисник – був одним із найактивніших представників українського культурного руху шістдесятників. Як відомо, доля його була трагічною. Роками він був позбавлений живого спілкування з рідними, друзями, однодумцями. Він і помер на засланні. Лише після одержання Україною незалежності він був перепохований у Києві на Байковому кладовищі. Невдовзі прийшло і широке визнання його поезії. Посмертно його було відзначено Державною премією ім. Т. Шевченка, видано низку збірок його творів у шести томах, дев'яти книгах (Львів, 1994-1995). Вірші його введено до шкільної програми. 2005 року Василю Стусу присвоєно звання Героя України. Але все це відбувалося після смерті видатного діяча української культури.

Сталося так, що єдиною можливістю спілкування В. Стуса з рідними та однодумцями залишалися листи. І не випадково окремою книгою вони були видані під назвою «Листа до сина» [7]. Син поета, Дмитро Стус наголошував, що у згаданому виданні «вірші та листи подані не відрубно, а у взаємодоповнюючій єдності». Самі ж по собі листи Василя Стуса є «важливою формою творчої реалізації письменника» [7, с. 6].

Як згадував пізніше Дмитро Васильович, його батько у важких умовах заслання змушений був «реалізуватися лише в епістолярному жанрі. І він перетворює форму звичайного буденного листа у симбіоз щоденної духовної автобіографії, що фіксувала як моменти його творчої реалізації, так і його роздуми, його розуміння світу і себе в цьому світі» [7, с. 6]. Епістолярна спадщина видатного поета вже звертала на себе увагу науковців. Так, у статті Світлани Богдан справедливо наголошується, що, читаючи листи Стуса,

«відчуваєш певну самоізоляцію існування в іншому просторі... можливо, саме за цим приховуються першопричини його винятково вишуканої, шляхетної, індивідуально увиразнено мовної поведінки: прагнення до ідеальної моделі як засіб повсякденного ствердження високого ідеалізму» [1, с. 20]. Утім статтю С. Богдан присвячено лінгвістичним проблемам, мові епістолярію В. Стуса. У ній цікаво висвітлено шанобливе ставлення до адресатів через посередництво написання звернень до них з великої літери: Ти. Так він звертався навіть до малого ще сина Дмитра.

Не меншого (якщо не більшого!) значення набувають вищезгадані листи з точки зору педагогіки. Окремих друкованих праць з педагогічних проблем у В. Стуса немає. Проте інтерес до проблем дидактики, теорії виховання не викликає сумнівів. Слід нагадати, що він закінчив педагогічний інститут і деякий час працював учителем середньої школи. Тому знання з курсів психолого-педагогічних дисциплін постійно давали йому можливість науково обґрунтовувати вимоги як до себе, так і до сина. При цьому він не залишав без уваги найдрібніші аспекти навчання, виховання й розвитку сина. Так, коли Дмитро пішов до першого класу, батько з великим зацікавленням у листі (вересень, 1973) запитував його: «А якою ручкою пишеш? Кульковою чи пером? А гарний маєш портфель? А пенал? А читанка - гарна? А як звати вчительку Твою? А з ким Ти сидиш за партою? А цікаво Тобі? А за партою добре сидіти? А як тобі висиджувати всі чотири уроки?» [7, с. 75].

Поряд із цим він всіляко намагається прилучити маленького Дмитра до світу музики, виховати в нього естетичні смаки («навчитися розуміти красу – не так легко. Коли в дитинстві не було доброго слухання, тоді вчать спочатку всяких пісеньок паршивеньких, потім доходять своїм глуздом, що любив паршивенькі пісенькі, а вже по тому – долучаються краси Моцарта, Шопена чи Вівальді») [7, с. 127]. Проблеми музичного виховання піднято і в листі В. Стуса від 25 квітня 1979 р., в якому він зазначає, що любить музику Моцарта, Бетховена, що сам грав на гітарі як українських пісень, старих романсів, маршів, так і «своє», тобто намагався писати музику сам. І навіть коли писав цього листа, водночас слухав «Реквієм» Моцарта, який дуже любив і вважав його «на рівні могутнього, мужнього Бетховена», що перевернув йому душу» [7, с. 132]. Підсумок своїх настанов сину батько висловив у віршах.

Дуже бережно і делікатно привчав Василь Стус свого сина до царини музики. Знову і знову використовує він власний досвід, Намагаючись привчити ще малого Дмитра до думки, що музика дає людям не тільки естетичне задоволення, але й може бути міцним засобом морального виховання, самоутвердження, самовдосконалення, про життя Бетховена Стус пише: «І яка це була людина! Все життя - в горі, в нещасті, в муці - і він - один проти цілого

світу - перемагає! Тобто, не поступається напасникам, а йде напролом: або світ прийме таким мене, як я є, як мене народила мати — або вб'є, знищить мене. Але я — не поступлюся! І з кожної миті своєї, з кожного почуття й думки своєї зроблю свій портрет, тобто, портрет цілого світу: хай знає цей світ, що душив, гнув мене, що я вижив, зберігся, доніс до людей усе, що хотів» [7, с. 131-132].

Легко побачити, що Василь пише не стільки про Бетховена, скільки про себе самого, характеризує головне значення, головну мету своєї власної творчості.

Важко перелічити теми, які порушував у листуванні з сином батько: поради з фізичного загартування, допомоги мамі в домашній роботі, вивчення англійської мови («разів у 5 вивчай більше слів, ніж дають у школі») [там само, с. 124].

Особливу увагу Василь Стус звертав на те багатство, яким для нього, навіть у засланні, стає література. Тому, напевно, через все листування (в основному як роздуми, аналіз літературних творів) поет намагається методом навіювання виробити у сина потребу в постійному читанні. Підтвердженням цього є той факт, що першою піснею, яку Василь Стус чув у дитинстві, була колискова на слова Шевченка; першими творами, які прочитав, були твори письменників української (Т. Шевченко, В. Стефаник «Кленові листочки», І. Франко «Мойсей»), російської (М. Горький «Мать», М. Островський «Как закалялась сталь») та зарубіжної (Джек Лондон «Мартін Іден») літератури. Отже, через свої спомини в листах поет намагався виховати у сина потребу до читання творів як рідної, так і світової літератури.

Всі настанови, які давав у листах батько синові з приводу необхідності поглиблення знань з різних галузей, впливали з глибокого переконання Василя Стуса, що треба бути освіченим. І тому із великим задоволенням Василь Стус констатував, що коло улюблених предметів сина постійно розширялося: «і так має бути. Світ занадто великий і, щоб більше про нього знати треба цікавитися багатьма речами».

Він учив сина: «Освіта — це вид гігієни. Письмо з помилками - то як невимиті руки чи зуби. Поразка мусить стимулювати на чергову перемогу - це логіка сильних (а Ти - мужчина). У поразці попускають руки - лише слабкі. Освіта потрібна людині не для іспиту і вступу до технікуму, а для неї самої... Ти **повинен** бути освіченою людиною, бо теперішня людина — тільки освічена Людина — це обов'язок, а не титул (народився і - неначе покликаний для того, щоб на їх основі розгорнути дискусію в класі, написати великими літерами та розвісити в шкільних коридорах (а не тільки, скажімо, в кабінеті української мови та літератури). Адже, як було вже сказано, великий поет Василь Стус учив не тільки одного свого сина; він учив всіх нас постійного самовдосконалення,

постійної роботи над собою. І не забудемо, в яких умовах він писав ці вистраждані поради, на які він мав моральне право!

Для досягнення мети виховати сина громадянином-патріотом, порядною людиною значне місце Василь Стус відводив прикладу, особливо особистому. Так, згадуючи про важке дитинство, він зазначає, що «на біді я став добре вчитися. Вже четвертий клас кінчив на відмінно – і до кінця школи мав похвальні грамоти...» [7, с. 129]. Але найголовніше, що турбувало батька – це намагання викликати потребу у Дмитрика о самовиховання: «Візьми собі за правило: завше бути справедливим, спокійним, розважливим, мужнім (мудрим - то тяжче: вчитися довго - мудрості!). Вироби в собі свого суддю - аби міг сам себе сварити, коли що не так учинив» [там само, с. 124-125].

В одному з останніх листів Василь Стус, звертаючись до жінки і сина, писав: «Читаю листи Лесі Українки - і вкрай захоплений ними. Винятково захоплений. Була б змога - щось би більше написав на їхній основі. Наприклад, «Уроки Лесі Українки» [там само, с. 179]. Але, на нашу думку, листування самого поета з сином теж можна було б назвати уроками життя, які мають не абияке значення в історії вітчизняної педагогічної науки.

Уже на початку ХХІ ст. відомий український науковець, перекладач, публіцист, суспільний діяч Максим Стріха зробив узагальнення стосовно значення листів видатного українського поета. Він писав: «протягом останніх років то був взагалі чи не єдиний жанр, у якому дозволялося писати в'язневі Пермського концтабору, — вірші та переклади було заборонено. І відтак тому ці листи стали не тільки приголомшливим документом доби, а й одним із вершинних надбань епістолярного жанру в усій світовій літературі. Вони далеко переросли рамки конкретних адресатів — поетових рідних, з якими листування було дозволено. І сьогодні вони сприймаються як послання Василя Стуса всьому людству — (втім, хто знає, можливо, і писались вони не в останню чергу саме з такою метою)» [6].

За твердженням М. Коцюбинської, листи українських в'язнів до своїх дітей є «педагогічною поемою», а листи В. Стуса до сина, які «ростуть» змістовно й інтонаційно паралельно з дорослішанням адресата, - одним з її розділів.

Взагалі, за нашим переконанням, у Коцюбинської були всі підстави для висновку, що наявність листів В. Стефаніка, Лесі Українки, **В. Стуса** (виділено нами - Т. 3.) дають підставу «говорити про вагомий внесок української епістолярної творчості в духовну скарбницю людства» [3, с. 283].

Отже, в історії педагогіки листи до сина є важливим засобом виховання молодого покоління, а листування батька з сином (зокрема й Василя Стуса) - засобом ефективного батьківського виховання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Богдан С. «Магічне свічадо» епістолярію Василя Стуса / Богдан Світлана // Ливослово. - 2004. - №1. - С.19-23.
2. а) Гончаренко С. Український педагогічний словник / С.Гончаренко. – К: Либідь, 1997. - 374 с.; б).Енциклопедія освіти / гол. редактор В.Г. Кремень. - К. Юрінком Інтер, 2008. - 1038 с.; в) Педагогический энциклопедический словарь / гл. ред. Б.М. Бим-Бад. — М.: Большая Российская русская энциклопедия, 2003. - 528 с.
3. Коцюбинська М.Х. Листи і люди. Роздуми про епістолярну творчість / М.Х. Коцюбинська. - К.: Дух і літера, 2009. - 582 с.
4. Проців Л.З. Проблема самовиховання особистості у творчій та епістолярній спадщині українських письменників (20-30-ті роки ХХ століття): автореф.дис.канд. пед. наук / Л.З. Проців. - Івано-Франківськ, 2006. -19 с.
5. Стражнікова І. Педагогічні погляди та освітня діяльність Іванни Петрів / І Стражнікова. — Івано-Франківськ: Гостинець 2007. — 232 с.
6. СтрихаМ. Листи від Василя Стуса / М. Стриха // Дзеркало тижня. - 2001. - № 11,17 березня.
7. Стус В. Листи до сина / В. Стус. — Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2002. — 192 с.

Завгородня Т.К.

*Педагогічний альманах: Збірник наукових праць
/ редкол. В.В. Кузьменко (голова) та ін. – Херсон:
КВНЗ "Херсонська академія неперервної освіти", 2012. –
Випуск 14. С. 6-10.*

ЧИТАННЯ ЯК ФАКТОР САМОВИЗНАЧЕННЯ ОСОБИСТОСТІ В ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

У контексті інтеграції України в європейський освітньо-культурний простір пріоритетного значення набувають гуманізація й демократизація освіти, утвердження нових цінностей, зорієнтованих на самоосвіту, самовиховання, самовизначення, самореалізацію особистості; концептуальні ідеї та положення стосовно розвитку освіти не тільки як засобу здобуття інформації, засвоєння певного переліку знань, умінь і навичок, а й як процесу особистісного саморозвитку індивіда.

Проблеми методології і теорії самовиховання, його взаємозв'язку з вихованням розглядали А. Арет, В. Галузинський. І. Донців, О. Ковальов, І. Кон, О. Кочетов, Л. Рувінський та ін. Різним аспектам самовиховання у підлітковому віці присвячено праці М. Тайчинова та ін. Особливості самовиховання майбутніх учителів досліджували О. Дубасеюк С. Єлканов,

В. Кисельов, Л. Рувінський, В. Сагарда, С. Сисоєва, М. Тайчино, аспірантів – Г. Широкова. Актуальність порушеної проблеми підтверджують праці сучасних педагогів – І. Беха, С. Карпенчук, В. Оржеховської, Д. Пенішкевич, В. Полішук, В. Семиченко, Т. Хілько та ін., створення моделі самовиховних систем «Школа доміанти самовдосконалення особистості» (Г. Селевко) й розробка концепції школи розвину (О. Калугін, О. Киричук).

В останнє десятиліття значна увага науковцями приділяється проблемам використання у самовихованні народної педагогіки (Г. Васянович, В. Кузь, М. Стельмахович, Є. Сявак), художньої літератури (Н. Волошина, М. Євтух, С. Золотухіна, Є. Пасічник, Л. Проців, Б. Степанишин).

Аналіз вивчення організації самовиховання старшокласників (407) та студентів перших курсів вищих навчальних закладів I-II рівня акредитації (245) західного регіону, яким ми запропонували відповісти на запитання: «Чи займаєтесь Ви самовихованням?» засвідчив, що 84% опитаних розуміють значення самовиховання у формуванні різносторонньої особистості, яка зможе знайти своє місце у сучасному бурхливому світі. Водночас окрема частина респондентів не вважає за необхідне постійно займатися самовихованням або наголошує, що це треба робити пізніше, в старшому віці. Відповіді на запитання: «Які методи, прийоми самовиховання ви частіше використовуєте у житті?» теж засвідчили, що школярі взагалі погано ознайомлені з ними. Якщо деяка частина опитаних називають самоконтроль, самозобов'язання, самозаохочення, самоаналіз, самопереконання, то дуже рідко вони застосовують методи самопокарання, самонавіювання, самоосуду, самокритики.

За нашим переконанням, такий стан пояснюється переважно відсутністю цілеспрямованої роботи педагогічних колективів і батьків організації самовиховання, формування в учнів потреби в ньому. Отже, є всі підстави вважати, що одна з нагальних потреб сучасної школи полягає у постійному пошуку шляхів формування в школярів потреби самовиховання (а значить і потреби самоосвіти), створення найбільш сприятливих умов для саморозвитку в них суспільно ціннісних якостей.

Розв'язання цієї проблеми В. О. Сухомлинський вбачав у прилученні учнів, починаючи з молодших класів, до читання. За його переконанням, саме «..читання в роки дитинства – це передусім виховання серця, доторкання людського благородства до потаємних куточків дитчої душі. Слово, що розкриває благородні ідеї, назавжди відкладає в дитячому серці зернятка людяності, з яких складається совість» [3: 185].

На сьогодні це твердження педагога може здатися застарілим, не актуальним, тому що рівень читабельності населення щорічно падає,

з'являються різні види мультимедійних джерел інформації. Але це тільки на перший погляд. У цілому навіть для ознайомлення з новою інформацією в інтернеті необхідно володіти елементами швидкісного читання, навичками і вміннями самоосвіти.

Найбільш повно розкрита позиція В. О. Сухомлинського щодо проблем виховання в учнів потреби в читанні, вироблення вмінь і навичок здійснення цього виду діяльності, пошуку шляхів її реалізації з метою формування в школярів потреби самовиховання, створення найбільш сприятливих умов для саморозвитку їх особисто ціннісних якостей в працях «Народження громадянина» і «Серце віддаю дітям». У них педагог обстоював точку зору, що самовиховання не можливо без самоосвіти — цілеспрямованого самостійного поглиблення знань в конкретній галузі. Тому, напевно, він у праці «Народження громадянина» через всю роботу проводить думку, що «без самоосвіти, без напруження розумових і вольових сил для пізнання й самопізнання освіта, навчання не можуть стати виховуючими» [2: 422], що «самоосвіта якраз і являє собою єдність оволодіння знаннями на уроках і тієї самостійної інтелектуальної праці дома, над книжкою, в якій виражається тривалий процес становлення нахилів, здібностей, покликання» [2: 425]. Показово, що він виокремлює окремо підрозділ «Самоосвіта» [2: 423-426]. За переконаннями видатного педагога, в поняття «самоосвіта» включається, зокрема комплектування особистої бібліотеки, а також розумова праця дома, на самоті [2: 423].

Ці твердження В. О. Сухомлинського є дуже актуальними сьогодні, коли щоденно фіксується зростання інформаційного потоку, урізноманітнення джерел інформації, необхідність формування індивідуальної траєкторії набуття знань у ВНЗ, згідно вимог Болонського процесу, до якого приєдналася Україна. Все це посилює вимогу до випускників загальноосвітніх навчальних закладів - мати сформований достатньо високий рівень умінь і навичок самостійної роботи. Для цього, наголошував педагог, необхідно, в першу чергу, перейти від колективно зорієнтованих форм і методів роботи до індивідуальних, чітко персоніфікованих.

Тому, одним із головних завдань навчальних закладів є необхідність навчити учня і студента самостійно оволодівати новими знаннями та інформацією, виробити потребу навчання впродовж життя, що підніме не тільки якість освіти, а й нашу країну. Тобто стати людиною, для якої, за висловом В. Кременя, «отримання знання стає сутнісною рисою способу життя» [1].

Єдність оволодіння знаннями на уроках і тією самостійною інтелектуальною працею дома над книжкою, в якій виражається тривалий

процес становлення нахилів, здібностей, покликання якраз і являє собою самоосвіта [2: 425].

А тоді, коли в житті підлітка самоосвіта набере належної ваги, навчання може стати виховуючим. «Без самоосвіти, без напруження розумових і вольових сил для пізнання й самопізнання, - зауважував педагог, - освіта, навчання не можуть стати виховуючими. Життя сучасної людини немислиме без того постійного духовного спілкування з книжкою, яке надихається гордим людським прагненням звеличити самого себе» [2: 422].

Великого значення надавав В. О. Сухомлинський формуванню й розвитку в дитини потреби у самоосвіті. Опираючись на теоретичне положення відомого психолога Г. Л. Рубінштейна про те, що зовнішнє впливає на особистість тільки через внутрішнє, педагог відстоював такий шлях виховання й самовиховання потреби до самоосвіти: «від захоплення гуртковою роботою до книжки, від книжки до с в о є ї галузі наукових знань, до творчої праці...» [2: 425]. Проте така увага педагога до проблем самоосвіти не була самоціллю тому, що все це було підпорядковане розв'язанню більш глобальної проблеми - включення дитини в самовиховання без якого не може бути ефективним виховання, тому що самовиховання, індивідуальне духовне життя починається з книжки. За твердженням В. Сухомлинського, книжка повинна стати для кожного вихованця другом, наставником і мудрим учителем. Тільки тоді наставник, що весь час дбайливо вів за руку свого вихованця, вважає за можливе випустити його руку й сказати: «іди сам, учись жити» [3: 200].

Виходячи з важливості проблеми, В. О. Сухомлинський не тільки розробив її теоретично, й, враховуючи досвід роботи з учнями, шкільним колективом і батьками, обґрунтував підвищення ефективного використання книжки для самовиховання учнів, ось деякі з них:

- кожна дитина повинна назавжди полюбити читання, бути готовою «увійти в самостійне плавання по книжковому морю» [3: 41];

- книжка повинна ввійти в життя маленької людини як духовна потреба [13: 200];

- «найважливішим засобом впливу на дитину, облагороджування її почуттів, душі, думок, переживань є краса і велич, сила і виразність слова» [3: 201];

- вивчення художніх творів повинно бути не самоціллю, а через знайомство з життям героїв, впливати на душу дитини. Це стосується як прозових, так і поетичних творів. Краса слова найяскравіше втілена в поезії. І хоча практика роботи загальноосвітньої школи свідчить про те, що учні найбільше не люблять поезію В. Сухомлинський наполягав, що «учити поетичної творчості треба не для того, щоб виростити юних поетів, а щоб

облагородити кожне юне серце. Використовувати будь-яку можливість, щоб пробудити в дитячих серцях поетичне натхнення, щоб слово набуло індивідуального поетичного звучання в душі кожної дитини» [3: 211]. І тільки тоді, захоплюючись віршем чи піснею, діти немов бичують музику слова» [3: 210];

- кожен підліток повинен знайти свій улюблений предмет, що знаходить вираз у тому, що «людина дізнається більше, ніж вимагає програма, і прагне знати ще більше» [2: 425];

- переживання емоційного забарвлення слова повинно йти від сприймання на слух від виразного читання. Тільки тоді в його звучанні розкривається сила й краса слова [3: 196];

- проведення колективного читання в єдності з необхідністю кожної дитини бути наодинці з собою (це підтверджують дані соціологічних досліджень цінностей сучасних школярів, відповідно до чого вони, при наданій можливості вибору, надають перевагу перебуванню наодинці, ніж приймати участь у масових заходах, або йти з батьками в гості). За переконанням В. О. Сухомлинського, «без таких хвилин і годин немає людської особистості, немає благородного пориву юного серця до морального ідеалу. Це не милування самим собою, не егоїстична відособленість від колективу. Це етап індивідуальної духовної діяльності, етап самовиховання, утвердження у власних переконаннях» [2: 463];

- спілкування із старшими - батьками, матерями, дідусями та бабусями - що повинно пробудити ще одну цікаву традицію починати читати дома своїм батькам, а потім дорослі повинні приходити до школи, щоб послухати, як читають діти. Одночасно повинні виникати кілька гуртків любителів і шанувальників рідного слова (гуртки можуть складатися з дорослих, дуже шанованих людей). Посилювати інтерес до книжки та читання має те, що діти ніби були організаторами цих гуртків [3:200];

- проведення загальношкільного свята книжки. Напередодні початку занять, 31 серпня, в школу приходять діти і батьки. Цього дня усі дарують книжки, діти один одному, батьки - дітям. Правління колгоспу дарує книжки в цей день кращим керівникам гуртків любителів і шанувальників рідного слова [3: 200].

Крім цього, педагог пропонував список художніх творів, читання яких найбільше впливає в кожному конкретному віці не тільки на «пізнання світу, не тільки вправами, що сприяють виробленню міцних навичок і вмінь, а й школою емоційно-морального виховання» [3: 197].

Важливу роль у підвищенні ефективності виховного впливу читання на формування духовного світу особистості учня він надавав рівню сформованості

класного колективу, пріоритету в ньому цього виду діяльності. Тому що «якщо немає повнокровного, ідейно багатого життя, праці, благородних моральних відносин у колективі, то не може бути й повноцінної особистої духовної діяльності, спрямованої на самооцінку й самовиховання» [1: 463].

Важливим шляхом прилучення школярів до читання В. О. Сухомлинський бачив позаурочне виховання. Саме воно, на його думку, і є головним чином самовихованням. Він писав: «Читання й перечитування захоплюючої книжки, я вважаю одним із найбагатіших процесів духовної діяльності особистості» [2: 463]. Але одночасно він зауважував, що це можливо лише за тієї умови, «коли в шкільні роки людина полюбила книжку, навчилася пізнавати за книжкою не тільки навколишній світ, а й саму себе» [2: 422], саме тоді, коли дитина з зацікавленням прочитала книгу і відчула від цього «духовне піднесення, викликаного радісним спілкуванням з книжкою» це стає, за переконанням Сухомлинського, могутнім важілем, за допомогою якого в неї «піднімаються брила знань», потреба постійної самоосвіти, самовдосконалення [2:421]. І цей процес не повинен зупинятися в початкових класах. У роки отрочтва, за твердженням педагога, «підлітка треба учити читати й думати одночасно».

Якщо ж цю основу самовиховання не закладено в шкільні роки, «якщо після школи людина або зовсім не знає книжки, або ж читання обмежується детективом, її внутрішній світ грубіє, людина шукає гострих насолод і знаходить їх там, де втрачається все людське» [2:422].

Отже, аналіз педагогічної спадщини В.О.Сухомлинського засвідчує, що протягом усього життя відбувається формування особистості, а читання є необхідним і важливим видом діяльності, що сприяє формуванню в неї потреби у самоосвіті та самовихованні, виробленню навичок роботи по самовдосконаленню останніх, створенню найбільш сприятливих умов для саморозвитку суспільно і особисто ціннісних якостей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кремень В. Педагогічна освіта в сучасному суспільстві // Освіта України. - 2007. - №36 (11 травня). - С.2.
2. Сухомлинський В.О. Народження громадянина// Вибрані твори. В 5-ти т. - Т.3. - К.: Рад. школа, 1977. - С. 283-582.
3. Сухомлинський В.О.Серце віддаю дітям // Вибрані твори. В 5-ти т. - Т.3. - К.: Рад. школа, 1977. - С. 5-281.

Завгородня Т.К.

*Збірник наукових праць. Педагогічні науки.
Випуск 53. – Херсон: Видавництво ХДУ. 2009. – С. 24-27.*

ПРОБЛЕМИ ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ У КОЛЕКТИВІ В ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО ТА О. А. ЗАХАРЕНКО

У сучасних умовах модернізації національної освіти ми все частіше звертаємося до гуманістичних ідей, мудрих роздумів, принципових оцінок освітянських проблем народного вчителя, яким був В. О. Сухомлинський. Свідченням цього є наукові пошуки, публікації, присвячені висвітленню різних аспектів педагогічної та методичної спадщини видатного педагога сучасності. Особливу зацікавленість викликають погляди В. О. Сухомлинського на процес шкільного навчання (М. Антонєць), на творчий розвиток молодших школярів через образотворче мистецтво (І. Демченко), використання в навчально-виховному процесі педагогічної діагностики (Г. Кловак), значення педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського в навчально-виховній роботі (Л. Крамаренко, Ю. Новгородська, А. Подставкіна, В. Пугач), трансформація його педагогічних ідей у законодавстві про освіту (Л. Березівська, С. Ніколаєнко). Особлива увага в друкованих працях приділяється гуманізму його педагогіки (Л. Боднар, Г. Калмиков) та професійно-педагогічній підготовці вчителя (М. Антонєць, В. Буряк). Необхідно також акцентувати увагу на працях, у яких розглядаються питання теорії колективу у педагогічній спадщині педагога: проблеми сімейного виховання та вплив колективу на виховання особистості в теоретичній спадщині А. С. Макаренка та В. О. Сухомлинського (М. Сметанський і В. Галузьяк), цілісність концепції виховання в колективі В. О. Сухомлинського (М. Красовецький, Г. Бучковська). Підвищена увага до такої проблематики зрозуміла: відомо, що питання виховної ролі колективу завжди носило дискусійний характер, але в сучасних умовах демократизації, ринкової економіки, відкритої конкуренції, вона стала ще більш актуальною.

Співзвучні з останніми є дослідження й публікації, присвячені різним напрямам діяльності ще одного науковця-практика О. А. Захаренка: системі організації еколого-виховної роботи в Сахнівській школі (Н. Тищенко), боротьбі за міцні знання учнів через радість пізнання (В. Красновський), вихованню гуманістичних цінностей особистості школяра (О. Крутенко) та ін. Однак, аналіз джерельної бази дозволяє зафіксувати, що в науковому доробку сучасних дослідників майже не зустрічається компаративного аналізу педагогічних поглядів В. О. Сухомлинського і О. А. Захаренка стосовно виховання особистості в колективі.

Між тим, у наш час принципове значення набуває концепція В. О. Сухомлинського щодо виховання особистості в колективі і виокремлення таких головних ознак виховуючого колективу: різнобічність духовного життя і моральне здоров'я дитячої спільності; багатство і різноманітність стосунків між

особистостями; турбота за людину, дух відповідальності за неї; спільна діяльність, спрямована на творення добра для всіх людей в оточуючому середовищі; гармонія колективного й особистого; взаємна відповідальність і вимогливість до особистості; організаційна єдність, здатність кожного члена колективу підкорятися та керувати [4, с. 13-14].

Варто наголосити, що науковий доробок О. Захаренка, а головне - вивчення досвіду його практичної діяльності, є беззаперечним підтвердженням синхронності його ідей з позицією В. О. Сухомлинського стосовно головних ознак виховуючого колективу та шляхів його створення. Це спостерігається вже у самому підході до визначення поняття «колектив». Так, В. О. Сухомлинський у визначенні цього поняття висував на перший план гуманістичну сутність колективу. Аналогічно О. Захаренко вважав, що «Життя дитячого колективу – це розгалужений ланцюг спілкування, єднання дій, взаємний обмін думками, переживаннями. Повноцінне життя колективу немислиме без його морального благородства, без емоційної чутливості» [3, с. 66-67].

Тому, напевне, для вироблення навичок самоуправління, а водночас врахування індивідуальних особливостей, інтересів школярів О. Захаренко й надавав такого значення їх участі у цілому ланцюжку різноманітних клубів, які діяли у школі. Він активно сприяв створенню Музею села з художньо-меморіальним ансамблем «Криниця совісті» в пам'ять односельців – жертв голодомору 1932-1933рр. з іменами 1200 загиблих, шкільного Георгієвського залу, де розміщено список усіх педагогів, які працювали в Сахнівці, фотографії та прізвища випускників [1, с. 77], будівництву Палацу здоров'я та фонтану «Колос», здійсненню операції «Тиша. Повага. Доброта», відкриттю «Скрині металевих скарбів» та ін.

Видатний педагог постійно підтримував ініціативу школярів і намагався, щоб запропоновані учнями чи педагогами справи ставали загальношкільними, при чому обов'язковою умовою було сприйняття її кожним. Так, рішення колективу школи про висадку у дендропарку 216 кущів троянд, під кожним з яких зазначалося прізвище, ім'я та по батькові односельчанина, який залишився в пам'яті земляків, було прийнято всіма учнями. Але найбільш цінним у досягненні мети було застосування прийому педагогічної дії, коли, наприклад, вчителька домовилася з учнями відвідати рідних загиблих і «принести від кожної хати відро землі, а взяти її необхідно було біля порога або на стежці, що веде від порога до воріт. Ту землю висипали під кущі троянд» [2, с. 66].

Слід згадати також виготовлення з ініціативи учнів за рахунок грошей, зароблених ними, спеціальних медалей матерям і вдовам з таким надписом: «За мужність, витривалість, за Ваші сльози і героїчну працю...»; рішення про

надання допомоги солдатським вдовам, коли вони у вирішенні тих чи інших побутових проблем звернулися до школи, а не до правління колгоспу (бо туди далеко йти). Тоді самі учні з педагогічним колективом зверталися до правління колгоспу, і всі питання були вирішені. Як зазначає О. А. Захаренко, «...Колгосп і школа – єдине ціле, де серед важливих найважливіше завдання – виховання громадян завтрашнього дня» [2, с. 67]. Напевно, саме ця взаємодія школи з державними органами вчила учнів ставити і домагатися вирішення соціально-значущих питань, не пасувати перед різними складними ситуаціями, а розв'язувати їх толерантно.

Аналіз багатьох справ, у яких активну участь приймали учні, розширювали їх знання, емоційність, позитивно впливали на формування переконань, уміння обстоювати їх, а головне - вміння прогнозувати інші цікаві справи, визначати мету їх проведення, виокремлювати організаційні задачі для успішного досягнення останньої, розподіляти завдання між членами колективу, обирати доцільні методи, форми, прийоми і засоби, а головне - виявляти творчість. Про таку позицію педагога свідчить його відповідь на критичний лист бувшої випускниці Лариси, в якому вона піддає сумніву стереотипний підхід до навчання її доньки. О. А. Захаренко подякував їй за відвертість, за материнську турботу щодо малоефективного стану навчання, зазначивши, що вона «нагадала про найголовніше, що має панувати в школі, - про творчість» [1, с. 79]. Саме тому він у своїй школі домагався, щоб навіть традиційні дії (наприклад, надсилання листів своїм ровесникам у майбутнє) діти виконували за правилом: «Традиційно і по-новому».

Великого значення О. А. Захаренко надавав включенню педагогічного колективу до тривалих напружених видів діяльності, наприклад, підготовці та проведенню виставки «Умілі руки, природа і фантазія». Ця виставка вимагала від учнів зробити якусь річ, витратити на це певний час, і створювала великі виховні можливості. Цю точку зору підтримував і В. О. Сухомлинський, який вказував на незначну ефективність деяких одноактних, нетривалих заходів. За його переконанням, найкраще виховують заходи, які тривають місяцями, навіть роками [3, с. 78].

Необхідним органом для спрямування шкільного життя в Сахнівській школі був зведений черговий загін «Сокіл». Діяльність кожного члена зведеного загону можна розглядати як організацію колективного життя, як піднесення ролі учнівського самоврядування; а самостійне прийняття рішень, вміння організувати свою роботу як шлях до соціалізації особистості. Як зауважує О. А. Захаренко, «Якщо більше стимулювати самостійність учнів, вони безпомилково знайдуть вузькі місця в роботі, правдиво вкажуть на них і активно добиватимуться позитивних зрушень» [3, с. 87]. Предметом

повсякденної турботи чергового загону була напружена діяльність для створення в колективі стану «душевної рівноваги». До характерних ознак останньої В. О. Сухомлинський відносив «спокійну обстановку навчальної праці, товариськість взаємин, відсутність дратівливості» [3, с. 91].

Ось чому О. А. Захаренко, в свою чергу, до найголовніших видів шкільної праці теж відносив створення атмосфери душевної рівноваги, спокою, захищеності, вимагав додержання норм елементарної моральної культури і насамперед культури людських взаємин. Особливо його насторожували найменші прояви грубощів, неповаги. У своїй діяльності педагогічний колектив виходив з позиції, що «навички елементарної моральної культури і полягають у тому, що вони не зникають, а залишаються більшими чи меншими залежно від моральних багатств колективу, його досвіду, стану» [3, с. 92].

Необхідно зауважити, що члени чергових загонів не були учнями одного класу (як часто спостерігається в діяльності сучасних навчальних закладів), а добиралися учнівським і комсомольським активами. А це означає, що їх склад змінювався, тому учні постійно вступали у систему відносин взаємозалежності. У цілому, виконання учнями обов'язків чергових, лаборантів, консультантів, помічників учителя, екскурсоводів, участь у різних об'єднаннях, клубах тощо створювали додаткові можливості для збагачення різних видів відношень між членами первинних колективах, задоволення інтересів і можливостей кожного, що сприяло розвиткові колективу, підвищенню його виховного потенціалу.

Заслуговують на увагу взаємовідносини вчителів з учнями Сахнівської середньої школи. Вони постійно співпрацювали один з одним, були дружні, взаємоповажні, толерантні. Наприклад, класні керівники, присутні на різноманітних учнівських засіданнях, участі в голосуванні не брали. Однак, за твердженням директора школи, це не принижувало їх авторитет. А здійснити таку співпрацю педагогам допомагали креативний підхід до кожної справи, вміння знайти такий прийом, який іноді важко було передбачити. Наприклад, встановивши, що діти не вміють виразно читати, що десята частина учнів не користується послугами шкільної бібліотеки, що не відчувається вплив порад учителя на вибір творів для читання, педагогічна рада вирішила провести із запрошенням учнів конкурс серед учителів на краще читання художнього твору – не більше ніж за три хвилини. Це стало поштовхом для проведення у подальшому спільного вечору поезії для вчителів і старшокласників [2, с.68].

Цікавим з точки зору сьогодення, коли велике значення надається підвищенню якості освіти, є запровадження як у Сахнівській, так і в Павлівській школах якісного оцінювання навчальних здобутків та рівня вихованості учнів, що відбувалося в ті часи у контексті зарубіжного досвіду, а саме початкових шкіл Великої Британії (письмові звіти із зазначенням особистісних досягнень

кожного учня й чинників подолання неуспішності), Франції (словесні характеристики, за допомогою яких розкриваються здібності і прояви навичок кожної дитини) тощо.

Так, у Сахнівській середній школі було два табелі: один звичайний (робочий), другий – красивий, схожий на грамоту «Табель успішності та вихованості», який видавався учневі у присутності батьків і всієї школи. У другий вписувалися сім основних «предметів»: громадська активність, політична культура, старанність у навчанні, ставлення до праці на суспільне благо, до результатів праці людини, до батьків, до старших. Сьомий, а то й восьмий предмет встановлював учитель, класний керівник, тому що йому, як стверджував О. А. Захаренко, «видніше. **За домовленістю з класом** (виділено нами – Т.З), бажаючи надати більшого значення тій чи іншій категорії вихованості, вони й записують «свої предмети» у вільні рядки» [1, с. 76-77].

Запровадження табеля сприяло цілеспрямованій роботі педагогічного колективу з кожним учнем, активізації їх самовиховання, а також поліпшенню становища в колективі. На думку педагога, набагато значимішим було те, щоб учень мав всі відмінні оцінки у табелі успішності та вихованості, аніж високі досягнення тільки в навчанні. Перші показники, за його переконаннями, є набагато важливіші й складніші, оскільки «вони характеризують рівень інтеріоризації особистістю моральних цінностей» [5, с. 24].

Отже, як стверджує О. Крутенко, «Захаренко відтворив ланцюжок етапів розвитку колективу: неформальне спілкування – виникнення ідеї (мрії) – підтримка педагогами дитячої ініціативи – планування діяльності – залучення батьків – спільна діяльність – втілення ідеї у життя – виникнення нової ідеї» [5, с. 23]. На нашу думку, цей ланцюжок нагадує послідовність включення школярів у колективні творчі справи (І. П. Іванов).

У цілому в авторській школі О. Захаренка знайшли розвиток теоретичні проблеми ролі колективу для розвитку особистості взагалі та формування її моральних якостей зокрема. Цьому сприяли: 1) «педагогіка конкретної мети», яка ставилася перед **шкільним** (виділено нами – Т.З.) колективом, і спрямовувала його діяльність, об'єднувала зусилля всіх у її досягненні (учнів, педагогів, батьків, громадськість тощо), але водночас була конкретизована з урахуванням психічних, фізіологічних та культурних особливостей розвитку кожної дитини; 2) реалізація різних проєктів, що склалися з людей різних за віком, соціальним становищем, потребами, уподобаннями, завдяки толерантній співпраці, розмаїттю міжособистісних взаємодій; 3) виховний процес базувався на принципах діяльнісного підходу, тобто він відбувався через конкретну діяльність і самодіяльність школярів на основі їх інтересів, побажань; 4) емоційна чутливість шкільного життя, увага до кожного випадку,

який міг бути засобом виховання, уміння цінувати людину та пам'ятати її, сприятливий ґрунт, на якому виростили «тонкощі взаємин, почувань, прагнень, високі патріотичні почуття»; 5) середовище «сповнене досвідом віддачі духовних сил людям, суспільству», в якому «в учнів утверджувалось переконання, що щастя буття полягає в служінні іншим людям, у готовності в будь-яку хвилину прийти на допомогу їм» [3, с. 67]; 6) моральне багатство колективу, накопичення його досвіду, від яких залежать навички елементарної моральної культури кожного.

А досягти такого шкільного життя, де утверджуються дитяча радість, досягається високий рівень вихованості учнів, любов до школи, емоційна чутливість та моральне благородство у взаєминах, панування в школі поваги і самоповаги, невинне примноження духовних багатств, повне їх виявлення в практичній діяльності, стверджував О. Захаренко, можливо тільки завдяки копіткої щоденної роботи колективу [3, с. 75].

Отже, за переконанням О. Захаренка, розвиток колективу та розвиток особистості - процеси взаємозумовлені й взаємозалежні. Взаємовідносини в колективі мають складатися під час спільної діяльності її членів і бути опосередковані цілями, змістом і цінностями задля створення умов для розвитку кожного учасника, кожної особистості. Аналогічно у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського привалює ідея щодо значення колективу в морально-духовному розвитку особистості.

Як бачимо, серед основних ознак виховуючого колективу В. Сухомлинського і О. А. Захаренка ми знаходимо й наступність щодо традиційних ознак, і новий, гуманістичний підхід до їх визначення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Захаренко О.А. З щоденника директора школи // Радянська школа. – 1987. - № 4. – С.76-80.
2. Захаренко О.А. З щоденника директора школи // Радянська школа. – 1987. - № 5. – С. 66-68.
3. Захаренко О.А., Мазурик С.М. Школа над Россю. - К.: Рад.школа, 1979. – 154 с. - С. 66-67.
4. Красовицький М., Бучківська Г. В. О. Сухомлинський про виховання особистості в колективі: цілісна концепція // Рідна школа. – 1999. - №2. - С. 13-17.
5. Крутенко О. Виховання гуманістичних цінностей особистості школяра в педагогічній спадщині Олександра Захаренка // Радянська школа. – 2009. - № 4. - С. 22-25.

*Завгородня Т.К. Науковий вісник Чернівецького університету:
Збірник наукових праць. Вип.498. Педагогіка і психологія. –
Чернівці: Рута, 2010. – С.78-86.*

ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ СТУДЕНТІВ В КОНТЕКСТІ КОНЦЕПЦІЇ ДОБРА В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Постановка проблеми. У сучасних закладах освіти, відповідно до останніх документів про освіту, виступів представників міністерств і відомств, науковців все чіткіше проглядається вимога про необхідність зміни стосунків між тими, хто навчає та виховує і тими, кого ми навчаємо та виховуємо. «Ми повинні, – наполягає президент Національної Академії педагогічних наук України В.Г.Кремінь, – через зміну парадигми у відносинах учителя і учня і взагалі у ставленні до людини в суспільстві розіграти ланцюг неповаги до особистості». Однак, за його твердженням, наразі в практиці роботи ВНЗ «студент, майбутній учитель, абсолютно підпорядкований викладачеві. Вони не стали партнерами в навчальному процесі» [2, с.5]. Тому важливим завданням сьогодення виступає необхідність створення між студентами і викладачами єдиного академічного співробітництва. Як зауважує О.Коваленко, «Процес виховання – дорога з двостороннім рухом, сторони взаємно впливають одна на одну, а тому рівноправність, взаємоповага – головна умова результативності виховного процесу» [1, с.2].

Виклад основного матеріалу. Для виявлення рівня взаємостосунків учасників навчально-виховного процесу ВНЗ, ми запропонували студентам класичних університетів (157 осіб) тест, у якому вони повинні були по 4-бальній шкалі оцінити 21 висловлення, пригадавши при цьому конкретну ситуацію. Наприклад, «Мій співрозмовник розуміє, що я намагаюсь до гарних стосунків», або «При обговоренні конфліктної ситуації я стриманий» і т. д. Отримані результати тестування засвідчили, що практично, всі (92 %) студенти у взаємостосунках з співрозмовником здійснюють взаємопідтримку, проте половина студентів не стримані в спілкуванні, 42 % – не вміють улагоджувати конфлікт. Звертає увагу те, що відсоток тих студентів, хто вміє улагоджувати конфлікт зростає з другого до п'ятого курсу в три рази (з 22 % до 66 %), аналогічно на 17 % зростає кількість студентів, що вміють здійснювати взаємопідтримку співрозмовника в процесі спілкування. Це дає можливість зробити висновок, що з студентами необхідно проводити цілеспрямовану роботу по виробленню в них умінь і навичок толерантних взаємовідношень під час спілкування при розв'язанні конфліктних ситуацій.

Щоб уточнити отримані результати, ми провели з студентами тест «Чи терпляча Ви людина?» [14, с.61-62], за результатами якого 79 % респондентів можуть відстоювати свої переконання, але здатні до надмірної різкості, неповаги до співрозмовника, можуть отримати перемогу в спорі з людиною з слабким характером. І тільки кожний п'ятий студент толерантний, поєднує

твердість переконань з великою гнучкістю свого розуму. Слід наголосити, що більший відсоток студентів, які толерантно поведуться в конфліктних ситуаціях – на п'ятому курсі (29 %). Пояснити цей факт можна тим, що вони мають більший досвід, ніж студенти нижчих курсів, використання різноманітних соціальних ролей, обговорення різних тем в спілкуванні, різноманітних взаємовідносин.

Для встановлення, як студенти розуміють саме поняття «конфлікт», ми запропонували їм продовжити речення: «Конфлікт – це...» Отримані дані дозволяють стверджувати, що більшість студентів вважає, що «конфлікт – це суперечка, яка виникає в наслідок того, що кожна людина по-різному сприймає ті чи інші речі і кожна людина має свої духовні цінності» (Володимир, 5 курс); «це суперечка, розбіжності, непорозуміння між людьми» (Світлана, 2 курс); «це певне непорозуміння між деякими особами» (Людмила, 4 курс). Наведені приклади свідчать про те, що практично всі респонденти розглядають цю категорію як суперечку, непорозуміння між людьми або групою людей. Разом з тим, студенти неґрунтовно розуміють цю психолого-педагогічну категорію і розуміння її у студентів різних спеціальностей і курсів неоднакове.

Студенти різних курсів називають такі загальні якості «безконфліктної людини», як врівноваженість, стриманість, вміння вислуховувати іншого, а також байдужість. Отримані емпіричні дані підтверджують твердження, про недостатній рівень знань студентів такого феномена, як «конфлікт».

Як свідчать результати опитування, всі без винятку студенти других-п'ятих курсів були учасниками різноманітних конфліктів. Щоб виявити, з якими саме конфліктами найчастіше стикалися студенти, ми провели цілеспрямоване спостереження і встановили, що в основному вони приймають участь у конфліктах, пов'язаних з проблемами духовних цінностей, інтересів і потреб, етнонаціональних, екологічних, політичних, юридичних, релігійних. Проте особливо помітна конфліктність інтересів (від 46 до 86%) стосовно духовних цінностей (від 40 до 61 %) та потреб (від 28 до 50 %). Спостереження також засвідчило, що частіше вступають у вищезгадані конфлікти студенти-випускники. Так, кожний третій з них приймає участь у релігійних, екологічних або політичних конфліктах – і це при умові, що на четвертому курсі вони взагалі не приймали участі у таких конфліктах, кожний п'ятий – в юридичних. Отже спостереження за студентами в різних життєвих ситуаціях підтвердило наше припущення, що всі вони постійно включаються в конфлікти різних напрямів, проте студенти-випускники, які нерідко змінюють свій статус (одружуються, народжують дітей, працевлаштовуються тощо), більше стикаються з соціально-економічними, суспільно-політичними та морально-етичними проблемами і не завжди вміють коректно розв'язувати їх. Щоб

отримати більш вірогідні результати, ми звернулися до студентів з проханням перерахувати якості, які притаманні людині, про яку кажуть: «безконфліктна людина» та вказати методи, якими кожний віддає перевагу при розв'язанні конфліктів. Студенти різних курсів назвали різні характеристики «безконфліктної людини». Так, студенти другого курсу серед основних характеристик такої людини назвали: стриманість (54 %), розум (54 %), спокійність (46 %), доброзичливість (46 %), врівноваженість (30 %), а також дружелюбність, справедливість, вихованість, дисциплінованість, відповідальність, поступливість, але поряд з цим, були названі байдужість і хитрість. Студенти четвертого курсу вже виділяють оптимізм (50 %), вміння не сперечатися (50%), не злословити (33 %), бути привітним (33 %), вміти вислуховувати іншого (33 %), толерантність (33 %), терпимість (34 %), компромісність (17 %) і стриманість (17 %). Студенти-випускники практично всі називають інші якості. На перше місце вони ставлять врівноваженість та стриманість (60 %), далі кожний п'ятий називає вміння вислуховувати іншого, комунікативність, жартівливість, готовність йти на компроміс, вміння аргументувати свою точку зору, при цьому теж називається така якість, як байдужість.

Для виявлення форм поведінки в конфліктних ситуаціях, яким віддають перевагу студенти, ми запропонували їм методику оцінки способів реагування в конфлікті (К.Н.Томаса) [3, с. 288-290]. Отримані результати дають можливість зробити висновок, що студенти в конфліктних ситуаціях користуються такими формами поведінки, як компроміс (100 %), співпраця (50 %). Проте половина студентів обирають такий шлях, як суперництво, а не співпраця, 67 % учасників експерименту навіть не намагається уникнути конфлікту, а 75 % обирають таку форму, як пристосування.

Наведені дані свідчать про те, що студенти недостатньо обізнані з формами поведінки в конфліктних ситуаціях. А це засвідчує необхідність розширити у студентів знання про безконфліктну людину, компроміс, конфлікт, спілкування, стриманість, толерантність, вивчаючи такі курси, як: «Психологія міжособистих стосунків», «Як жити в злагоді з собою та іншими», «Як управляти конфліктом» тощо, а викладачам володіти принципів попередження конфліктів та дотримуватися їх у практичній роботі.

Для підвищення рівня готовності викладачів, особливо в класичних університетах, де практично відсутній навіть для магістрів і аспірантів психолого-педагогічний блок дисциплін (нерідко обмежуються тільки дисципліною «Вища освіта і Болонський процес»), великі можливості розкриває ознайомлення викладачів ВНЗ із основними положеннями концепції добра Василя Олександровича Сухомлинського, хоча педагог розглядав

проблеми конфліктів і шляхи їх попередження, виховання толерантності в основному в загальноосвітній школі. Але, враховуючи, що з віком розширюються рамки соціальної, професійної, громадської діяльності, і людина на своєму життєвому шляху повинна розв'язувати безліч проблем, суперечностей і, навіть, конфліктів, дотримуючись діючих законів, ми вважаємо за доцільне ознайомлювати викладачів з її основними положеннями.

За твердженням В. О. Сухомлинського «уже в VII – VIII класах у колективі починають виникати суперечки з таких світоглядних і моральних питань, як пізнаванність світу, свобода людської особистості та її обов'язок перед суспільством, стійкість і мужність людини...» тощо [10, с.298], які нерідко приводять до конфліктів. Він наголошував, що «Дитяче серце легко поранити... Дитина дуже чутлива до добра і зла, до правди і неправди... дитині властива дуже чутлива реакція передусім емоційна на ці вчинки. Вона дуже чутка до несправедливості... Несправедливість ображає, уражає самолюбство, обурює дитину, породжує в її душі найрізноманітніші форми активного і пасивного протесту. Дитину, яка має тонку, чутливу натуру, гнітить, вражає байдужість» [11, с. 492]. І часто все це теж стає причиною конфліктів. Як стверджує педагог, «Відчуваючи байдуже або несправедливе до себе ставлення, діти втрачають чутливість до добра і зла» [6, с.292]. Взагалі, спостерігаючи виховну роботу В. О. Сухомлинський з особливою увагою приглядався до конфліктів, які, коли їх не попереджувати, «мов іржа, роз'їдають шкільне життя» [5, с.628]. На його думку «конфлікт між педагогом і дитиною, між педагогом і колективом – велика біда школи» [5, с. 629]. Сам педагог так описує власні відчуття у виникаючих конфліктах. «Мені соромно було перед собою за ті конфлікти, які, бувало, доводилось переживати... Як мало я відчував і розумів душу дитини в ті хвилини! Як треба дорожити дитячим довір'ям, яким мудрим, люблячим захисником дитини треба бути вихователіві, щоб між ним і дітьми завжди зберігалась гармонія дружніх, сердечних, доброзичливих відносин» [5, с.619]. Тому він виступав за «безконфліктне виховання». «Так, зазначав педагог, я за виховання дітей (саме *ditei*) без потрясінь і вибухів, без тих сильних засобів впливу, які ні до чого доброго не приводять. Не можна з «дорослої» соціології переносити поняття й закономірності в дитячий світ» [12, с.626].

За переконанням педагога, «конфлікт між учителем і дитиною – один з крайніх проявів педагогічної неграмотності. Це явище буває там, де вихователіві не вистачає великодушної батьківської, материнської мудрості, великої педагогічної влади, розуміння того, що він має справу з *дитячими* вчинками, з дитячим світом думок і поглядів; дитину взагалі не можна порівнювати з дорослим, немає такої єдиної мірки, якою можна було б

виміряти дорослого й дитину» [12, с.641]. Отже, на його думку, «справжнє виховання не там, де педагог з вершин спускається на землю, а там, де він піднімається до тонких істин Дитинства» [12, с. 642].

Щоб реалізувати в практиці роботи закладів освіти «безконфліктне виховання», педагог, практично, через всі свої праці пропонує шляхи досягнення поставленої мети. Особливо це знаходить відображення у таких наукових працях В. О. Сухомлинського, як: «Виховання без покарань», «Методика виховання колективу», «Нагорода за добро», «Народження громадянина», «Народження добра», «Не бійтесь бути ласкавими», «Павлиська середня школа», «Розмова з молодим директором», «Сто порад учителеві», «Як виховати справжню людину» та ін.

Узагальнюючи напрацювання педагога з проблем “безконфліктного виховання” нами виокремлено основні шляхи попередження конфліктів, які інколи виникають у навчально-виховному процесі закладів освіти. А саме:

1. Виховання товариської взаємодопомоги, прагнення до взаємної підтримки і виручки, збудження почуття неспокою за долю товариша, навчання сприймати його горе як горе всього колективу [10, с.83];

2. Спонування до вчинків, що містять у собі безпосереднє ставлення до людей, до самого себе, до суспільних інтересів на основі яких формуються моральні переконання, пов’язані з повагою до інтересів людей [10, с.158-159]. (Для розв’язання цієї проблеми в Павлиській школі були розроблені вимоги чому вчити дітей) [10, с. 159];

3. Реалізація на практиці «ступеня духовної єдності, на якому вихователь і вихованець відчувають себе однодумцями» [10, с. 434];

4. Не звинувачення дитини в негативних проявах, яких насправді немає, тому, що це відштовхує її від учителя, вона втрачає довіру до нього [12, с. 641];

5. Навчання дітей в різні вікові періоди доброти, людяності, сердечності, небайдужості, співчутливості, толерантності, безконфліктності, одним словом любові до людей, яка є основою патріотизму;

6. Прилучення дітей в молодшому віці – від 6 до 10 років «до вищої людської радості – радості творення добра для інших людей... Виховання в цьому віці педагог назвав «природною школою сердечності»... Тільки це, зауважує В. О. Сухомлинський, воістину безкорисливе і тому справді людське переживання є силою, що облагороджує юне серце» [8, с.219];

7. Навчання дітей відчувати інших, щоб одна дитина не поранила душу іншої [11, с. 493];

8. Формування у дітей потреби робити добро для батьків, вихователів, взагалі людей старших поколінь, але «вищою нагородою за добро, зроблене

людям, для підростаючої людини повинен бути голос власної совісті – радість, задоволення» [8, с. 219; 6, с.289];

9. Намагання добитися щоб діти захоплювалися піклуванням про живе і красиве, про квітуче і розквітаюче...тому, що «у такій турботі – живе джерело людської чуйності, співчутливості» [8,с. 217-223];

10. Навчання підлітка давати емоційну оцінку не тільки хорошому вчинку, а й тому, що не можна, не припустимо;

11. Спонування дітей до злиття радості буття в духовному житті дитини з повагою до чужого життя, до чужої слабості. Тобто необхідно виховувати з дитячого віку толерантність особистості, для чого треба учити їх «уловлювати серцем найтонкіші відтінки людського духу, відгукуватися серцем на думки, переживання» [5,с. 636];

12. Виховання у особистості любові до людей і віри в них, бо це, за образним висловом Василя Сухомлинського «повітря на якому тримаються крила ласки і лагідності» [9, с.358];

13. Виховання на уроках доброти, великодушності доброзичливих і одночасно вимогливих відносин між особистостями в колективі і відносин між людиною й навколишнім світом;

14. Намагання добиватися, щоб вихованці хотілися зібратися із своїм колективом щоб висловити свої роздуми, сумніви, тривоги, результати пошуків, просто для спілкування, яке стало б для кожної особистості «радістю, розкішшю» [5, с.462].

Але, щоб ефективно використати ці шляхи попередження конфліктів, педагог повинен дотримуватися цілої низки вимог, тому, що як наголошував Василь Олександрович, якщо у вчителя будуть нескінченні конфлікти з дітьми, то йому не бути вихователем. Отже, щоб попередити виникнення конфліктів, необхідно виробити в себе багато умінь, зрозумівши спочатку що ви маєте справу з дітьми. Серед таких умінь педагог називає:

- виявлення у виховній роботі педагогічного такту, поваги до особистості підлітка, враховуючи такі суперечності підліткового віку, як зневага до егоїзму, індивідуалізму і чутливе самолюбство, яка повинна спрямовуватися на розвиток здорового честолюбства, поваги й строгості до себе, шляхом «утвердження в душі підлітка те, чим він має право гордитися, що розцінюється суспільством як моральна гідність» [7, с.334]. Одночасно вихователь повинен вміти читати душу людини. Невміння це робити, на думку В. О. Сухомлинського, спричиняє неминучі конфлікти;

- виховання у підлітків, враховуючи їх самолюбство, почуття власної гідності й поваги, через діяльність шкільного колективу, шляхом відмови вихователів від порівняння добре – погане, оцінки розумової праці людей, що

мають різні здібності, розвитку між учителем і учнями людських відносин чутливості «серця до добра, до сердечності, чуйного ставлення, взаємне довір'я...» тощо [7, с. 451];

- зменшення кількості покарань та їх суворість, що сприятиме розвитку самовиховання учнів. Покарання, справедливість якого сумнівна, за твердженням педагога, «огрубляє, озлоблює людську душу, робить її жорстокою... Більше за будь – яку іншу напасть ми, вихователі, боїмося саме грубості душі, моральної товстошкірості, несприйнятливості до добра, краси» [4, с.347];

- уміння педагога тактовно, тонко, ненастирливо нагадувати дитині про те, що належить їй зробити в житті, яка праця і який обов'язок, з'єднавшись в діяльності духу, створять її особистість, її ім'я громадянина, трудівника, мислителя, батька, чоловіка, проявляючи «величезну чуйність, такт, витримку» [5, с.287, 13, с.149 -416];

- прояв безмежної віри в людину, в добре начало в ній,

- терпимість до дитячих слабкостей, які, якщо їх пізнати не тільки розумом, а й серцем, «виявляються дуже незначними, таким, що не варті ні гніву, ні обурення, ні покарання» [12, с.423];

- відкриття в учителів їхніх захоплень, нахилів для створення у навчальному закладі атмосфери багатого, багатогранного духовного життя, для діяльності багатьох колективів [11, с. 438];

- постійне вивчення дитини, тому, що «без знання всього цього неможливо ні вчити, ні виховувати» [11, с. 442];

- уміння володіти собою, тримати себе в руках, доведенням гнучкості «нервової системи до ступеня мистецтва влади над емоціями», шляхом попередження «проростання насіння таких негативних моментів, як похмурість, перебільшення чужих пороків, гіперболізація «ненормальних» [12, с.426], а також, володіння почуттям гумору» [12, с.428];

- безперервне самовдосконалення, шляхом вдумливого читання, щоб «володіти мистецтвом доторкання до юного серця» [12, с.510];

- «дотримання взаємовідповідності морального принципу і вчинку, до якого вихователь спонукає вихованця». Впровадження в роботу навчальних закладів розроблену В. О. Сухомлинським спільно з колективом школи «Програми моральних звичок», успіх реалізація якої залежить від того, що спонукою до хороших вчинків «були совість і воля самих підлітків» [7, с.455-456];

- глибока повага до особистості взагалі і до інтимного світу підлітків;

- підвищення виховної сили колективу, який повинен «бачить у людини достоїнств у десять, у сто раз більше, ніж вад і недоліків», вимагає посилення

роботи з кожною особистістю, «ласкавий, людяний доторк до кожного серця...» [9, с.358].

Висновки і перспективи досліджень. Розширення знань студентів про безконфліктну людину, компроміс, конфлікт, спілкування, стриманість, врахування у практичній роботі основних характеристик «педагогіки добра» Василя Сухомлинського, а також дотримання запропонованих ним принципів виховання дозволять позитивно розв'язати проблему виховання толерантності особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Коваленко О. Студенти і викладачі повинні створити єдине академічне співтовариство // Освіта України. – 2002. – №96. – 3 грудня. – С 2.
2. Кремінь В.Г. Підготовка вчителя в умовах переходу до загальноосвітньої школи на новий зміст, структуру і 12-річний термін навчання/ В.Г.Кремінь // Освіта України. – 2003. – №42-43. – 10 червня. – С. 4-5.
3. Методика оцінки способів реагування в конфлікті (К.Н. Томас) // Богдовская Н.В., Реан А.А. Педагогика. Учебник для вузов. – СПб: Питер, 2000. – С. 288-290.
4. Сухомлинський В.О. Виховання без покарань / В.О.Сухомлинський // Вибрані твори в п'яти томах. Т.5. - К.:Рад. Школа. - С.343-347.
5. Сухомлинський В.О. Методика виховання колективу/ В.О.Сухомлинський // Вибрані твори в п'яти томах. Т.1. - К.:Рад. Школа. - С. 403-637.
6. Сухомлинський В.О. Нагорода за добро / В.О.Сухомлинський // Вибрані твори в п'яти томах. Т.5. - К. :Рад. Школа. - С. 284-288.
7. Сухомлинський В. Народження громадянина / В.О.Сухомлинський // Вибрані твори в п'яти томах. Т.3. - К.:Рад. Школа. - С. 283-582.
8. Сухомлинський В.О. Народження добра / В.О.Сухомлинський // Вибрані твори в п'яти томах. Т.5. - К.:Рад. Школа. - С. 217-223.
9. Сухомлинський В.О. Не бійтесь бути ласкавими/ В.О.Сухомлинський // Вибрані твори в п'яти томах. Т.5. - К.:Рад. Школа. - С. 347-359.
10. Сухомлинський В.О. Пависька середня школа/ В.О.Сухомлинський // Вибрані твори в п'яти томах. Т.4. - К.:Рад. Школа. - С. 7-393.
11. Сухомлинський В.О. Розмова з молодим директором / В.О.Сухомлинський // Вибрані твори в п'яти томах. Т.4. - К.: Рад. Школа. - С.394-626.
12. Сухомлинський В.О. Сто порад учителеві / В.О.Сухомлинський // Вибрані твори в п'яти томах. Т.2. - К.:Рад. Школа. - С. 419-654.
13. Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину В.О.Сухомлинський // Вибрані твори в п'яти томах. Т.2. - К.:Рад. Школа. - С. 149-416.
14. Черниш Н. Соціологія: Курс лекцій. – Львів: Кальверія, 1996. – 77 с.

Завгородня Т.К. Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О.Сухомлинського : збірник наукових праць / гол. ред. В.Д.Будак. – Випуск 1.46 (108). – Серія «Педагогічні науки». – Миколаїв : МНУ імені В.О.Сухомлинського, 2014. – С. 56-60.

ІДЕЇ, АФОРИЗМИ, РОЗДУМИ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО З ПРОБЛЕМ ВИХОВАННЯ Й НАВЧАННЯ

«Багаторічний досвід переконав наш колектив, що здібності, обдарування, людська особистість розквітають лише на фоні ідейно-політичної, громадянської зрілості. Якщо в людини міцна громадянська позиція, їй буде доступна творчість» [1, с.27].

«Громадянськість пробуджується в юній душі лише тоді, коли людина вже в дитинстві і особливо в роки отрочтва робить світ кращим, ніж він був» [2, с. 429].

«...щоб першим громадянським бажанням, яке хвилювало дитину, була думка: так не повинно бути!» [2, с. 429].

«Моральна невихованість, примітивність буття полягає в тому, що в людини нема активного прагнення до морального прекрасного і активної нетерпимості, непримиренності, ненависті до всього мерзенного. Падіння людини відбувається тому, що вона і не піднялась до рівня благородних людських почуттів, думок, прагнень» [3, с. 533].

«Якщо ти робитимеш тільки те, що хочеться, якщо активність твоя спонукатиметься тільки передчуттям задоволення, - в житті в тебе не буде нічого дорогого і святого, душа твоя не осягне, що таке любов, відданість, бажання твої будуть низькими і убогими, а життя без благородних людських бажань – порожнім і нудним. Утвердження обов'язку, того, що повинно бути – школа виховання бажань, які підносять людину... Тільки велич духу породжує справжню людську потребу – потребу в дорогій, найпотрібнішій у світі людині...» [4, с. 187].

«Благородство і краса бажань, що творяться, формуються на очах у дітей, - найбільша духовна сила, яка виховує дітей. Там, де немає цієї красивої духовної сили, людина стає озброєною знаннями твариною – ось що небезпечно!» [5, с.380].

«...Для частини школярів навчання є тягарем, а іноді навіть карою і мукою. Якщо справа доходить до цього, ні про який успіх у вашому житті, майбутньому, праці і науці не може бути й мови. Усе стає реальним і досяжним тільки тоді, коли людині хочеться вчитися, коли в навчанні...вона відчуває радість і знаходить людську гордість» [12, с. 611]

«Кожне слово, промовлене в стінах школи, повинно бути продуманим, мудрим, цілеспрямованим, повнозначним і – це особливо важливо – зверненим до совісті живої конкретної людини, з якою ми маємо справу» [7, с. 304].

«Нехай *не хочеться* відступити перед тобою – ти відчуєш себе господарем своєї волі. Ти поступово набудеш дорогоцінного уміння – уміння бажати й повелівати бажаннями» [7, с. 316].

«Поруч з тобою можуть жити і працювати люди сильної волі, але нічия, навіть найсильніша воля не може примусити тебе, якщо ти сам безвільний» [7, с. 316].

«...кожний у роки дитинства, отрочтва, ранньої юності повинен зробити свій *подвиг духу* – неможливе зробити можливим, нездійсненне – здійсненим» [7, с. 317].

«Активна ненависть до негідного – сама по собі подвиг духу» [7, с. 317].

«...Самостійна праця набуває морального змісту: за своїм бажанням учень робить те, що його приваблює можливістю випробувати силу волі» [8, с. 164].

«Хоч би який предмет ви викладали, ви повинні пробуджувати потяг до книжок, пройнятих ідеями, що звеличують, облагороджують людину.... Читання з потреби думати — головна умова розвитку розумових здібностей. У читанні з потреби думати, дізнаватися, дивуватися величі та силі розуму — ось де смисл інтелектуального життя особистості». Саме години «самотності над хорошою, цікавою і потрібною книжкою» “не можуть зрівнятися з розкішною думки...” [10, с. 509].

«Позиція особистості щодо знань, яких вона добуває (самостійно – Т.З.), відіграє тут винятково важливу роль» [9, с. 221].

«...Навчання має бути активним ідейним громадським життям молоді людини, ставати виявом творчих сил особистості...» [10, с. 505].

«Що значить виховувати справді освічених людей, добитись того, щоб за шкільною партою сидів громадянин? Це значить вчити бути мислителем і трудівником. Не споживачем готового, а добувачем знань. Якщо людина не добуває знань, не переживає при цьому напруження духовних, вольових сил, до нього не дійде і моє слово про людину» [10, с. 506].

«Справжня громадянська освіченість немислима без прагнення творити, працювати в ім'я того, щоб Вітчизна була могутнішою й щасливішою. Даючи знання про Вітчизну, умійте передати вихованцям не тільки гордість її

досягненнями, а й сердечний біль, тривогу, турботу про те, що не все в нас таке, яким повинно бути» [10, с. 507].

«Труд – це не тільки лопата і віник, а й думка» [10, с. 508].

«...мислити – це нелегкий труд, і якраз його складність і дає людині велику радість. Гармонія розумової і фізичної праці – ось що потрібне для виховання розумних, освічених, культурних громадян. Виховання справді освічених людей – це дух істинної праці в школі, дух допитливої і наполегливої, неспокійної думки» [10, с. 508].

«...В духовному світі людини має утвердитися стійке переживання привабливості найбільшої втіхи – читання, щасливих годин самотності над хорошою, цікавою і потрібною книжкою. Ніякі інші втіхи не можуть зрівнятися з розкішною думкою, з радістю життя в світі книжок» [10, с. 509].

«Друга проблема, що визначається в процесі здійснення ідеї всебічного розвитку з усіма складностями і труднощами, які з неї випливають, полягає в тому, щоб вхід у той палац, ім'я якому - знання, освіченість, прилучення до багатств людської культури, мислився і переживався як найбільше благо нашого ладу, нашого суспільства, щоб молоде покоління дорожило цим багатством ...» [11, с.75].

«Навчання тільки тоді стає бажаною діяльністю, коли воно відбувається на фоні багатого, багатогранного духовного життя і коли серцевиною цього багатства є гармонія колективного й особистого» [11, с. 78-79].

«...Емоційна оцінка успіхів стає важливою рисою розумової праці. Учитель і учень захоплюються спільною інтелектуальною метою — пізнати, відкрити істину, подолати труднощі»... необхідно добиватися щоб студент вибирав такий важкий і тернистий шлях набування знань, який дає радість творчості. [1, с. 163]. Розкрити перед дитиною смисл навчальної праці ціла галузь творчості педагога” [1. с. 164].

«У розвитку інтелекту людини виняткову роль відіграє співвідношення того, що вкладено в розум у готовому вигляді, і того, що прийшло, утвердилося завдяки самостійним міркуванням». Чим більше треба запам'ятати на уроках (а від цього нікуди не дінешся), тим активніше повинна працювати «лабораторія» думки, де головний творець і трудівник — ти сам, учень» [12, с. 612].

«Людство, народ і особа, її внутрішній духовний світ, її прагнення і радощі, надії і тривоги – це надзвичайно багатогранна сфера пізнання; учень

пізнає і найвидатніші події, що позначилися на розвитку людства, і водночас він пізнає душу, думки, почуття, переживання людської індивідуальності»[9, с. 221].

«Специфіка об'єкта пізнання визначає й специфіку переходу, переведення знань у переконання при вивченні гуманітарних предметів. Успіху на цьому шляху досягають тим, що учень сприймає, осмислює наукові знання про суспільство не як сторонній спостерігач, а як особистість, кровно зацікавлена у розквіті своєї...Батьківщини, у збереженні миру, у зміцненні дружби між народами, в утвердженні краси людських взаємин, у знищенні всього потворного, вульгарного, що принижує гідність людини в наші дні» [9, с. 221].

«Тільки книжка перетворить подив у допитливість. Тільки читання відкриває перед людиною розкіш інтелектуального життя. Від того, як та що читає людина в роки отрочтва і ранньої юності, залежить становлення в ній мислителя – трудівника» [10, с. 509].

«Читання з потреби думати - головна умова розвитку розумових здібностей. У читанні з потреби думати, дізнатися, дивуватися величі та силі розуму – ось де смисл інтелектуального життя особистості» [10, с. 509].

«Найголовніше – вже в наймолодшому віці людина свідомо дорожить тим, що вона – мисляча особистість. А якраз без цього не може бути й мови про жодне свідоме прагнення оволодіти знаннями» [13, с. 430].

«Знання стають переконаннями за умови, якщо учень використовує їх для набування нових знань для розширення кругозору, для знаходження – самостійно, своїми силами - відповіді на численні запитання, що виникають у нього в роцесі праці, громадської діяльності, духовного життя» [1, с. 23].

«Для формування переконання дуже важливо, щоб знання, набуті в ході вивчення обов'язкової програми, розширювалися й поглиблювалися шляхом позакласного читання дродаткової наукової літератури» [1, с. 23].

«Хвилююче бажання бути хорошим, виявлення цього бажання в активній поведінці – найважливіша передумова виховання таких почуттів, як почуття обов'язку, любові до Батьківщини і до людей, дружба, повага до жінки; таких інтелектуальних почттів, як чіткість думки, впевненість, почуття нового, а також есттичних почуттів – почуття прекрасного, героїчного, драматичного» [1, с. 24].

«...на основі моральних цінностей, створених, здобутих, завойованих старшими поколіннями, створювати реальні моральні, високоідейні, громадянські відносини в колективі» [1. с. 151].

Список використаних джерел і літератури

1. Сухомлинський В.О. Вступ. *Сухомлинський В.О. Вибрані твори: в 5-ти т.* Київ: Радянська школа. 1977. Т. 4: Сухомлинський В. О. Павлицька середня школа. С.7-30.

2. Сухомлинський В. О. Взаємозалежність педагогічних явищ. *Сухомлинський В.О. Вибрані твори: в 5-ти т.* Київ: Радянська школа. 1977. Т. 3. Сухомлинський В. О. Розмова з молодим директором. С. 426-464.

3. Сухомлинський В.О. Про деякі питання морального виховання *Сухомлинський В.О.Вибрані твори: в 5-ти т.* Київ: Радянська школа, 1977. Т.4: Розмова з молодим директором. С. 526-560.

4. Сухомлинський В.О. Ставлення до людей і обов'язок перед ними. *Сухомлинський В.О.Вибрані твори: в 5-ти т.*– Київ: Радянська школа, 1976. Т. 2: Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину. С.184-200.

5. Сухомлинський В.О. Дружба, любов, сім'я. *Сухомлинський В.О.Вибрані твор: в 5-ти т.* Київ: Радянська школа, 1976. Т.2: Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину. С. 362-408.

6. Сухомлинський В.О. Народження добра. *Сухомлинський В. О. Вибрані твори: в 5-ти т.* Київ: Радянська школа, 1977. Т. 5. С.217-223.

7. Сухомлинський В.О. Виховання високих моральних якостей і норм поведінки. *Сухомлинський В.О. Вибрані твори: в 5-ти т.* Київ: Радянська школа, 1976. Т. 2: Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину. С. 249-333.

8. Сухомлинський В.О. Шлях від морального поняття до морального переконання. *Сухомлинський В.О. Вибрані твори: в 5-ти т.* Київ: Радянська школа, 1977. Т. 4: Сухомлинський В.О. Павлицька середня школа. С.154-165.

9. Сухомлинський В.О. Процес формування наукового світогляду. Оволодіння основами наук. *Сухомлинський В.О. Вибрані твори: в 5-ти т.* Київ: Радянська школа. 1977. Т. 4: Сухомлинський В.О. Павлицька середня школа. С. 213-225.

10. Сухомлинський В. О. Хто сьогодні за партою. *Сухомлинський В. О. Вибрані твори: в 5-ти т.* Київ: Радянська школа, 1977. Т. 5. С. 504-510.

11. Сухомлинський В.О. Теоретичні й практичні проблеми, які висуваються життям у процесі здійснення ідеї всебічного розвитку особистості. *Сухомлинський В.О. Вибрані твори: в 5-ти т.* Київ: Радянська школа, 1976. Т.1: Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості. С.72-91.

12. Сухомлинський В. О. Слово до учнів. *Сухомлинський В. О. Вибрані твори: в 5-ти т.* Київ: Радянська школа, 1977. Т. 5. С. 609-613.

13. Сухомлинський В. О. Вчити вчитися. *Сухомлинський В. О. Вибрані твори: в 5-ти т.* Київ: Радянська школа, 1977. Т. 5. С.426-436.

РОЗДІЛ III.

ПРОБЛЕМИ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛЯ ЯК СКЛАДОВА ПЕДАГОГІКИ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

ПРОБЛЕМИ ВИХОВАННЯ У МАЙБУТНІХ СПЕЦІАЛІСТІВ УМІНЬ ЖИТИ В СУЧАСНОМУ ТРАНСФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Вступ. Об'єктивні тенденції розвитку сучасної цивілізації, коли людство рухається до нової якості суспільного розвитку - суспільства знань - набувають характерних рис, які не були властиві для попереднього періоду, що висуває нові вимоги до підготовки вчителя, а також змін у педагогічній науці. Важливим чинником зростання сучасної демократичності спільства, реалізації ідеї європейської інтеграції стає розвиток особистості, її самодостатності, підвищення рівня громадянської свідомості кожного його члена, здатність самостійної і усвідомленої дії. Цього вимагає і глобалізація, яка повинна трактуватися не тільки як зближення народів, створення дедалі більш єдиного економічного простору, інформаційного середовища, але й як загострення конкуренції між державами - націями, яка ширюється на різні сфери життєдіяльності. Тому важливими для кожної країни, і особливо для України, є громадянська єдність, національне згуртування, ефективне обстоювання інтересів у взаємовідносинах з державами. Однак досягти цього можливо при посиленні громадянського виховання студентської молоді. Особливо це стосується майбутніх учителів, через руки яких проходить кожна людина, набуваючи при цьому рис особистості, фахівця, громадянина.

Завдяки жорстоким вимогам до самостійної роботи студентів (обов'язковість щоденної самостійної праці, опосередковане керівництво нею професорами), велику увагу необхідно звернути на підготовку майбутніх викладачів до використання системи поточного, рубіжного та підсумкового комп'ютерного контролю.

При підготовці викладачів необхідно посилити такий напрям роботи, як введення в навчальні плани магістратури інтегруючих предметів, у процесі вивчення яких максимально повно реалізується контекстне навчання. У зміст діяльності вводяться прямі аналоги педагогічної діяльності, для чого використовуються такі методи навчання як ділові, рольові ігри, тренінги, розв'язання психолого-педагогічних ситуацій тощо.

Перед викладачем постає завдання навчити студента самостійно оволодівати новими знаннями та інформацією, виробити потребу в навчанні

впродовж життя. Тобто стати людиною, для якої, за висловом В. Кременя, «отримання знання стає сутнісною рисою способу життя» [3, 2]. Сучасний етап формування нових зовнішньополітичних та економічних реалій суспільства, значно вільний обмін інформацією, розширення міжнародних зв'язків, активізація наукового обміну веде до необхідності значних змін системі сучасної освіти, які диктують принципово нові тенденції розвитку вищої школи та формування особистості майбутнього спеціаліста.

В українському суспільстві виховання майбутнього фахівця повинно бути спрямоване на формування патріота, громадянина, національно свідомої людини, враховуючи демократичні світові цінності; людини, яка могла б успішно адаптуватися у складних суспільних процесах і як найскоріше політично самовизначитися. Однак, за даними соціологів, більшість молодих людей в країні сьогодні займають пасивну, вичікувальну позицію у політичному житті суспільства: лише 10-15 % з них готові діяти активно [6].

Аналогічна ситуація і з проявом громадянської активності молоді взагалі, її участі в громадському житті соціуму. За нашими спостереженнями, тільки 0,8 % респондентів проявляють інтерес до політичних проблем, а 19 % молоді взагалі не цікавить політика.

Однією з причин такого відчуження значної частини молоді від політичного життя суспільства, наростання пасивності та недовіри до офіційних органів управління є зниження уваги держави, інститутів виховання до систематичного, педагогічно доцільно організованого процесу виховання. А саме воно займає важливе місце у соціалізації особистості взагалі і студента зокрема. «Виховання, - пише М. Лукашевич - озброює індивідів засобом задовольняти свої потреби найефективнішим способом - у співпраці з іншими, беручи до уваги звичаї та закони, виконуючи соціальні функції, що потрібні іншим» [4].

Важливою складовою виховання громадянськості майбутніх фахівців в умовах Болонського процесу, коли розширюється мобільність студентів, створюються умови їх навчання й працевлаштування за кордоном, є підвищення їх політичної і правової культури. Остання повинна базуватися на високому рівні знань про права і обов'язки людини як рідної країни, так й країни проживання.

Водночас у виступах політиків, науковців, представників Міністерства освіти і науки України постійно підкреслюється, а дійсність це підтверджує, що наше політичне життя позначене не тільки падінням моральності, толерантності, а й політичної культури. Підтверджують це і результати проведеного нами спеціального дослідження по виявленню стану громадянської освіти студентів у ВНЗ педагогічного спрямування III-IV рівня

акредитації та їх реальну участь у громадському житті, у діяльності, в якій апробуються, перевіряються на практиці відповідні громадянські цінності.

У проведеному нами анкетуванні приймали участь 224 респондента - студенти денної форми навчання різних університетів західного регіону України.

За результатами опитування виявлено відносно невисокий рівень у значної частини студентів розуміння категорії «правова культура». Практично жоден не зазначив, що це дотримання у повсякденному житті правових знань, норм, визначених Конституцією країни. Аналіз відповідей студентів різних університетів дає право констатувати, що значна частина майбутніх педагогів не досить ясно розуміє значення цієї дефініції, а це свідчить про поверховість правових знань студентів, нерідко їх фрагментарність, безсистемність. Додатковим підтвердженням цього висновку є той факт, що значна кількість студентів (41 % !) взагалі не дала відповіді на поставлене питання.

При визначенні законів України, які відомі студентам, Конституцію нашої держави назвали тільки кожний третій. При цьому окремі студенти назвали Закони про Державний бюджет, про підприємницьку діяльність, про шлюб і сім'ю тощо. Разом із тим, деякі респонденти до законів України віднесли і такі документи, як Концепція національного виховання (44 %), Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття) (28%) тощо. Це є свідченням нерозуміння майбутніми вчителями (практично кожним четвертим) різниці між законами і документами, схваленими окремими міністерствами. Слід також зауважити, що відповідаючи на запитання: «Чому я поважаю Конституцію України?», рідко хто зазначив, що «в Конституції записані закони, які створюють можливість особистості для вільного розвитку» або: у Конституції «знаходять вираз, інтереси громадян держави» та ін. Показовим для сьогодення є той факт, що кожний п'ятий респондент взагалі не дав відповіді на це запитання, що є свідченням їх недостатнього рівня знань основного документу держави.

Серйозну стурбованість викликає правова бездіяльність майбутніх педагогів у повсякденному житті. Як засвідчують результати проведеного дослідження, тільки кожен третій респондент у тій чи іншій формі коли-небудь обстоював свою позицію при вирішенні конкретних питань, наприклад, відносно скорочення штатів, проблем дотримання права на освіту, права на користування землею або давали свідчення в органах внутрішніх справ тощо. Показово, що 69 % респондентів або не приймали участі у відстоюванні прав своїх чи інших людей, або взагалі не відповіли на запропоноване питання (21 %). Це є підтвердженням нашого припущення щодо байдужості значної частини студентів до суспільних проблем, до зневажання в окремих випадках

прав людини, про невміння багатьох із них на правовій основі розв'язувати проблеми, які виникають, тобто про недостатній рівень правової культури. Підтвердженням цієї думки може бути проведення нами вивчення громадської активності студентів та громадської активності студентів. На запитання: «Чи займаєтесь Ви громадською роботою?» було отримано тільки 20% позитивних відповідей. Як не дивно, з переходом студентів на старші курси показник їх участі у громадській роботі знижується.

Головними причинами негативного ставлення до громадської роботи студенти назвали: небажання, невідповідність їх інтересам, нецікавість, відсутність часу, лень тощо. Але деяка частина респондентів зазначила, що це «не потрібне в майбутньому», «від цього не залежить матеріальне становище» тощо.

В умовах динамізму перетворень у нашому суспільстві не можливо дати студентам готові відповіді на питання: як діяти у кожному конкретному випадку в громадянському житті. Важливо озброїти їх основами правової культури, виробити вміння творчо підходити; будь-якої суспільно-політичної проблеми, сформувати навички самоосвіти.

Важливим показником громадянськості в умовах входження України в європейський вищий освітній простір є безконфліктне співіснування з різними суб'єктами спілкування. Як зазначалося на Всеукраїнському студентському форумі, університет повинен функціонувати, як «спільнота викладачів і студентів» [5, 3]. Цього вимагає і той факт, що сьогодні людина, «ступає у відносини і контакти з громадянами своєї та інших країн. Ці впливи не тільки різноманітні, а й часто суперечливі, протилежні, що істотно ускладнює визначення самостійної позиції людини». Однак, продовжує В. Кремень, «прояви репресивної, авторитарної педагогіки, суб'єктивно-об'єктивний тип взаєностосунків у навчальному процесі ще досить поширені» [3, 2].

Як свідчать результати опитування, всі без винятку студенти були учасниками різноманітних конфліктів. В основному вони приймають участь у конфліктах, пов'язаних з проблемами духовних цінностей, інтересів і потреб: етнонаціональних, екологічних, політичних, юридичних, релігійних. Водночас особливо помітна конфліктність інтересів (від 46 до 86%), стосовно духовних цінностей (від 40 до 61%) та потреб (від 28 до 50 %). Все це є проявом моральних основ життя, що підкреслює динамічні зміни у нашій державі та рівні й ступені моралі людини, а особливо студентства.

В останніх документах про освіту, виступах представників міністерств і відомств, науковців все чіткіше проглядається вимога стосовно необхідності зміни стосунків між тими, хто навчає і тими, кого ми навчаємо та виховуємо. «Ми повинні, - наполягає Міністр освіти і науки України В.Г.Кремень, - через

зміну парадигми у відносинах учителя і учня і взагалі у ставленні до людини в суспільстві розірвати ланцюг неповаги до особистості» [2, 5].

Рівні моралі	Ступені
I рівень – страх покарання	Страх перед правом сили, бути ошуканим та недоотримання благ
II рівень – сором перед оточуючими	Сором перед товаришами, близькими людьми; громадського осуду, негативної оцінки великих соціальних груп
III рівень – совість	Бажання відповідати власним моральним принципам, власній системі моральних цінностей

Ця вимога, в першу чергу, відноситься до майбутніх педагогів і безпосередньо впливає з їх посадових обов'язків. Як відомо, співпраця студента з викладачами досягається в першу чергу талантом викладача, вмінням в залежності від теми, мети, завдань, особливостей аудиторії, рівня підготовленості її слухачів, підібрати необхідні форми і методи, засоби і прийоми педагогічного впливу на особистість кожного студента. Крім того найкращих результатів у вихованні в студентів вміння бути безконфліктними досягають в тому студентському середовищі, в якому впроваджується сучасна система виховання, що триває від першого до останнього курсу і має демократичний характер. Вона визначається такими вихідними принципами, як гуманізм, толерантність, повага до студентів як особистостей, партнерство як форма стосунків між викладачами і студентами, підтримка і стимулювання студентських ініціатив.

Унікальне значення з цієї точки зору має участь студентів у наукових гуртках, проблемних групах. Саме в цих мікроколективах, які об'єднують і викладачів і майбутніх спеціалістів спільними інтересами, пошуком розв'язання спільних проблем, виробленням навичок організації і проведення науково-дослідницької діяльності, в тому числі експерименту, відчуттям успіхів і невдач тощо, створюються не тільки ділові, а й неофіційні стосунки, які є визначальними для формування позитивних умов для індивідуального розвитку людини, формування у них задоволення своїм життям.

Висновок. Таким чином, в роботі з майбутніми педагогами чітко проглядає проблема виховання в них умінь жити в сучасному суперечливому суспільстві. Для цього необхідно розширити знання майбутніх педагогів про конфлікт, його прояви та наслідки, основні методи виходу з різноманітних типів конфлікту, сформувані вміння уникати конфлікти, жити в злагоді як з собою, так і з іншими. Наведені дані свідчать, що студенти недостатньо обізнані з формами поведінки в конфліктних ситуаціях і з тими наслідками, які

можуть статися без їх використання в повсякденному житті. Тому необхідно, щоб кожний студент навчився обстоювати правду, справедливість, людську гідність, брати відповідальність за свої вчинки, дії, мати громадянську позицію, залучатися до суспільно – корисної праці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Завірюха Л. Суспільна мораль як система цінностей у життєдіяльності студента // Освіта України. - № 61-62 (17 серпня). - 2007. - С. 14.
2. Кремін В.Г. Підготовка вчителя в умовах переходу до загальноосвітньої школи на но; зміст, структуру і 12-річний термін навчання // Освіта України. - 2003. - №42-43. -10 червня. - С. 4-5
3. Кремін В. Педагогічна освіта в сучасному суспільстві // Освіта України. - 2007. - №36 (1 травня). - С.2.
4. Лукашевич М. П. Соціалізація. - К., 1998. - С. 81.
5. Співпраця з міністерством освіти — це важливий шлях розв'язання проблем вищої школи . Освіта України. - 2007. - №34-35 (8 травня). - С.1-5.
6. Черниш Н. Соціологія. - Львів: Кальварія, 1996. - Вип. 4. - 77 с.

Завгородня Т.К.

Збірник наукових праць Військового інституту Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. – К.: ВІКНУ, 2009 – С.265-268.

РОЗВИТОК НАУКОВО-ТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ ВИКЛАДАЧА ВНЗ В КОНТЕКСТІ ПЕДАГОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО

Сучасний розвиток суспільства, переведення його в якісно новий стан, забезпечення докорінного реформування держави залежать від діяльності конкретних соціально-активних особистостей, від молоді генерації. З цього випливає, що ХХІ століття - це епоха виходу молоді на арену свідомої творчості, а вища школа повинна створювати передумови для формування індивідуального світогляду та інтелектуальної мобільності студентів, розвитку їх творчих здібностей. Тобто, пріоритетним у ієрархії цінностей у процесі професійної підготовки студента сьогодні, за твердженням В. А. Семиченко, є розвиток особистості, а лише потім професіоналізація і спеціалізація [2, с. 4-5].

Цим пояснюється те, що сьогодні перед вищою школою стоїть завдання підготувати фахівця в любій галузі (підкреслено - Т.З.) не тільки як високоосвічену в ній людину, але як всебічно розвинену особистість, в основі формування якої лежить єдність загальнолюдських і національних цінностей.

Цьому фахівцю повинні бути притаманні високий рівень загальної культури, сформованість толерантності, вміння жити в колективі, організаторських умінь і навичок, вміння відстоювати свої права, приймати рішення, взявши на себе відповідальність, і, безперечно - творчість.

Це твердження повністю співпадає з поглядами відомого вченого І. Беха, який зазначає, що студент якої галузі, в першу чергу професій на пряму «людина - людина», повинен мати величезну кількість взаємопов'язаних суспільно цінних рис: розум, емоції, воля, вміння, переконання, інтуїція, здатність до самоконтролю, самокритичність, любов, ненависть, пристрасть, імпульсивність тощо. Тому «молоду людину слід вчити бачити Себе, своє Я у тому, що вона виробляє, будуть це якісь речі, ідеї чи вчинки. Останні мусять відповідати Собі, своєму Я. У цьому перевага професіонала над спеціалістом, якого ми масово готуємо у вищій школі, і який є лише людиною вмілою, а не людиною всебічно розвинутою. Нині перед вищою школою стоїть дилема: або штампування функціонерів, або розвинена особистість. Від вибору у цій ситуації залежить місце і місія вищої освіти в суспільстві: в першому випадку вища освіта плететься позаду суспільства, у другому - забезпечує його розвиток. Цей вибір і визначає спрямованість реформи вищої школи» [1, с. 230].

Але щоб вища освіта країни досягла такої якості та успішно забезпечувала розвиток суспільства необхідні докорінні зміни у підготовці фахівців, що, безперечно, вимагає зміни концепції діяльності викладачів вищої школи.

Проблемам професійної підготовки фахівців у вищій школі завжди приділялась належна увага. Це стосується таким її аспектам, як висвітлення закономірностей формування педагогічної майстерності (І. Зязюн, В. Кремень, Н. Ничкало, О. Савченко, С. Сисоєва, О. Сухомлинська), професійного мислення (Г. Нагорна), педагогічного світогляду (О. Цокур), професійної компетентності (І. Зимня, С. Ніколаєва, Л. Романишин, Р. Хмелюк), педагогічних основ організації навчально-виховного процесу у вищих навчальних закладах (А. Алексюк, С. Архангельський, Ю. Бабанський, І. Прокопенко, Н. Тализіна, О. Шестопалюк та ін.); реалізації ступеневої професійної підготовки у системі неперервної освіти (І. Зязюн, А. Лігоцький, Н. Ничкало та ін.); сучасних педагогічних технологій у професійній підготовці майбутніх фахівців (П. Воловик, Р. Гуревич, О. Падалка, О. Пехота, С. Сисоєва та ін.); гуманізації та гуманітаризації освіти (В. Андрущенко, С. Гончаренко, М. Згуровський та ін.). В останні роки науковці більше уваги стали приділяти питанням загальної культури випускників, а також проблемам їх психолого-педагогічної підготовки. Проте аналіз джерельної бази дозволяє зробити висновок про недостатню увагу науковців до проблеми підвищення якості

діяльності викладачів ВНЗ. Тому метою статті є обґрунтувати необхідність і основні вимоги до розвитку науково-творчого потенціалу викладачів ВНЗ, враховуючи науковий доробок з проблеми розвитку творчої особистості В. Сухомлинського.

У зв'язку з сучасним станом суспільства, з необхідністю формування професійної компетенції фахівця з урахуванням галузевих особливостей виробництва; з посиленням ролі людського чинника у забезпеченні ефективності виробництва, реалізації завдання конкурентоспроможності випускників ВНЗ України; з обов'язковістю впливу на особистісний розвиток і професійне зростання майбутніх фахівців, формування в них потреби і здатності неперервної самоосвіти, самовдосконалення, саморозвитку і самоствердження великого значення набуває розвиток творчості випускників вищої школи. Але реалізувати це завдання зможе тільки викладач з високим рівнем розвитку науково-творчого потенціалу.

Як бачимо, важливою умовою підвищення якості підготовки фахівців, розвитку їх творчості виступає особистість викладача. На думку дослідників, серед аксіом, яких повинен дотримуватися викладач сучасного ВНЗ, і без яких, практично, не можливо досягти успіху вони зазначають:

- високий рівень комунікативності (вміння спілкуватися, точними словами висловити думку; обширний словниковий запас; постійне ознайомлення з періодичними виданнями; уникнення вживання, без потреби, професійних жаргонізмів тощо);

- вироблення вмінь слухати співрозмовника, тому що людина, яка досконало володіє мистецтвом слухати, акумуляє увагу на сприйнятті;

- уникнення дурних звичок («грати» з кільцем, гудзиками, «стреляти» пальцями, повертатися спиною до співрозмовника, постійно дивитися на годинник і т.д.);

- вияв творчості в усіх видах діяльності (навчальній, позааудиторній, науково-дослідницькій, виховній, при виконанні функцій куратора, в спілкуванні зі студентами тощо);

- відкритість, практична нерухомисть під час спілкування, і тільки ваша міміка і пантоміміка засвідчують, що ви засвоюєте інформацію і спонукаєте оратора говорити далі;

- побудова виступу таким чином, щоб викласти свою точку зору з почуттям міри і такту, так, щоб у присутніх склалося враження, що він є колективним рішенням;

- дотримання правил етикету у неформальному спілкуванні з колегами, вироблення навичок ведення світської бесіди;

- підготовленість здійснювати позитивну самопрезентацію, особливо під час співбесіди, яка уявляє собою штучну ситуацію, яка спроможна потягнути за собою значні наслідки (діловий одяг; бездоганні, але витримані зачіска, манікюр, макіяж; манера відповідей на запитання; врахування звичок, особливостей людини, яка проводить співбесіду) тощо.

Постійно виконуючи освітню, загальнокультурну, науково-дослідницьку й виховну функції, викладач вищої школи повинен постійно враховувати значні зміни в світогляді, активності, видах діяльності студентської молоді. Тому реалізація цих функцій в сучасному суспільстві вимагає від викладача високого рівня як наукової компетентності, так сформованості такої риси, як творчий підхід до справи. Її актуальність підвищується при умові, що виховання розуміється як створення умов для саморозвитку особистості, А кожна особистість - це «унікум». Це є одне з основних положень гуманістичної психології, яка визнає унікальність і неповторність кожної особистості, що становить багатство всього суспільства, і відкидає будь які безпосередні впливи на особистість, Тому гуманістично-орієнтована суб'єкт-суб'єктна модель навчально-виховного процесу ВНЗ вимагає як відмінної соціально-психологічної системи взаємодії між студентом і викладачем, так і зміщення аспектів у побудові професіограми особистості викладача та розробці критеріїв його педагогічної майстерності. Сьогодні вже недостатньо лише поєднувати педагогічну спрямованість діяльності тільки з науково-пошуковою активністю, важливо й те, на якому ментально-духовному тлі це відбувається, наскільки викладач здатний проявляти моральний професіоналізм і творчість. Гуманістична парадигма передбачає концентрування учбового процесу не на навчальній дисципліні, а на особистості студента, його професійному становленні і особистісному зростанні. Задля цього сам викладач має бути високого рівня самоактуалізованості, особистісної і громадянської зрілості, виявляти творчість у будь-якій справі.

Цю думку підтверджують і результати проведеного нами опитування студентів п'ятого курсу різних факультетів, інститутів Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Так, наприклад, в есе «Ідеал викладача ХХІ століття» 100 % респондентів зазначили, що викладач повинен бути ерудованим, знати свій предмет, вміти налагоджувати стосунки зі студентами, уникати конфліктних ситуацій, творчо підходити до роботи. Ось як висловлюються з цього приводу студенти: «В першу чергу викладач-тренер: яку атмосферу він створить в групі, в тій атмосфері і будуть студенти» (Ольга, політолог); «Нормальний викладач намагається максимально враховувати особливості студентського колективу та кожного його члена та, при необхідності, виявити творчість і змінити методику навчання або виховання.

Він повинен бути хорошим організатором, радником, колегою» (Марина, туризм); «Завданням куратора є пояснити студентам, який вектор їм краще обрати, щоб досягти успіху у майбутній професії. Найцінніше його досвід і творчість!» (Остап, англ., філол.); «Ніколи не переносити свій настрій і проблеми на роботу. Студенти страждають від викладачів, залежних від змін настрою» (Світлана, фран., філол.); «За період свого навчання я зустрічала викладачів, які на першій лекції чи то практичному занятті, одразу встановлювали неподоланий бар'єр, не підпускаючи до себе студентів. З такими викладачами дуже важко знайти спільну мову, налагодити контакт, поділитися із ними досягненнями чи проблемами. Постійно напружені умови праці негативно впливають як на студента, так і на самого викладача. Тому вміння розрядити ситуацію, інколи з гумором - це важлива навичка мудрого куратора, викладача» (Ольга, нім. філол.); «Любити справу, якою займаєшся, бути творчою людиною тоді і предмет стане цікавою наукою, а не просто прочитаним матеріалом» (Олександр, міжнародні відносини); «Якщо студенти не виходять з аудиторії злими і замученими, то це хороший викладач» (Оксана, політолог); «Об'єктивно оцінювати роботу студента, не робити поділ, бо це не тільки руйнує стосунки викладач - студент, але й відбивається на їх психіці» (Марія, міжнар. віднос.) та інші.

У цілому за вибором студентів, викладачам повинні бути притаманні 23 риси, серед яких на четвертому місці студенти назвали творчість.

Але, як засвідчує практика діяльності ВНЗ, викладачами в основному стають спеціалісти, що успішно захистили дисертацію і практично не підготовлені до організації процесів навчання, виховання, розвитку студентського колективу і кожної особистості зокрема, при цьому не говорячи про вияв ними творчості. Вони вважають провідними наукові та прагматичні проблеми спеціальності, а не проблеми підготовки фахівців. Звідси, викладацька діяльність часто науково необґрунтована і будується з інтуїтивно-емпіричних міркувань або копіювання досвіду більш досвічених колег. Особливо це відчувається в спілкуванні зі студентами, під час залучення їх до позааудиторної роботи, включення в різні види просвітницької, пропагандистської, громадської роботи, у виконанні функцій куратора групи. Тобто викладачі практично не здатні в повному об'ємі реалізувати в своїй роботі різноманітні прийоми педагогічного впливу, що, практично, неможливо без вияву високого рівня творчості. А, як зазначає, С. Смирнов, «Найголовніший прийом виховання - це прийняття людини такою, якою вона є, без прямих оцінок і повчань. Лише в цьому разі у вихователя зберігатиметься контакт з вихованцем, що є єдиною умовою плідної взаємодії обох учасників виховного процесу».

Таким чином сьогодні до викладача поряд з вимогами майстерно володіти методикою викладання, методикою управління навчально-пізнавальною діяльністю студентів, врахувати особливості особистості студента, вміння зацікавити інформацією, викликати захоплення нею і бажання поповнювати свої знання, висуваяться такі вимоги, як мати сформовані високі моральні якості та розвинуті уміння володіти власною емоційно-вольовою сферою, педагогічна спостережливність і уважність, педагогічний такт, вміння здійснювати творчий підхід до справи. Останнє передбачає, що викладач, який є творчою особистістю, перевіряє та аналізує власний досвід, вивчає і використовує все краще з чужого, шукає і знаходить нові, досконаліші, раціональніші педагогічні технології. Він виступає і як дослідник, який, спираючись на основні положення теорії навчання і виховання, досліджує навчально-виховний процес, робить висновки, експериментує.

Крім того професійна діяльність викладача вищої школи вимагає наявності певних особистісних якостей, соціально-психологічних рис і педагогічних здібностей. Серед них практично всі дослідники називають таку якість, як науково-педагогічна творчість. Отже вияву творчості від викладача сьогодні вимагають як досвідчені науковці, так і студенти.

Ідея розвитку творчості учасників навчально-виховного процесу «червоною» лінією проходить через всю творчість відомого педагога В. Сухомлинського. Вона зв'язує всі компоненти навчально-виховного процесу і дозволяє досягти мети навчання і виховання особистості. І навіть, коли педагог описує вияв творчості учнів початкової школи, і коли розглядає умови розвитку творчих здібностей учнів різних вікових категорій, їх особливості, і коли звертається до вчителів з рекомендаціями як розкрити творчий потенціал кожної дитини, чітко проглядаються основні положення його концепції «Кожна дитина індивідуальність. Завдання педагога розкрити її, і створити умови для розвитку творчих здібностей кожного, прояву творчості при виконанні будь-якої справи». І хоча практично всі праці Василя Сухомлинського призначались проблемам загальноосвітньої школи і учителям, можна сміливо сказати, що в них розкрита система роботи з розвитку творчості особистості взагалі. А тому ми виокремили такі основні положення цієї системи, які допоможуть розвинути й вдосконалити науково-творчий потенціал викладачів ВНЗ:

- поважати в кожному студентові людину, виявляти до нього гуманне ставлення, що дозволить розкрити в ньому людську неповторність. Як стверджував Василь Сухомлинський, «кожна людська особистість неповторна, що виховання нової людини ...полягає насамперед у розкритті цієї неповторності, самобутності, творчої індивідуальності» [3, с. 93],

- пробуджувати у студента пристрасті, яка є «інтелектуальний, емоційний і вольовий прояв таланту, обдарування», до того чи іншого діла. Але це можливо тільки коли поруч буде людина «палко закохана в свою справу» [3, с. 91];

- залучати студента до тієї справи, що їй здається посилюючою, «нехай пробує, переходить від однієї роботи до іншої - в атмосфері творчої різносторонньої праці це не страшно», зауважував В. Сухомлинський [3, с. 93];

- створювати для студентів середовище, «де з найбільшим напруженням своїх внутрішніх духовних сил людина зможе досягти найбільших успіхів» [3, с. 94] та «повністю задовільняти індивідуальні інтереси й нахили» [6, с. 138];

- дотримуватися умов, коли «зусилля творчої думки і фізична праця ...зливаються воедино» [6, с. 138];

- постійно вивчати індивідуальні особливості кожного студента, його місце в різноманітних колективах. Як зазначав Василь Сухомлинський: «перш ніж подумати, а не те що сказати, вийде чи не вийде щось хороше з дитини, треба побачити, пізнати, зрозуміти...» її [4, с.214];

- покласти в основу системи навчання «живе слово і творчість дитини. Не повторювання чужих думок, а творення власних» [5, с. 340];

- «яскрава думка, живе слово і творчість. На цих трьох китах повинні стояти весь зміст, весь характер духовного життя, розумового розвитку,...» [5, с. 343];

- вчити студентів «...бути мислителем і трудівником. Не споживати готового, а бути добувачем знань. Якщо людина не добуває знань, не переживає при цьому напруження духовних, вольових сил, до нього не дійде моє слово про людину» [9, с. 506]. Тому, що без цього не може бути розвинена - «справжня громадянська освіченість...» [5, с. 507];

- організувати систематичне, протягом тривалого часу оволодіння студентами уміннями і навичкамилюбимої справи у колективі бажано різновіковому, Це є необхідність, що «впливає із закономірностей розвитку індивідуальних задатків, здібностей, нахилів, талантів, обдарувань» [3, с. 92];

- розвинути індивідуальні нахили, розкрити обдарування і талант кожного шляхом включення їх в різноманітну творчу праця, створення атмосфери творчої праці в колективі [3, с. 89];

- включення студентів до виконання самостійних завдань творчого характеру, переважно виховного спрямування» [3, с. 91; 8, с. 123];

- самостійне складання проектів з наступним їх захистом і перевірки правильності розв'язання [8, с. 124];

- правильна оцінка діяльності особистості, яка повинна характеризувати як результат роботи, так і враховувати зусилля, які були витрачені при їх виконанні [8, с. 125];

- організація навчально-виховного процесу на основі трьох джерел - науки, майстерності і мистецтва. «Добре керувати навчально-виховним процесом - це означає досконало володіти наукою, майстерністю і мистецтвом навчання і виховання» [7, с. 397-398];

- постійне самовдосконалення вимагає «постійно збагачуватися і оновлюватися, бути сьогодні духовно багатшим, ніж учора» [7, с. 398];

- акумулювання педагогічних ідей, які «...образно кажучи, повітря, в якому парять крила педагогічної майстерності. Творча праця в нашій складній, багатогранній справі починається там, де загаряється іскра живої, трепетної думки, що шукає відповідь на питання, яке висувається життям. Без питання, без бажання знайти причинні залежності між явищами ця іскра ніколи не загориться. Питання, що запалює іскру творчості, виникає тоді, коли ти хочеш бачити свою справу, свою працю, результати своєї справи кращими, ніж вони є зараз, коли тобі не дає спокою думка: чому твої зусилля не приводять до того, до чого вони, здавалось б, повинні привести?» [7, с.406];

- поєднання викладацької та науково-дослідної роботи, яка за словами Василя Сухомлинського, - «... це уроки: і свої уроки, і уроки товаришів. Тут - початки педагогічних ідей, тут - перші струмки творчості, перші паростки педагогічних переконань» [7, с. 413];

- вироблення в собі «уміння освітлювати повсякденні явища навчально-виховного процесу світлом педагогічної теорії» [7, с.415].

Отже, можна зробити висновок, що основні положення педагогічної концепції розвитку творчої особистості на основі індивідуального підходу Василя Олександровича Сухомлинського, які переважно призначалися вчителям загальноосвітніх шкіл, є актуальними і для викладачів вищих навчальних закладів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бех І.Д. Виховання сучасної вузівської молоді / І.Д.Бех // Філософія освіти ХХІ століття: проблеми і перспективи / Зб.наук.праць. - Вип.3. - К., 2000. - С. 229-232.
2. Семиченко В.А. Пути повышения эффективности изучения психологий / В.А.Семиченко. - К., 1997. - 124 с.
3. Сухомлинський В.О. Людина неповторна / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори. В 5-ти т. - Т.5. - К.: Радянська школа, 1977. - С. 80-96.
4. Сухомлинський В.О. На нашій совісті - людина / В.О.Сухомлинський // Вибрані твори. В 5-ти т. - Т.5. - К.: Радянська школа, 1977. - 639 с. - С. 203-217.
5. Сухомлинський В.О. На трьох китах / В.О.Сухомлинський // Вибрані твори. В 5-ти т. - Т.5. - К.: Радянська школа, 1977. - С.339-343.

6. Сухомлинський В.О. Розвиток індивідуальних здібностей і нахилів учнів / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори. В 5-ти т. - Т.5. - К.: Радянська школа, 1977. - С. 122-139.

7. Сухомлинський В.О. Розмова з молодим директором / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори. В 5-ти т. - Т.4. - К.: Радянська школа, 1976. - С. 393-626.

8. Сухомлинський В.О. Формування комуністичних переконань молодого покоління / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори. В 5-ти т. - Т.2. - К.: Радянська школа, 1976. - С. 7-146.

9. Сухомлинський В.О. Хто сьогодні за партою? / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори. В 5-ти т. - Т.5. - К.: Радянська школа, 1977. - С. 504-510.

Завгородня Т.К. Наукові записки / Ред. кол.: В.В. Радул, С.П. Величко та ін. – Випуск 123. – Том I. – Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013. (Серія: Педагогічні науки). С. 41-45

ВИХОВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЛИСТІВ ВАСИЛЯ СТУСА ДО СИНА

Починаючи з античних часів, епістолярні жанри мають великі традиції. Людське спілкування відзначалося особливим розвитком, тому що йшлося про нього як важливий засіб спілкування з сучасним суспільним життям, що заміняло регулярну пресу. Тому листування ставало одним із найважливіших джерел для вивчення історії суспільної думки, державної, політичної, культурної історії тощо. Особливе значення таке листування мало в історії художньої літератури, адже відіграло вагомий роль у цілісній картині сприйняття портрету автора історико-культурного й суспільного зрізів певної епохи. Як справедливо зазначає Л. Проців, «саме епістолярій українських письменників наближає читача до автора, дає матеріал для розуміння мотивації його вчинків, поведінки, внутрішніми трансформація відтворює дух епохи середовища...» [4, с. 10]. Таким чином, вивчення епістолярії: зокрема письменників) є дуже важливо як з позицій літературознавства, так й педагогіки та психології.

Мета статті - розкрити, як листи поета Василя Стуса впливали на виховання сина Дмитрика, його становлення як особистості, які методи і форми, засоби: і прийоми використовував для цього батько.

Традиції використання листів не лише в соціально-культурному сенсі, але й як спосіб педагогічного впливу на адресата (чи адресатів) в українській! культурі відомі ще від часів Володимира Мономаха. Можна навести як приклади його знамените «Повчання» і «Листи до сина» В. Сухомлинського. В

історії європейської літератури традиція звернення батьків до дітей знайшла яскраве втілення в творчості англійського письменника XVIII ст. Філіппа Честерфільда (1694-1773), чий «Листи до сина» неодноразово друкувалися в перекладі російською мовою, починаючи з XVIII ст. (М. Алексеев. Серія «Литературные памятники». - М., Наука, 1971, серія «Великие мыслители». - М., 2006).

Цікаво зауважити, що в основному це листи батька до синів. І це не дивно, оскільки якщо у другій половині XX ст. у науці (зокрема і в педагогіці) значно посилилась увага до тендерної проблематики, то у наш час відчутно зростає інтерес до так званих «чоловічих досліджень». Так, Г. Ларіонова стверджує, що коли «жіноче питання» було одним із ознак XIX ст., то сьогодні можна говорити про появу особливого «чоловічого питання» [26, с. 129]. Сказане стосується і сучасної педагогіки, зокрема до проблем виховання у сім'ї.

У педагогічній науці вже давно доведено принципову важливість сімейного виховання. При цьому існують і певні труднощі, пов'язані з тим, що не досить чітко з'ясовано деякі термінологічні поняття, інакше кажучи, не вироблено відповідний понятійний апарат. Скажімо, не дуже зрозуміло, чи існує різниця між родинною педагогікою (М. Стельмахович) і педагогікою батьківською (В. Сухомлинський). Ще більш суттєво, що дуже часто дослідники, яку б термінологію вони не використовували, не вбачають різниці між вихованням материнським та батьківським (у вузькому значенні цього слова). Так, справедливе положення про сім'ю, яка здійснює виховний вплив на дитину, не супроводжується навіть згадкою про можливі розбіжності чи навіть суперечності між впливом материнським чи батьківським [2а, с. 306; 2б, с. 827; 2в, с. 255-256].

Між тим в українській педагогіці вже висловлювалася думка про особливе значення саме батьківського виховання (у вузькому значенні поняття). Так, у творчому лоробку видатної галицької вчительки І. Петрів значна увага була присвячена ролі батька у виховному процесі. Саме батько має стати зразком для підростаючого покоління: він впливає на дітей, за твердженням автора, своїми чесними вчинками, прямолінійністю, мужністю, рішучістю [5, с. 80]. З цієї точки зору особливе зацікавлення викликають листи, що їх писали батьки до своїх дітей (переважно до синів).

В історії людства про роль листів написано вже чимало, бо епістолярна спадщина має особливе значення для дослідників. У відомій монографії М. Коцюбинської листи справедливо розглядаються не лише як документ, але й як своєрідна словесна творчість, яка мала особливе значення в історії української культури, враховуючи брак умов для вільного обміну думками.

Листи поета Василя Стуса до сина нагадують листи зазначеного вище англійського двтора (хоча написані майже через 200 років). їм притаманна важлива особливість: за змістом вони відверто енциклопедичні. У типологічному плані це перегукування лґже показове, бо свідчить, що роздуми українського мислителя над складними проблемами батьківської педагогіки органічно входили в загальний європейський контекст розвитку педагогічної думки.

Визначний український поет Василь Стус є також одним з спадкоємців у розвитку сновних положень батьківської педагогіки Василя Сухомлинського. При цьому слід раховувати декілька важливих обставин. По-перше, листи до своїх синів і Сухомлинський, і Стус писали не знаючи один про одного (згадані листи були оприлюднені після смерті їх творів). По-друге, потреба у використанні епістолярного жанру була дуже відмінна. Сухомлинський, судячи зі всього, сподівався на публікацію своїх листів, у всякому разі враховував таку можливість. У Стуса ситуація була зовсім інша.

Василь Стус - український поет, перекладач, прозаїк, літературознавець, правозахисник - був одним із найактивніших представників українського культурного руху шістдесятників. Як відомо, доля його була трагічною. Роками він був позбавлений живого спілкування з рідними, друзями, однодумцями. Він і помер на засланні. Лише після одержання Україною незалежності він був перепохований у Києві на Байковому кладовищі. Невдовзі прийшло і широке визнання його поезії. Посмертно його було відзначено Державною премією ім. Т. Шевченка, видано низку збірок його творів в шести томах, дев'яти книгах (Львів, 1994-1995). Вірші його введено до шкільної програми. 2005 року Василю Стусу присвоєно звання Героя України. Але все це відбувалося після смерті видатного діяча української культури.

Сталося так, що єдиною можливістю спілкування В. Стуса з рідними та однодумцями залишалися листи. І не випадково окремою книгою вони були видані під назвою «Листа до сина» [7]. Син поета, Дмитро Стус наголошував, що у згаданому здданні «вірші та листи подані не відрубно, а у взаємодоповнюючій єдності». Самі ж по собі листи Василя Стуса є «важливою формою творчої реалізації письменника» [7, с. 6].

Як згадував пізніше Дмитро Васильович, його батько у важких умовах заслання змушений був «реалізуватися лише в епістолярному жанрі. І він перетворює форму звичайного буденного листа у симбіоз щоденної духовної автобіографії, що фіксувала лк моменти його творчої реалізації, так і його роздуми, його розуміння світу і себе цьому світі» [7, с. 6]. Епістолярна спадщина видатного поета вже звертала на себе уваіу науковців. Так, у статті Світлани Богдан справедливо наголошується, що, читаючи листи Стуса,

«відчуваєш певну самоізоляцію існування в іншому просторі... можливо, саме за цим приховуються першопричини його винятково вишуканої, шляхетної, індивідуально увиразнено мовної поведінки: прагнення до ідеальної моделі як засіб повсякденного ствердження високого ідеалізму» [1, с. 20]. Утім статтю С. Богдан присвячено лінгвістичним проблемам, мові епістолярію В. Стуса. У ній цікаво висвітлено шанобливе ставлення до адресатів через посередництво написання звернень до них з великої літери: Ти. Так він звертався навіть до малого ще сина Дмитра.

Не меншого (якщо не більшого!) значення набувають вищезгадані листи з точки зору педагогіки. Окремих друкованих праць з педагогічних проблем у В. Стуса немає. Проте інтерес до проблем дидактики, теорії виховання не викликає сумнівів. Слід нагадати, що він закінчив педагогічний інститут і деякий час працював учителем середньої школи. Тому знання з курсів психолого-педагогічних дисциплін постійно давали йому можливість науково обґрунтовувати вимоги як до себе, так і до сина. При цьому він не залишав без уваги найдрібніші аспекти навчання, виховання й розвитку сина. Так, коли Дмитро пішов до першого класу, батько з великим зацікавленням у листі (вересень, 1973) запитував його: «А якою ручкою пишеш? Кульковою чи пером? А гарний маєш портфель? А пенал? А читанка - гарна? А як звати вчительку Твою? А з ким Ти сидиш за партою? А цікаво Тобі? А за партою добре сидіти? А як тобі висиджувати всі чотири уроки?» [7, с. 75].

Поряд із цим він всіляко намагається прилучити маленького Дмитра до світу музики, виховати в нього естетичні смаки («навчитися розуміти красу - не так легко. Коли в дитинстві не було доброго слухання, тоді вчать спочатку всяких пісеньок паршивеньких, потім доходять своїм глуздом, що любив паршивенькі пісенькі, а вже по тому - долучаються краси Моцарта, Шопена чи Вівальді») [7, с. 127]. Проблеми музичного виховання піднято і в листі В. Стуса від 25 квітня 1979 р., в якому він зазначає, що любить музику Моцарта, Бетховена, що сам грав на гітарі як українських пісень, старих романсів, маршів, так і «своє», тобто намагався писати музику сам. І навіть коли писав цього листа, водночас слухав «Реквієм» Моцарта, який дуже любив і вважав його «на рівні могутнього, мужнього Бетховена», що перевернув йому душу» [7, с. 132]. Підсумок своїх настанов сину батько висловив у віршах.

Дуже бережно і делікатно привчав Василь Стус свого сина до царини музики. Знову і знову використовує він власний досвід, Намагаючись привчити ще малого Дмитра до думки, що музика дає людям не тільки естетичне задоволення, але й може бути міцним засобом морального виховання, самоутвердження, самовдосконалення, про життя Бетховена Стус пише: «І яка це була людина! Все життя - в горі, в нещасті, в муці - і він - один проти цілого

світу - перемагає! Тобто, не поступається напасникам, а йде напролом: або світ прийме таким мене, як я є, як мене народила мати — або вб'є, знищить мене. Але я — не поступлюся! І з кожної миті своєї, з кожного почуття й думки своєї зроблю свій портрет, тобто, портрет цілого світу: хай знає цей світ, що душив, гнув мене, що я вижив, зберігся, доніс до людей усе, що хотів» [7, с. 131-132].

Легко побачити, що Василь пише не стільки про Бетховена, скільки про себе самого, характеризує головне значення, головну мету своєї власної творчості.

Важко перелічити теми, які порушував у листуванні з сином батько: поради з фізичного загартування, допомоги мамі в домашній роботі, вивчення англійської мови («разів у 5 вивчай більше слів, ніж дають у школі») [там само, с. 124].

Особливу увагу Василь Стус звертав на те багатство, яким для нього, навіть у засланні, стає література. Тому, напевно, через все листування (в основному як роздуми, аналіз літературних творів) поет намагається методом навіювання виробити у сина потребу в постійному читанні. Підтвердженням цього є той факт, що першою піснею, яку Василь Стус чув у дитинстві, була колискова на слова Шевченка; першими творами, які прочитав, були твори письменників української (Т. Шевченко, В. Стефаник «Кленові листочки», І. Франко «Мойсей»), російської (М. Горький «Мать», М. Островський «Как закалялась сталь») та зарубіжної (Джек Лондон «Мартін Іден») літератури. Отже, через свої спомини в листах поет намагався виховати у сина потребу до читання творів як рідної, так і світової літератури.

Всі настанови, які давав у листах батько синові з приводу необхідності поглиблення знань з різних галузей, впливали з глибокого переконання Василя Стуса, що треба бути освіченим. І тому із великим задоволенням Василь Стус констатував, що коло улюблених предметів сина постійно розширялося: «і так має бути. Світ занадто великий і, щоб більше про нього знати треба цікавитися багатьма речами».

Він учив сина: «Освіта — це вид гігієни. Гісьмо з помилками - то як невимиті руки чи зуби. Поразка мусить стимулювати на чергову перемогу - це логіка сильних, а Ти - мужчина). У поразці попускають руки - лише слабкі. Освіта потрібна людині не для іспиту і вступу до технікуму, а для неї самої... Ти повинен бути освіченою людиною, бо теперішня людина — тільки освічена Людина — це обов'язок, а не титул (народився: - неначе покликани для того, щоб на їх основі розгорнути дискусію в класі, написати великими літерами та розвісити в шкільних коридорах (а не тільки, скажімо, в кабінеті української мови та літератури). Адже, як було вже сказано, великий поет Василь Стус учив не тільки одного свого сина; він учив всіх нас постійного самовдосконалення,

постійної роботи над собою. І не забудемо, в яких умовах він писав ці вистраждані поради, на які він мав моральне право!

Для досягнення мети виховати сина громадянином-патріотом, порядною людиною значне місце Василь Стус відводив прикладу, особливо особистому. Так, згадуючи про важке дитинство, він зазначає, що «на біді я став добре вчитися. Вже етвертий клас кінчив на відмінно - і до кінця школи мав похвальні грамоти...» [7, с. 129]. Але найголовніше, що турбувало батька - це намагання викликати потребу у Дмитрика о самовиховання: «Візьми собі за правило: завше бути справедливим, спокійним, розважливим, мужнім (мудрим - то тяжче: вчитися довго - мудрості!). Вироби в собі свого суддю - аби міг сам себе сварити, коли що не так учинив» [там само, с. 124-125].

В одному з останніх листів Василь Стус, звертаючись до жінки і сина, писав: Читаю листи Лесі Українки - і вкрай захоплений ними. Винятково захоплений. Була змога - щось би більше написав на їхній основі. Наприклад, «Уроки Лесі Українки» [там само, с. 179]. Але, на нашу думку, листування самого поета з сином теж можна було б назвати уроками життя, які мають не абияке значення в історії вітчизняної педагогічної науки.

Уже на початку ХХІ ст. відомий український науковець, перекладач, публіцист, суспільний діяч Максим Стріха зробив узагальнення стосовно значення листів видатного країнського поета. Він писав: «протягом останніх років то був взагалі чи не єдиний канр, у якому дозволялося писати в'язневі Пермського концтабору, — вірші т а переклади було заборонено. І відтак тому ці листи стали не тільки приголомшливим документом доби, а й одним із вершинних надбань епістолярного жанру в усій світовій літературі. Вони далеко переросли рамки конкретних адресатів — поетових рідних.

Деяким листування було дозволено. І сьогодні вони сприймаються як послання Василя Стуса всьому людству — (втім, хто знає, можливо, і писались вони не в останню чергу саме з такою метою») [6].

За твердженням М. Коцюбинської, листи українських в'язнів до своїх дітей є «педагогічною поемою», а листи В. Стуса до сина, які «ростуть» змістовно-інтонаційно паралельно з дорослішанням адресата, - одним з її розділів.

Взагалі, за нашим переконанням, у Коцюбинської були всі підстави для висновку, що наявність листів В. Стефаніка, Лесі Українки, В. Стуса (виділено нами - Т. 3.) дають підставу «говорити про вагомий внесок української епістолярної творчості в духовну скарбницю людства» [3, с. 283].

Отже, в історії педагогіки листи до сина є важливим засобом виховання молодого покоління, а листування батька з сином (зокрема й Василя Стуса) - засобом ефективного батьківського виховання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Богдан С. «Магічне свічадо» епістолярію Василя Стуса / Богдан Світлана Ливослово. - 2004. - №1. - С.19-23.
2. а) Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. – К.: Либідь, 1997. - 374 с.; б) Енциклопедія освіти / гол. редактор В.Г. Кремень. - К. Юрінком Інтер, 2008. - 1038 с.; в) Педагогический энциклопедический словарь / гл. ред. Б.М. Бим-Бад. — М.: Большая Российская русская энциклопедия, 2003. — 528 с.
3. Коцюбинська М.Х. Листи і люди. Роздуми про епістолярну творчість / М.Х. Коцюбинська. - К.: Дух і літера, 2009. - 582 с.
4. Проців Л.З. Проблема самовиховання особистості у творчій та епістолярній спадщині українських письменників (20-30-ті роки ХХ століття): автореф.дис.канд. пед. наук / Л.З. Проців. - Івано-Франківськ, 2006. - 19 с.
5. Стражнікова І. Педагогічні погляди та освітня діяльність Іванни Петрів / І. Стражнікова. — Івано-Франківськ: Гостинець 2007. — 232 с.
6. Стриха М. Листи від Василя Стуса / М. Стриха // Дзеркало тижня. - 2001. - № 11,17 березня.
7. Стус В. Листи до сина / В. Стус. — Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2002. — 192 с.

Завгородня Т.К. Педагогічний альманах: Збірник наукових праць / редкол. В.В. Кудьменко (голова) та ін. – Херсон: КВНЗ "Херсонська академія неперервної освіти", 2012. – Випуск 14. С. 6-10.

ВИХОВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОСТІ ЯК ОБ'ЄКТИВНА НЕОБХІДНІСТЬ ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ОСВІТИ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ В УМОВАХ БОЛОНСЬКОГО ПРОЦЕСУ

У сучасному українському суспільстві виховання майбутнього фахівця повинно бути спрямоване на формування патріота, громадянина, національно свідомої людини, враховуючи у цьому процесі демократичні світові цінності; людини, яка могла би успішно адаптуватися у складних суспільних процесах і як найскоріше політично самовизначитися. Як зазначав В. О. Сухомлинський, «...здібності, обдарування, людська особистість розквітають лише на фоні ідейно-політичної, громадянської зрілості. Якщо в людині міцна громадянська позиція, їй буде доступна творчість» [1, с.27].

Однак, за даними соціологів, більшість молодих людей в країні сьогодні займають пасивну, вичікувальну позицію у політичному житті суспільства: лише 10-15 % з них готові діяти активно [2]. Аналогічна ситуація і з проявом

громадянської активності молоді взагалі, її участі в громадському житті соціуму. За нашими спостереженнями, тільки 0,8 % респондентів проявляють інтерес до політичних проблем, а 19 % молоді взагалі не цікавить політика.

Однією з причин такого відчуження значної частини молоді від політичного життя суспільства, наростання її пасивності та недовіри до офіційних органів управління є зниження уваги держави, інститутів виховання до систематичного, педагогічно доцільно організованого процесу виховання. А саме воно займає важливе місце у соціалізації особистості взагалі і студента зокрема.

Важливим чинником зростання сьогодні демократичності суспільства, реалізації ідеї європейської інтеграції стає розвиток особистості, її самодостатності, підвищення рівня громадянської свідомості кожного його членів, їх здатність до самостійної і усвідомленої дії. Як зазначав В. О. Сухомлинський, «усе стає реальним і досяжним тільки тоді, коли людині хочеться вчитися, коли в навчанні... вона відчуває радість і знаходить людську гордість» [3, с. 611]. Студент повинен пам'ятати, що для загострення розуму необхідно, за словами видатного педагога три речі: бачити, спостерігати і працювати [3, с. 612].

Цього вимагає і глобалізація, яка повинна трактуватися не тільки як зближення народів, створення дедалі більш єдиного економічного простору, інформаційного середовища, але й як загострення конкуренції між державами – націями, яка поширюється на різні сфери життєдіяльності країн. Без цього не можливо і виконання вимог Болонського процесу про необхідність збереження національної складової вищої освіти.

Тому для кожної країни, в тому числі і України, важливими є громадянська єдність, національне згуртування, ефективне відстоювання інтересів у взаємовідносинах з іншими державами. Але досягти це можливо при посиленні громадянського виховання студентської молоді, особливо майбутніх учителів, через руки яких проходить кожна людина, набуваючи при цьому рис особистості, фахівця, громадянина. І стосується це, в першу чергу, інтелектуального зростання майбутніх вчителів.

Болонський процес, до якого приєдналася Україна, передбачає формування індивідуальної траєкторії набуття знань в університетах. Тому необхідно перейти від колективно зорієнтованих форм, методів роботи до індивідуальних, чітко персоніфікованих, а також до збільшення об'єму самостійної роботи і підвищення якості її організації. Але це вимагає посилення роботи професорсько-викладацького складу з розвитку у студентів умінь вчитися. Ця проблема особливо актуалізується на даному етапі введення у ВНЗ кредитно-модульної системи навчання. Показниками сформованості вміння студента

навчатися можуть бути: вміння планувати свою діяльність, бачити варіативні шляхи досягнення поставленої мети і знаходити оптимальний з них, володіння швидкісним читанням; вміння виділяти головну думку в здобутій інформації; навички компактного, скороченого подання інформації, якою володієш; спроможність виконувати різні види фіксації отриманої інформації (тези, виписки, цитування і т.д.); дотримання вимог оформлення бібліографії тощо.

Одним з шляхів формування в студентів потреби у виробленні загальнонавчальних умінь і навичок може стати запровадження у ВНЗ такої схеми вивчення дисциплін: 1) ознайомлення майбутніх фахівців з конкретним етапом виробничого процесу безпосередньо на базовому підприємстві; 2) самостійна робота студента з аналізу побаченого на основі самостійного вивчення рекомендованої літератури; 3) теоретичне обґрунтування викладачем тем, з якими ознайомилися студенти в процесі відвідування базового підприємства, з залученням їх до розповіді, дискусії тощо.

Невід'ємним атрибутом Болонської декларації є кредитно-модульна система, запровадження якої передбачає збільшення часу на безпосереднє індивідуальне спілкування викладача і студента в процесі навчання. А це, в свою чергу, зменшує частку прямого зовнішнього інформування і розширює застосування інтерактивних форм і методів роботи студентів під керівництвом викладача (тьютора) та повноцінної самостійної роботи. Остання, як відомо, включає роботу в лабораторіях, читальних залах чи вдома, на об'єктах майбутньої професійної діяльності.

Для викладача актуалізується завдання навчити студента самостійно оволодівати новими знаннями та інформацією, виробити потребу в навчаннях впродовж життя. Тобто стати людиною, для якої, «отримання знання стає сутнісною рисою способу життя» [4, с.2]. А це не можливо «Без постійної духовної спільності з вихованцями — спільності, яка обов'язково виходить за межі уроку, виконання домашніх завдань, оцінок, неможлива і справжня творча робота викладача» [5, с. 435]. Взагалі, за переконанням В. О. Сухомлинського, у розвитку інтелекту людини виняткову роль відіграє співвідношення того, що вкладено в розум у готовому вигляді, і того, що прийшло, утвердилося завдяки самостійним міркуванням, тобто необхідно, щоб «активніше працювала «лабораторія» думки, де головний творець і трудівник — ти сам, учень» [3, с. 612].

Самостійна робота стає ефективним методом навчання студентів, враховуючи зауваження В. О. Сухомлинського, за умови посилення її морального змісту («Емоційна оцінка успіхів стає важливою рисою розумової праці»); виборі студентом такого важкого і тернистого шляху набування знань,

який дає радість творчості [1, с.163]; розкриття перед студентом смислу навчальної праці, яка є «ціла галузь творчості педагога» [1, с. 164]

Актуальним сьогодні є формування творчого потенціалу майбутнього викладача ВНЗ, здатного сформувати покоління людей, які і мислять, і діють по-інноваційному. Тому при підготовці майбутніх викладачів ВНЗ необхідно посилити такий напрямок роботи, як введення в навчальні плани магістратури інтегруючих предметів, у процесі вивчення яких максимально повно реалізується контекстне навчання. В зміст діяльності викладачів доцільно вводити прямі аналоги педагогічної діяльності, для чого використовувати такі методи навчання як ділові ігри, тренінги, розв'язання психолого-педагогічних ситуацій тощо.

Важливою формою поєднання навчання з науковими, інноваційними процесами, індивідуалізації фахової підготовки майбутніх викладачів є асистентської практики, яка є складовою процесу підготовки фахівців у магістратурі. Зміст цієї практики передбачає фахову діяльність у таких напрямках роботи: 1) психолого-педагогічний - підготовка студента до забезпечення загально-педагогічної діяльності, куратора студентської групи у ВНЗ; 2) методичний - підготовка магістранта як викладача однієї з спеціальних навчальних дисциплін; 3) науковий - підготовка майбутнього викладача як науковця. При цьому кожен з вказаних блоків повинен забезпечувати як загальноосвітню, так і фахову підготовку

Вдосконалення педпрактики студентів магістратури можливо за умов: підвищення рівня їх психолого-педагогічної та методичної підготовки до проведення викладацької, виховної та науково-дослідної роботи зі студентами; сформованості у студентів уміння співпрацювати з студентами, викладачами та методистами, уникати конфліктів; оновлення змісту предметів педагогічного циклу; збільшення годин на вивчення «Педагогіка вищої школи» з обов'язковим плануванням практичних занять; введення у навчальний план підготовки магістрів предметів за вибором, які сприяли би покращенню підготовки випускників до життя в соціумі та виконання ними опікунсько-виховної функції («Опіка дітей і молоді в період трансформації суспільного устрою», «Нові освітні технології у ВНЗ», «Толерантність взаємостосунків викладача та студента» тощо); реалізація модульного принципу організації змісту асистентської практики з можливостями виокремлення генеральних, наскрізних ідей професійної діяльності та ін.

Отже для формування творчого потенціалу майбутнього викладача ВНЗ, здатного сформувати покоління людей, які і мислять, і діють по-інноваційному, необхідно посилити увагу до організації самостійної роботи і контролю за нею,

до формування в студентів загальнонавчальних умінь і навичок, а також до організації асистентської практики майбутніх магістрів.

Важливою складовою виховання громадянськості майбутніх фахівців в умовах Болонського процесу, коли розширюється мобільність студентів, створюються умови для їх навчання і працевлаштування за кордоном, є підвищення їх політичної і правової культури. Остання повинна базуватися на високому рівні знань про права і обов'язки людини як рідної країни, так й країни проживання.

Проте, у виступах відомих політиків, науковців, представників Міністерства освіти і науки України постійно підкреслюється, а дійсність це підтверджує, що наше політичне життя позначене не тільки падінням моральності, толерантності, але й політичної культури. Підтверджують це і результати спеціально проведеного нами дослідження по виявленню стану громадянської освіти студентів у вищих навчальних закладах педагогічного спрямування III-IV рівня акредитації та їх реальну участь у громадському житті, у діяльності, в якій апробуються, перевіряються на практиці відповідні громадянські цінності.

Серйозну стурбованість викликає правова бездіяльність майбутніх педагогів у повсякденному житті. Як свідчать результати проведеного дослідження, тільки кожен третій з респондентів у тій чи іншій формі коли-небудь відстоював свою позицію при вирішенні конкретних питань, наприклад, відносно скорочення штатів, проблем дотримання права на освіту, права на користування землею або давали свідчення в органах внутрішніх справ тощо. Показово, що 69 % респондентів або не приймали (48 %) участі у відстоюванні прав своїх чи інших людей, або взагалі не відповіли на запропоноване питання (21 %). Це є підтвердженням нашого припущення щодо байдужості значної частини студентів до суспільних проблем, до зневажання в окремих випадках прав людини, про невміння багатьох з них на правовій основі розв'язувати проблеми, які виникають, тобто про недостатній рівень правової культури. Підтвердженням цієї думки може бути проведене нами вивчення громадської активності студентів. На запитання: «Чи займаєтесь Ви громадською роботою?» було отримано тільки 20% позитивних відповідей. Як не диво, з переходом студентів на старші курси показник їх участі у громадській роботі знижується.

Громадянське виховання передбачає не тільки формування громадянина через його політичну, правову, економічну освіченість, але й через практичну участь у суспільно значущих справах. Тобто у педагогічних закладах потрібно формувати не лише професійні, але й особистісні якості, необхідні для педагогічної діяльності. Взагалі за переконанням І.А. Зязюна, у сучасних

умовах у вітчизняній моделі професійно-педагогічної підготовки виникла необхідність перестановки акценту зі знань спеціаліста на його людські, особистісні якості. За словами академіка І. Зязюна, «людські якості є основоположними. Людська культура є основоположною. Культура тестує економіку, а економіка її підтримує» [6].

Аналогічну думку відстоював і Г. Ващенко. На його думку «... вчителів треба постійно й наполегливо працювати над собою, виховувати в собі ті риси, які він повинен передати учням...» [7].

Серед значної кількості якостей у майбутнього вчителя повинні бути сформовані: активність і креативність. Однак за результатами опитування студентів встановлено, що серед 33 морально-етичних якостей, які були названі студентами необхідними для самовдосконалення, така риса, як активність, взагалі була відсутня. І лише 28, 6% респондентів (було проведено анкетування, порівняльний аналіз виконання творчих завдань: розв'язання практичних задач, рольових ситуацій, ділових ігор тощо) вважають творчу діяльність в школі як ознаку професіоналізму [8, с. 203].

Важливим показником громадянськості в умовах входження України в європейський вищий освітній простір є безконфліктне співіснування з різними суб'єктами спілкування. Як зазначалося на Всеукраїнському студентському форумі, університет повинен функціонувати, як «спільнота викладачів і студентів». Цього вимагає і той факт, що сьогодні людина, «вступає у відносини і контакти з громадянами своєї та інших країн. Ці впливи не тільки різноманітні, а й часто суперечливі, протилежні, що істотно ускладнює визначення самостійної позиції людини». Однак, продовжує В. Кремень, «прояви репресивної, авторитарної педагогіки, суб'єктивно-об'єктивний тип взаєностосунків у навчальному процесі ще досить поширені» [4].

Як свідчать результати опитування, всі без винятку студенти були учасниками різноманітних конфліктів. В основному вони приймають участь у конфліктах, пов'язаних з проблемами духовних цінностей, інтересів і потреб, етнонаціональних, екологічних, політичних, юридичних, релігійних. Проте особливо помітна конфліктність інтересів (від 46 до 86%) стосовно духовних цінностей (від 40 до 61%) та потреб (від 28 до 50 %).

Застосувавши методіку оцінки способів реагування в конфлікті (К.Н.Томаса), ми встановили, що студенти в конфліктних ситуаціях користуються такими формами поведінки, як компроміс (100%), співпраця (50%). Проте половина студентів обирають такий шлях, як суперництво, а не співпраця, 67% учасників експерименту навіть не намагаються уникнути конфлікту, а 75% обирають таку форму, як пристосування.

Наведені дані свідчать, що студенти недостатньо обізнані з формами поведінки в конфліктних ситуаціях і з тими наслідками, які можуть статися без їх використання в повсякденному житті.

За результатами проведеного дослідження можна зробити висновок, що серед студентів вищих навчальних закладів педагогічного спрямування 22 % респондентів тактичні, не люблять конфліктів, легко уникають критичних ситуацій, але, якщо комусь потрібна допомога, вони не завжди її надають, чим знижують свій авторитет. Проте 78 % студентів є конфліктними особами, настирливо, іноді з порушенням етики спілкування відстоюють свою точку зору, не зважаючи на службове становище чи особисті стосунки. За це їх іноді навіть поважають. Вони недостатньо обізнані з можливими формами поведінки в конфліктних ситуаціях, в них низький рівень знань дефініції «конфлікт» та тих якостей, які характерні для безконфліктної людини. Таким чином, можна зробити висновок, що основна маса студентів – конфліктні особи, в яких недостатньо вироблено культуру спілкування та навички толерантних взаємовідношень.

Отже для підвищення якості освіти майбутніх педагогів в умовах Болонського процесу необхідно посилити їх громадянське виховання. Важливо озброїти студентів основами правової культури, виробити вміння володіти методологією перетворення суспільства, творчого підходу до будь-якої суспільно-політичної проблеми, сформувати навички самоосвіти, потребу в активній громадській діяльності, розвинути культуру спілкування студентів взагалі та особливо уміння і навички безконфліктного, толерантного виходу із різноманітних життєвих ситуацій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Сухомлинський В.О. Павлівська середня школа // Вибрані твори в 5-ти Т. Т. 4. — К.: Вид. Рад. школа, 1977. — С. 7-390.
2. Черниш Н. Соціологія. - Львів: Кальварія, 1996. – Вип. 4. – 77 с.
3. Сухомлинський В. О. Хто сьогодні за партою // Вибрані твори в 5-ти Т. Т. 5. — К.: Вид. Рад. школа, 1977. — С. 504-510.
4. Кремень В. Педагогічна освіта в сучасному суспільстві // Освіта України. — 2007.— №36 (11 травня).
- 5 Сухомлинський В. О. Розмова з молодим директором школи // Вибрані твори в 5-ти Т. Т. 4. — К.: Вид. Рад. школа, 1977. — С. 391- 626.
6. Зязюн І. Профтехосвіта має розвиватися динамічніше, щоб ефективніше виконувати свої функції // Освіта України.– 2003.– № 904, 16 грудня. – С.3.
7. Ващенко Г. Педагогічна майстерність // Радянська освіта. – 1941. – 9 травня. – 3 С.
8. Іванова В.В. Стан підготовки студентів педвузів до творчої педагогічної діяльності // Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики: Збірник

наукових праць / Ред. кол.: Гузій Н.В. (відп. ред.) та інші. – К.: КНУ, 2001.– Вип. 5.– С.201–205.

Завгородня Т.К.

*Гуманізація навчально-виховного процесу:
Збірник наукових праць. Вип. XXXVII «Василь Сухомлинський у діалозі з
сучасністю: виховання громадянина» / За заг.ред. проф. В.І.Сипченко. –
Славянськ : Видавничий центр СДПУ, 2007. – С. 15- 21.*

ВАСИЛЬ СУХОМЛИНСЬКИЙ ПРО РОЛЬ БІБЛІОТЕК У ФОРМУВАННІ ГРОМАДЯНСЬКОСТІ У ДІТЕЙ І МОЛОДІ

Видатного педагога В. О. Сухомлинського постійно турбувала проблема громадянського виховання тих, хто сьогодні сидить за шкільними партами. Цим, напевно пояснюється те, що, своєю пешочерговою турботою як директора школи він вважав - піклування про постійне зростання освідченості молодих громадян, посилення громадянської лінії процесу морального виховання в середовищі не тільки шкільного, але й того, в якому живе людина. Тому, що, як він зауважував, людина не мислима без громадянської серцевини [1. Т.4, с.559].

Для сьогодні актуальними залишаються положення науковця про справжню громадянську освіченість, яка «немислима без прагнення творити, працювати в ім'я того, щоб Вітчизна була могутньою й щасливою» [2. Хто сьогодні за партою. Т.5, с. 507]. Корисними для сьогоднішніх вчителів залишаються методичні засади як це реалізувати в практичній діяльності. Серед них: давати знання про Вітчизну, гордість за неї у контексті тих недоліків і проблем, які існують. Тому, що «юнак, який сидить за шкільною партою, стане справжнім громадянином лише тоді, коли він бачитиме перед собою всю складність шляху, яким іти йому в життя. ...Громадянина не виховаєш, наголошував педагог, якщо людині все відкриватиметься в рожевих барвах. Громадянськість складається з почуття господаря, з почуття відповідальності за все, що є в нашому житті» [2, Т.5, с.507]. Але разом із тим, зауважував В. Сухомлинський, слід не тільки говорити про погане, існуючі недоліки, а більше виявляти активності в їх виправленні. Тобто, необхідно робити все щоб учні «відчували особисту причетність до долі народу» [2, Т.5, с.507].

Бути громадянином – це означає мати глибокі різносторонні знання, бути допитливим. Але виховати цю якість в учнів можливо тільки коли розумові інтереси школярів не обмежуються слуханням тільки уроку й виконанням домашнього завдання з використанням тільки підручника. За твердженням

педагога допитливість утверджується тільки коли в колективі «стає все більший розрив між обов'язковими знаннями, засвоєними на уроках, і знаннями, набутими внаслідок особистого інтересу, бажання утвердити свою людську гідність у сфері думки» [3. Т. 1, с. 475]. Тобто виховання громадянськості дітей, підлітків, юнацтва передбачає учити їх самостійно здобувати знання, вмінню постійно зосереджуватися [4, с. 359]. Але добитися цього не можливо без постійного читання, без книжки.

Проблема читання, книжки сьогодні є дуже актуальною. Як наголошував педагог, щоб стати мужчиною, свідомим трудівником, борцем, майбутнім воїном і просто чоловіком, майбутнім батьком необхідно скласти «величезну цінність своєї душі – сто, двіста книжок, які він читав цілі ночі, над якими зустрічав світанок, які стали для нього відкриттям» [5. Т.5, с. 565]

Найбільшим лихом багатьох шкіл В. Сухомлинський називав безкнижковість духовного життя [6, с.431]. Ще в 1969 році педагог у статті «Вчити вчитися» констатував, що «...книжці доводиться змагатися з іншими джерелами інформації (кіно, телевізор, магнітофонні записи тощо). ...Навіть там, де хороші книжки для читання є, вони часто стоять на аполицях бібліотек, як сплячі велетні» [6, Т.5, с.431]. Безперечно, як зауважує педагог у статті «Могутній вихователь», «дивитися кінофільм – це передусім втіха, задоволення, а читати книжку – насамперед труд, і нерідко труд напружений, нелегкий, а якщо читання хорошої книги увійшло глибоко в духовний світ школяра, то воно стає творчістю, самовихованням» [7, с. 495]. То про що вже говорити сьогодні, коли практично у кожного учня є комп'ютор, планшет, телефони, коли в школах вводяться електронні підручники. Багато хто став скептично ставитися до проблеми книжки, виробленню навичок читання взагалі. Разом із тим, слід зауважити, що одночасно з кожною хвилиною зростає потік інформації, який вимагає володіння методами швидкісного читання, осмислення інформації, вміння її «відсіювати». Тому проблема підготовки майбутніх громадян до вдумчого, мислячого читання стає сьогодні ще актуальнішою. А це означає, що творчий доробок видатного педагога Василя Олександровича Сухомлинського з проблеми книжки, читання учнів, підготовки вчителів до формування в учнів потреби і вмінь свідомого опанування знань є актуальним.

Але для того, щоб робота з книжкою була ефективним засобом навчання й виховання учнів, педагог значну увагу приділяв приміщенню, де це повинно відбуватися. Так, у кожному шкільному будинку, на кожному поверсі головного навчального корпусу були кімнати для читання, у яких педагог вбачав «куточок постійного, інтелектуального, морального, естетичного розвитку дитини». В них згнаходиться комплекс літератури, який постійно

обновлюється: инауково-популярні і наукові книжки, журнали, дитячі хрестоматії з науки і техніки та дитячі енциклопедії, художня література. Взагалі для окремих класів вихователі добирали книжки і розкладали їх за конкретними розділами. Все це створює умови для розвитку індивідуальних інтересів учнів, що є важливою стороною інтелектуального виховання.

Разом із розв'язанням проблеми приміщення для читання книжок, значну увагу педагог приділяв підвищенню ефективності використання вчителями книжки не тільки в урочній, але й в позакласній, позаурочній роботі. Наприклад, для досягнення позитивних результатів у вихованні громадянськості учнів педагог пропонував:

-змінити погляд учителя на суть понять «знання» і «знати». «Знати, за твердженням педагога, це значить уміти застосовувати знання». А мати знання - це «коли вони стають чинником духовного життя, захоплюють думку, пробуджують інтерес» і повсякчас розвиваються, поглиблюються»;

-знаходити для вихованців книжки, в яких «істина подається не як готовий, вічно палаючий вогник, а як трепетний смолоскип, запалений вогнем сердець, що боролися за істину й перемогли в цій боротьбі [8, Т.2, с. 634];

-запобігти попаданню до рук учнів жодної поганої книжки, забезпечити, щоб «діти жили в світі цікавих творів, які ввійшли до золотого фонду національної і загальнолюдської культури»[9. Т.3, с. 196];

-створювати ситуації в процесі навчання, коли дитина наполегливою працею повинна долати труднощі, щоб зрозуміти, що **«важко – це не тільки треба, а й прекрасно, чудово»** [4. Т.2, с.359];

- навчити дітей справжньому читанню, коли воно «захоплює розум і серце, викликає роздуми про навколишній світ і про самого себе, примушує вдивлятися, вдумуватися в складності людської душі, думати про свою долю, про майбутнє» [10. Т.5, с. 234-235];

-допомогти дитині на власному досвіді переконатися, що знання стають знаряддям її мислення і праці. Користуючись ними, вона виражає свій розум, самого себе а все це є передумовою її потягу до знань, за словами педагога «оптимістичним самопізнанням» [6, с. 430];

-створити в колективі атмосферу загального захоплення книжкою, знаннями.

З метою утвердження в дитячому колективі традицій, в основі яких лежить захоплення книжкою, культурою взагалі традиційним в школі було Свято книги, яке проводилося перед початком навчального року: друзі взаємно дарують книги з дарчими написами, батьки дарують дітям книжки, зміст яких якоюсь мірою відбивав виховний ідеал сім'ї та поповнюють сімейну бібліотеку; колективи класів дарували у цей день маленькі бібліотечки старшим людям,

інвалідам, особливо самотнім людям [4, с.339]. Символічним актом цього свята була урочиста передача у Вічну Бібліотеку однієї або кількох книжок, що вийшли за останній рік. Відбираючи книжки для цієї бібліотеки, враховувалась цінність книжки, не допустимість потрапляння хоча б однієї «одноденки». Все це вимагало вияву у дітей відповідальності перед майбутніми поколіннями.

Взагалі педагог не уявляв собі навчальний заклад, зокрема школу, без бібліотеки. І його дуже бентежив той факт, що поряд з існуючими в школах різними кабінетами, майстернями нерідко був відсутній головний – «кімната для читання, кімната книги», яку він називав «одним із яскравих вогнищ духовного життя юнацтва» [11. Т.5, с.253]. .

Тому в школі була створена *кімната думки*, яка була розташована в тихому куточку шкільного саду, по суті це був невеликий читальний зал. В кімнаті були зібрані особливі книжки: про життя видатних людей, про борців за свободу і щастя народу, про мужність, і нерпохитність людей, які воліли вмерти або бідувати, аніж відмовитись від істини. Саме ці книжки про мужніх людей стали енциклопедією виховання юнаків і дівчат, тому, що вони допомагали знайти кожному зразок для себе. А це означає, що вони розмовляють із самим собою, сповідаються перед власною совістю, а значить досягли найвищої сходинки духовного життя.

Крім того в кімнаті була і природознавча література. Читання наукової книжки поступово ставало для учнів, як зазначає Василь Олександрович, духовною потребою, одним із джерел радості пізнання. Для того, щоб читання наукової книжки стало духовною потребою особистості, В.Сухомлинський передбачав необхідність створення атмосфери допитливості, жадоби до знань, багатих інтелектуальних інтересів; не обмеження на уроках лише підручником, а насичення його науковою інформацією з передового краю науки; активна участь в підготовці і проведенні вечорів з наукових проблем, на яких і вчителі, і старшокласники є рівноправними учасниками; проведення «подорожей по книжковому морю» за рахунок годин шкільних занять [12. Т.4, с.483-484].

Тому значну увагу в педагогічній діяльності В.Сухомлинський приділяв роботі бібліотек різного типу, саме: класна бібліотека, яка починається з куточка книжки у класі; Вічна бібліотека, шкільна бібліотека, предметна бібліотека, спеціальна бібліотека, індивідуальна бібліотека, сімейна бібліотека.

За твердженням В. О. Сухомлинського, «школу на можна уявити без **Вічної Бібліотеки**, як народ без імені, без пам'яті, без історії». Сюди приходять учні подивитися книжки і переконатися, що чим довше живе книжка, тим дорожчі вони для народу і для кожної людини (для читання такі самі книжки пізніших видань були в загальній учнівській бібліотеці) [4. Т.2. с. 339].

Якщо зауважити, що «на полицях Вічної Бібліотеки стоять живі і безсмертні корені народу», то кожний учень як юний громадянин почуває, що «школа – це колыска народу, його культури, слави і величі», а це, в свою чергу, виховує його, викликає гордість за навчальний заклад, пошану до нього в майбутньому, бажання передати своїм дітям пошану до школи, а також тверді переконання, що є серцевиною моральності: «і колыска, і великий світ суспільного життя, в який людина виходить з колыски, - все це і є Батьківщина, я готовий віддати за неї все, що в мене є, вона дорожча за моє власне життя, я готовий покласти за неї голову» [4. Т.2, с.339]. Таким чином, ознайомлення учнів з фондами Вічної бібліотеки, можливість доторкнутися до історії свого народу, атмосфери гордості за його минуле створюють умови для виховання майбутнього громадянина своєї держави.

А починати роботу бібліотек треба, за переконанням педагога, з початкових класів, з першого дня учнів в школі. Для цього необхідно створювати **Куточки книжки** де необхідно виставляти книжки «розумні й водночас цікаві для дітей, щоб кожний учень повсякчас користувався першою в своєму житті бібліотекою». Дані куточки поступово повинні перетворюватися в класні бібліотеки. Для їх ефективного функціонування Сухомлинський радив вчителям брати книжки в шкільній бібліотеці, тому, що «краще від учителя ніхто не знає, що треба читати учневі» [13, с.497].

Важливим засобом виховання учнів молодших класів була створена в Павлівській школі і «Бібліотечки дитинства», в яких були книжки тільки високої художньої і пізнавальної цінності, переважно про людей, які ставали зразком, прикладом для наслідування. Захоплення величчю цих людей давало читачам повсюди до самооцінки, до визначення шляхів самовиховання. А, як зазначає педагог, «справжнє виховання починається там, де є самовиховання» [6, с.432]. Не менш актуальними було функціонування **куточків** книжок різного напрямку. Наприклад, **куточки для дівчат**. В них виставлялися книжки і брошури з анатомії і фізіології, про гігієну дівчини і жінки, про материнство); **куточок образотворчих мистецтв** (книжки і альбоми з мистецтва, що дають уявлення про скарби найважливіших музеїв світу, вирізки із газет і журналів, виставки малюнків юних художників); **куточок для батьків** (книжки, статті, вирізки із журналів з проблем навчання й виховання дітей, налагодження взаємодії школи, сім'ї та громадськості, взаємостосунків батьків і дітей; усе, що характеризувало працю, навчання, творчість дітей: зразково виконані письмові роботи; інструмент чи діюча модель, зроблені учнем в майстерні, зошит, креслення, малюнок і т.д.); **куточок новинок науково-популярної літератури** з механіки, електротехніки, радіотехніки, біології,

астрономії, хімії, геології, розташований у вестибюлі, напевне з метою звернути увагу як умого більше учнів.

Предметні бібліотеки або спеціальні бібліотеки різного напрямку. створювалися для матеріального забезпечення роботи науково-предметних гуртків. Наприклад, Кімната Думки (або Кімната Книжки), де проходили «найбагатші, найповніші години духовного життя вихованців, години спілкування»[14.Т.2, с.567], була насичена книжками про справжніх синів Вітчизни, що допомагало учням знайти свою книжку, свою зірку, свій «провідний вогник». Тобто сформувані ідеал майбутнього громадянина, спонукати його до самовиховання. Або Кімната Українського Слова, де зберігалися (нагадаю – це було у 60-70-х рр.ХХ ст.) твори класиків і сучасних українських письменників [7, Т.5, с.498]. Крім того бібліотеки літератури з окремих дисциплін (математики, української мови і літератури, іноземних мов, які вивчалися в школі та ін. Важливе значення в становленні молодого громадянина В. Сухомлинський надавав **спеціальним бібліотекам**, які створювалися враховуючи індивідуальні особливості учня, його нахили, інтереси і практично заміняли додаткові заняття з учнями. «Ніколи, жодного разу я не проводив ні з цим, ні з такими ж іншими учнями додаткових занять мета яких зводилась б до наукування того, що не засвоєно на уроках. Я учив дитину читати й думати. Читання мовби індукувало, пробуджувало думку» [15. Т.2, с.451].

Класна бібліотека (в окремих творах педагог вживав термін «дитяча бібліотека») [9. Т.3, с. 196-198]. Її створення було обов'язковим для учнів I-IV класів і складалася з 4 відділів. У першому були оповідання, які на думку педагога, були найбільш цінними для морального, розумового і естетичного виховання дітей. Їх діти читали як на уроці так і в позаурочний час. Кожної книжки було по 15 примірників, щоб їх вистачило на кожному парту, під час уроків читання. У цілому цей відділ В.Сухомлинський порівнював «із фонотекою музичних творів, призначених для колективного слухання» [9. Т.3, с. 197]. Читання цих творів мало як пізнавальне значення для учнів, так і впливало на їх емоційно-моральне виховання.

У другому відділі були оповідання сучасних письменників про сьогодення. У третьому відділі були представлені книжки (казки, вірші, байки), які призначалися для позакласного читання і обиралися дітьми самостійно за інтересом. Четвертий відділ - старогрецька міфологія. Ознайомлення з цими творами впливає як на загальний культурний розвиток дитини, так і «пробуджує уяву, розвиває розум, виховує інтерес до далекого минулого», а також відіграє важливу роль в інтелектуальному та естетичному вихованні дітей.

Шкільні бібліотеки. В. Сухомлинський вважав «осередком, центром духовного життя в школі». У бібліотеці проводилися вечори, «вогники» любителів книжки; працювали гуртки юних книголюбів, на засіданнях яких читали цікаві книжки, опрацьовували, ремонтували їх, здійснювався постійний контроль за читанням учнями книжок, що входять до золотого фонду світової літератури, за кожним із цих творів проводилися виставки, готувалися монтажні, після прочитання авторських мініатюр і віршів діти нерідко самі бралися за перо тощо.

У праці «Як виховати справжню людину» Василь Сухомлинський окремо виокремив проблему любові учнів до знань, школи, учителя. В одній із п'яти позицій спрямованих на вирішення цієї проблеми, педагог рекомендує кожній дитині створити свою бібліотечку, книжки з якої не тільки читати, а й перечитувати. **Особисту (індивідуальну) бібліотеку** він вважав дзеркалом й джерелом духовної культури [12. Т.4, с. 484]. А у роботі «Сто порад учителям» педагог ділиться досвідом, що у кожного його учня була своя бібліотека, але з різною кількістю книжок в залежності від віку. Він не уявляв навчання юних громадян без книжок і зазначав, що «як музикант не може жити без того, щоб не брати до рук свого улюбленого інструмента, так мисляча людина не може жити без перечитування улюблених книжок» [16. Т.2, с.491]. Тому відстоював думку, щоб уже в роки отрочтва в кожного почала створюватися власна бібліотека, яка може бути різного напрямку(історична, математична, фантастична тощо), але щоб ця бібліотека передавалась з покоління в покоління, була фамільною гордістю» [11, с.253]. Саме тоді діти не будуть нудьгувати у вільний час, не будуть шукати «дешевих розваг і задоволень», а будуть самі «творцями свого духовного життя [11. Т.5, с.254].

Сімейна бібліотека. У кожній сім'ї створювалася особиста бібліотека, яка постійно поповнювалася книжками. Як зауважував В. Сухомлинський, «якщо протягом місяця сімейна бібліотечка не поповнювалася жодною книжкою, я вважав це тривожним явищем» [9. Т.3, с.200].

Педагогічна бібліотека складалася із книжок з теорії навчання і виховання, психології, етики, естетики, енциклопедичних словників, різних довідників. Тут же зберігалися вирізки із газет і журналів, статті з питань організації навчально-виховного процесу, розподілені по папках за тематикою, різноманітні стенди «Використовуйте у виховній роботі», «Книжкові новинки» тощо [17. Т.4, с.100].

Але, як засвідчує досвід роботи, теоретичні напрацювання науковців, якою б книжка не була цікавою, якщо діти її не прочитали, або прочитавши не бажають її згадувати, не хочуть прочитати її товаришам, не хочуть передати в слові свої почуття і переживання, вона має низький навчально-виховного

потенціал, а значить не досягає поставленої перед школою мети. Тому роль шкільної бібліотеки у вихованні молодого покоління В. Сухомлинський розкривав у взаємозв'язку із методикою їх роботи. Так із зацікавленням учні молодших класів приймали участь у колективних читаннях, які проводилися у Кімнаті казки, читанні віршів, обговоренні улюблених оповідань, яким присвячувалися окремі уроки, вечорах і ранках виразного читання, підготовці та проведенні свята рідного слова. Особливу роль у становленні молодого громадянина відігравали гуртки любителів і шанувальників рідного слова, до складу яких входили дорослі, дуже шановані люди. Саме те, що нібито діти були організаторами і учасниками цих гуртків, за твердженням В. Сухомлинського, посилювало не тільки інтерес до книжки і читання, але й сприяло розвитку громадянської активності учнів.

Таким чином, важливим засобом формування громадянськості дітей та молоді, за переконанням Василя Сухомлинського виступає книжка. Тому значну увагу в педагогічній діяльності В.Сухомлинський приділяв роботі бібліотек різного типу. Використовуючи в діяльності бібліотек і учителів різноманітні методи роботи з книжкою і дотримуючись порад педагога з інтенсифікації їх впливу на розширення знань учнів, їх інтелектуального розвитку, можливо підвищити рівень вихованості громадянськості юнаків і дівчат.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. В.О.Сухомлинський. Розмова з молодим директором / Сухомлинський В.О. // В.О.Сухомлинський. Вибрані твори в п'яти томах. Т.4. – Вид.: «Радянська школа», К., 1977. - С.393-626.
2. В.О.Сухомлинський. Хто сьогодні за партою/ Сухомлинський В.О. // В.О.Сухомлинський. Вибрані твори в п'яти томах. В 5т. - Київ: «Радянська школа». 1977. Т. 5. - С. 504-510.
3. В.О.Сухомлинський. Методика виховання колективу / Сухомлинський В.О. // В.О.Сухомлинський. Вибрані твори в п'яти томах. Т.1. – Вид.: «Радянська школа», К., 1977. - С.403- 638
4. В.О.Сухомлинський. Любов до знань, школи, учителя. Вибрані твори в п'яти томах. - К. Радянська школа. Т. 2: Як виховати справжню людину. - С. 334-361.
5. В.О.Сухомлинський. Біля чистого джерела / Сухомлинський В.О. // В.О.Сухомлинський. Вибрані твори в п'яти томах. В 5т. - Київ : «Радянська школа». 1977. Т. 5. - С.562-568.
6. В.О.Сухомлинський. Вчити вчитися / Сухомлинський В.О. // В.О.Сухомлинський. Вибрані твори в п'яти томах. Т.5. – Вид.: «Радянська школа», К., 1977. - С. 426-436.

7. В.О.Сухомлинський. Могутній вихователь / Сухомлинський В.О. // В.О.Сухомлинський. Вибрані твори в п'яти томах. Т.5. – Вид.: «Радянська школа», К., 1977. - С. 495-499.
8. В.О.Сухомлинський. Сто порад учителів / Сухомлинський В.О. // В.О.Сухомлинський. Вибрані твори в п'яти томах. Т.2. – Вид.: «Радянська школа», К., 1976. - С.419-654. У чому полягає ідейне виховання на уроках. - С. 630-634.
9. В.О.Сухомлинський. Книжка в духовному житті дитини // В.О.Сухомлинський. Серце віддаю дітям / В.О.Сухомлинський. Вибрані твори в п'яти томах. Т.3. – Вид.: «Радянська школа», К., 1977. - С.7-279. С. 193-201.
10. В.О.Сухомлинський. Виховання й самовиховання / Сухомлинський В.О. // В.О.Сухомлинський. Вибрані твори в п'яти томах. Т.5. – Вид.: «Радянська школа», К., 1977. - С.229-239.
11. В.О.Сухомлинський. Народний учитель/ Сухомлинський В.О. // В.О.Сухомлинський. Вибрані твори в п'яти томах. Т.5. – Вид.: «Радянська школа», К., 1977. - С.239- 255.
12. В.О.Сухомлинський. Духовне життя шкільного колективу // В.О.Сухомлинський. Розмова з молодим директором / В.О.Сухомлинський. Вибрані твори в п'яти томах. Т.4. – Вид.: «Радянська школа», К., 1977. - С. 465-490.
13. Сухомлинський В.О. Приведіть кожного учня до вогнища захоплення /В.О.Сухомлинський. Сто порад учителів // В.О.Сухомлинський. Вибрані твори в п'яти томах. Т.2. – Вид.: «Радянська школа», К., 1976. - С.419-654.
14. В.О.Сухомлинський. Як колектив стає засобом всебічного розвитку особистості/ Сухомлинський В.О. Сто порад учителів // В.О.Сухомлинський. Вибрані твори в п'яти томах. Т.2. – Вид.: «Радянська школа», К., 1976. - С. 566- 568.
15. В.О.Сухомлинський. Про роботу з «важкими» учнями/ Сухомлинський В.О. Сто порад учителів // В.О.Сухомлинський. Вибрані твори в п'яти томах. Т.2. – Вид.: «Радянська школа», К., 1976. - С. 449- 452.
16. В.О.Сухомлинський. Про інтелектуальне життя вихованця / Сухомлинський В.О. Сто порад учителів / В.О.Сухомлинський. Вибрані твори в п'яти томах. Т.2. – Вид.: «Радянська школа», К., 1976. - С. 490- 492.
17. В.О.Сухомлинський. Обстановка класних занять і позакласної роботи / Сухомлинський В.О. Павліська середня школа // В.О.Сухомлинський. Вибрані твори в п'яти томах. Т.4. – Вид.: «Радянська школа», К., 1977. - С. 93-108.

Друкується вперше

ЕПІСТОЛЯРНИЙ ЖАНР ЯК ВАЖЛИВИЙ ЗАСІБ БАТЬКІВСЬКОГО ВИХОВАННЯ

Починаючи з античних часів, епістолярні жанри мають великі традиції. Людське спілкування відзначалося особливим розвитком, тому що йшлося про важливий засіб з сучасним суспільним життям, що нерідко заміняло регулярну пресу. Тому листування ставало одним з найважливіших джерел для вивчення історії суспільної думки, державної, політичної, культурної історії тощо. Особливе значення таке листування мало в історії художньої літератури, бо воно відігравало вагомий роль у цілісній картині сприйняття портрету автора, історико-культурного й суспільного зрізів певної епохи. Таким чином, вивчення епістолярії (і, зокрема, епістолярії письменників) дуже важливо не тільки з позицій літературознавства, а й педагогіки і психології.

У другій половині ХХ ст. у науці (а у тому числі і в педагогіці) значно посилилась увага до гендерної проблематики. Українські дослідники, хоча й повільно, теж не залишалися в стороні від цього руху. Щоправда, ще у 1997 р. у відомому «Українському педагогічному словнику» С.Гончаренко терміни: *гендер*, *гендерне виховання*, *гендерний розвиток дитини*, *гендерний підхід* тощо взагалі відсутні [2]. Але пройшло лише декілька років, і в «Енциклопедії освіти» (К., 2008) зазначені поняття розглянуті досить детально.

Утім, не обійшлося і без певних протиріч, пов'язаних з отождивенням таких дефініцій, як *фемінізм* і *гендер*. Сучасна гендерна теорія не заперечує наявності тих чи інших біологічних соціальних, психологічних відмінностей між чоловіками та жінками. Вона просто наполягає, що сам по собі факт розбіжностей не так вже й важливий. Натомість, більш суттєва їх соціокультурна оцінка і інтерпретація, а також побудова певної системи на основі цих розбіжностей. Інакше кажучи, гендерний підхід базується на положенні, що важливі не стільки біологічні відмінності між чоловіками і жінками, а те культурне і соціальне значення, яке вбачає суспільство у цих відмінностях. Зазначимо, що у наш час відчутно зростає інтерес до так званих «чоловічих досліджень». У Г.М.Ларіоновій були всі підстави для твердження, що якщо «жіноче питання» було одним з ознак ХІХ ст., то сьогодні можна говорити про актуалізацію «чоловічого питання» [3, с.129]. Сказане має пряме відношення до сучасної педагогіки, зокрема, до проблем виховання у сім'ї.

У педагогічній науці вже давно доведена принципова важливість *сімейного виховання*. При цьому існують і певні труднощі, пов'язані з тим, що не досить чітко з'ясовані деякі термінологічні поняття, інакше кажучи, не вироблений відповідний понятійний апарат. Скажімо, не дуже ясно, чи існує різниця між *родинною педагогікою* (див., напр., працю М.Г.Стельмаховича [5]) і

педагогікою *батьківською*. Не випадково видатний педагог В.О. Сухомлинський довго вагався, як назвати одну з своїх книжок – *Батьківською* чи *Сімейною* педагогікою. І дійшов висновку, що назва Батьківська педагогіка буде точнішою. [9, с.21]. Але, незважаючи на це, його книга «*Батьківська педагогіка*» була книгою перш за все про сім'ю у цілому, оскільки, судячи з усього, гендерна проблематика його тоді не дуже цікавила.

Дуже часто дослідники, яку б термінологію вони не використовували, не вбачають різниці між вихованням *материнським* та *батьківським* (у вузькому значенні цього слова). Так, справедливе положення про сім'ю, яка здійснює виховний вплив на дитину, не супроводжується навіть згадкою про можливі розбіжності чи навіть протиріччя між впливом материнським чи батьківським. Між тим, в українській педагогіці вже висловлювалася думка про особливе значення саме *батьківського* виховання (повторюю — у вузькому значенні поняття). Так, у творчому доробку видатної галицької вчительки І.В. Петрів велика увага була присвячена ролі батька у виховному процесі. Саме батько мав би стати зразком в усьому для підростаючого покоління: батько впливає на дітей своїми чесними вчинками, прямолінійністю, мужністю, рішучістю [6, с. 80]. Саме з цієї точки зору особливе зацікавлення викликають листи, що їх писали батьки до своїх дітей (переважно до синів).

Про роль листів в історії людства написано вже чимало, бо епістолярна спадщина має особливе значення для дослідників. У відомій монографії М. Х. Коцюбинської листи справедливо розглядаються не лише як документ, але й як своєрідна словесна творчість, яка мала особливе значення в історії української культури, враховуючи брак умов для вільного обміну думками.

Традиції використання листів не лише в соціально-культурному сенсі, але й як спосіб педагогічного впливу на адресата (чи адресатів) в українській культурі відомо від часів Володимира Мономаха. Його знамените «Повчання» є пам'яткою давньоруської педагогічної думки. В ньому можна виділити декілька аспектів: релігійні вказівки; правила, що торкаються обов'язків князя; життєпис автора, що має слугувати дітям прикладом і наукою. Але про що б не писав Мономах, скрізь чітко проглядаються проблеми виховання, які його особливо хвилювали. Це яскравий приклад саме батьківської педагогіки, бо київський князь звертається до своїх синів, яким подає настанови правильного поведіння в житті. Так, він наказує допомагати бідним, вдовицям і сиротам. «Що вмієте, — зауважує він, — того не забувайте, а, чого не вмієте, того вчіться... І нехай сонце не застає вас у постелі...» По суті, перед нами не тільки перша автобіографія в історії вітчизняної літератури, але й метод виховання особистості; перший досвід прямого звернення до майбутніх поколінь (спадкоємців), відверта розповідь про своє життя і повчання про необхідність

думати і діяти в першу чергу в ім'я Божих заповідей, настанов, честі і справедливості. Отже Мономах звертається не тільки до своїх дітей, але й до усіх російських князів. Він закликає їх жити в мирі, вчить справедливості, активності в своїх діях.

Повчання Володимира Мономаха — єдиний твір в давній вітчизняній літературі, у якому політичне і моральне наставляння дається не духовною особою, а державним діячем, людиною, яка життям своїм утвердила право на проповідь честі, добра справедливості.

В подальшій історії європейської літератури традиція звернення батьків до дітей знайшла яскраве втілення в творчості англійського письменника XVIII ст. Філіппа Честерфільда (1694-1773). Зазначимо, що в «Листах до сина» йшлося про незаконного сина автора. Відношення батька до нього поступово змінювалося, поєднуючись з власними докорами дописувача до себе. Разом з тим, постійно змінювалися й завдання листів, які Ф.Честерфільд надсилав сину майже щоденно протягом багатьох років. Він почав їх писати ще тоді, коли хлопчику не виповнилося десяти років, на трьох мовах: англійською, французькою й латиною, маючи на меті, щоб навіть від їх простого читання у дитини відбувався процес засвоєння нових знань. Це був своєрідний педагогічний експеримент, в якому чільне місце (особливо спочатку) займають звичайні батьківські почуття. Але з роками тональність листів міняється. Все більше місця в них починає займати суто навчальний матеріал, якого навіть інколи забагато: мова йде про географію, міфологію, давню історію тощо. Разом з тим, поступово листи стають більш інтимнішими, відвертішими. Ті поради, наставляння, які батько подавав юнакові, стають все більш різносторонніми серйозними. Складається враження, що в своїх листах Ф.Честерфільда свідомо створює ілюзію справжньої й живої бесіди з сином, який знаходиться на великій відстані від батька.

Є всі підстави вважати Ф.Честерфільда не тільки письменником, публіцистом, філософом–моралістом, істориком, але й педагогом, який використовував епістолярний жанр як важливий дидактичний засіб.

Оригінальність листів англійського письменника полягає в тому, що ми маємо змогу відчувати в них яскравий зразок *батьківської* педагогіки, побудованої на снові біблійних настанов. Крім того, для листів англійського автора притаманна важлива особливість: за змістом вони відверто енциклопедичні і в цьому відношенні нагадують листи, які майже через 200 років будуть писати до своїх синів наші сучасники — педагог Василь Сухомлинський та поет Василь Стус. Чи навряд вони були знайомі з творчим доробком англійського автора, але в типологічному плані таке перегукування дуже показове, бо свідчить, що роздуми українських мислителів над складними

проблемами батьківської педагогіки органічно входили в загальний європейський контекст розвитку педагогічної думки.

З цієї точки зору особливий інтерес викликає цикл статей над яким у 1967 році працював В. О. Сухомлинський. На жаль, ця педагогічно-публіцистична праця не була закінчена видатним педагогом. Вперше, її публікація відбулася через десять років після написання [9]. Наступного року у тому ж виданні вийшла книга В. Сухомлинського під виразною назвою «Батьківська педагогіка» [9].

Судячи з усього, наприкінці свого життя В. О. Сухомлинський почав роботу над своєю енциклопедією сімейного виховання. В ній основна увага приділялася проблемам виховання дітей у сім'ї, педагогічної освіти батьків, соціальної педагогіки, тобто особливо актуальним для сучасності.

Педагогічна майстерність В. О. Сухомлинського найбільш рельєфно виявилася в тому, що звичайні, на перший погляд, ніби то буденні події чи ситуації він використовував як важливі фактори можливого виховного впливу на особистість дитини. Кожний маленький епізод, подія з життя школи чи сім'ї під його пером стають відправним моментом для змістовної розмови перш за все з власним сином, його ровесниками, їх батьками. З цієї точки зору дуже показовим є назва одного з розділів «Батьківської педагогіки» «Що ми залишаємо в серцях своїх синів, батьки?» Фрагменти майбутньої книги про батьківську педагогіку є захоплюючими і хвилюючими міркуваннями про важливий обов'язок батьків щодо своїх дітей.

В книзі педагог практично не торкався гендерної проблематики. Винятком є один «Лист до дочки». Особливий інтерес у видатного українського педагога викликало листування з сином (відповідні листи, як вже було сказано, надруковані у «Вибраних творах» В. Сухомлинського). Ці листи, безперечно, є продовженням думок педагога про виховання молоді людини. Тут йдеться про громадянське, моральне, фізичне становлення юнака, про бачення ним навколишнього життя, тобто про період коли саме батьківські поради, настанови, вказівки особливо необхідні. Це один із зразків саме *батьківської педагогіки*, що становить одну зі складових частин педагогічної концепції В. О. Сухомлинського і органічно поєднується з його постійними роздумами над проблемою «народження громадянина». Саме тут особливо детально педагог згадував своє дитинство, свою юність. У своїх зверненнях до сина йому було важливо підкреслити, що його поради базуються на власному досвіді, вистраждані ним, перевірені життям. От чому він так детально згадує власні студентські роки, коли він вперше покинув рідну хату, вилетів з батьківського гнізда. Інакше кажучи, він мав моральне право на ті повчання, які були так яскраво висловлені в тих листах до сина: «І нехай проклятий буде той, хто хоч

однією думкою, одним словом, одним вчинком своїм виявить зневагу до хліба і праці, до народу, що дав нам усім життя» [10, с. 586].

Листи до сина, які писав Сухомлинський, є важливою складовою тих проблем становлення моралі, формування громадянина, які турбували видатного педагога протягом всього його творчого життя. У всякому разі тут ми знаходимо постійні думки педагога про виховання молодого покоління, що хвилювало автора, бо йшлося не про абстрактні погляди видатного педагога, а про їх вплив на становлення рідного сина. На жаль, згадані листи не датовані, але з їх змісту можна здогадатися, що написані вони були тоді, коли син Василя Олександровича вже покинув батьківську хату і став студентом. Батько ж вважав за потрібне саме в цей відповідальний період направляти самостійне життя сина в потрібне русло, надаючи поради з власного досвіду.

Зрозуміло, що листи Сухомлинського до сина мають не вузьке суто біографічне значення, вони адресовані до широкого загалу читачів, і мали на меті допомогти їм у вихованні громадянина, тобто розв'язанні центральної проблеми педагогічної системи В. О. Сухомлинського. Не випадково в одному з перших листів В. О. Сухомлинський пише синові: «Радий, що мій лист збудив у тебе цілий рій думок. Певно, причиною такого злету є те, що перед тобою зараз нові люди, ти щодня пізнаєш пречудове, найдивовижніше, що є в світі — «людину»» [10, с. 594].

Особливе значення видатний педагог надавав самовихованню, яке на його переконання, починається із самопізнання: «Найскладніше і найважніше в житті молодої людини — побачити себе наче з боку, побачити в світлі ідеального, героїчного» [10, с. 610]. Для цього, зокрема, велике значення має, на його переконання, художня література, яка дозволяє відкривати перед молодою людиною все нові і нові грані краси душі людської [10, с. 613]. Це Л. Толстой, Ф. Достоевський, Данте, Шекспір, А. Чехов, та й сучасні автори, у тому числі, українські: М. Стельмах, О. Гончар, Ю. Яновський та ін.

Серед моральних якостей, які В. Сухомлинський намагався виховати у свого сина, дуже важливе місце займає любов, підготовка до створення сім'ї, ставлення до майбутньої дружини. «Пам'ятай, — пише Сухомлинський, — що любов — це насамперед відповідальність за ту людину, яку ти полубив, за її долю, за її майбутнє». Показово, що саме тут Сухомлинський вирішив згадати про власний приклад дати синові уявлення про те, як будувалися відносини його батьків. Він писав: «Скоро 25 років мине, як ми одружилися з твоєю матір'ю... І щоразу, коли зустрічаю її після кількох днів розлуки, я відчуваю трепет серця — бачу в ній, єдиній на світі коханій жінці, щось нове» [10, с. 622]. Посилання у листах на власні почуття, на свою біографію, безперечно,

мали на меті вплинути на рівень вихованості сина і одночасно давало уявлення про ту моральну висоту, до якої педагог намагався долучити свого сина.

Складається враження, що Сухомлинський, пишучи до сина, думав про широкий більший загал майбутніх читачів. Це своєрідні публіцистичні «трактати» (як писав сам Сухомлинський), що надавало його епістолярії значення своєрідної декларації. Так, скажімо, на початку одного з листів ми читаємо: «Ти спонукаєш мене писати справжні трактати. Спершу про дружбу і кохання, потім — про жіночість, тепер ти просиш сказати батьківське слово про красу. Ну, що ж, я скажу, тільки нехай мої слова залишаться в твоїй свідомості на все життя» [10, с. 633-634].

Багатьох тем торкався Сухомлинський в листах, відповідаючи на питання сина. Наприклад: «що треба робити комсомольській організації групи», як економно і розумно використовувати час тощо [10, с. 648, 644]. Може, з цієї точки зору найбільш цікаві роздуми видатного педагога, як він сам організовував свій робочий день («Протягом тридцяти років я починаю свій робочий день о 5 годині ранку, працюю до восьмої години. Тридцять книжок з педагогіки та понад триста інших наукових праць — усе це написано з 5 до 8 години ранку»)» [10, с. 649].

Важко сказати, чому саме Сухомлинський вирішив не друкувати той матеріал, який явно був орієнтований певним чином для широкого вжитку. На наш погляд, Сухомлинський свідомо розраховував на публіцистичний характер листів до сина, спрямованість яких не обмежувалася проблемами суто родинного виховання. І можливо, він сам відчув деяку штучність самої манери викладу, яка вступала в певне протиріччя з *батьківським* листуванням. Але, як би там не було, листи до сина займають важливе місце не тільки в системі педагогічних поглядів Сухомлинського, але й в теорії виховання взагалі, як зразок не просто родинної, а саме *батьківської* педагогіки. Як вже зазначалося це твердження перегукується з Повчанням Володимира Мономаха.

Своєрідним послідовником В. Сухомлинського в розвитку основних положень як батьківської, так і загальної педагогіки став визначений український поет Василь Стус. Але у сприйнятті змісту їх листів необхідно враховувати, що в листуванні двох видатних діячів української культури багато спільного, але існують і певні відмінності. Так, зміст листів Стуса, на нашу думку, переважно був спрямований тільки на свого сина, і не призначався, судячи з наявних матеріалів, для широкого загалу читачів. Слід також враховувати ще декілька важливих обставин. Потреба в використанні епістолярного жанру у Сухомлинського і Стуса була різною. Сухомлинський сподівався на публікацію своїх листів, у всякому разі враховував таку можливість. У Стуса ситуація була зовсім інша.

Український поет, перекладач, прозаїк, літературознавець, правозахисник він був одним із найактивніших представників українського культурного руху шістдесятників. Як відомо, доля його була дуже трагічною. Роками він був позбавлений живого спілкування з рідними, друзями, однодумцями. Тому єдиною можливістю спілкування В.Стуса з рідними та однодумцями залишалися листи. І тому стає зрозумілим, чому окремою книгою були видані листи Стуса до рідних під назвою «Листи до сина» [8].

Як згадував пізніше син поета Дмитро Васильович, його батько у дуже важких умовах заслання, змушений був «реалізуватися лише в епістолярному жанрі. І він перетворює форму звичайного буденного листа у симбіоз щоденної духовної автобіографії, що фіксувала як моменти його творчої реалізації, так і його роздуми, його розуміння світу і себе в цьому світі» [8, с.6]. Слід підкреслити, що в листах висвітлено шанобливе ставлення до адресатів через посередництво написання звернень до них з великої літери: *Ти*. Так він звертався навіть до малого ще сина Дмитра.

Велике значення поряд з проблемами лінгвістики та мови епістолярію мають вищезгадані листи з точки зору педагогіки. Окремих друкованих праць з педагогічних проблем у В. Стуса немає. Проте інтерес до проблем дидактики, теорії виховання не викликає сумнівів. Слід нагадати, що він закінчив педагогічний інститут і деякий час працював учителем середньої школи. Тому знання з курсів психолого-педагогічних дисциплін постійно давали йому можливість науково обґрунтовувати вимоги як до себе, так і до сина. При цьому він не залишав без уваги найдрібніші сторони навчання, виховання й розвитку сина.

Вивчення листів до родини, засвідчує, що письменник своїм прикладом – різносторонньою обізнаністю, інформованістю, потребою постійного поповнення знань – намагався стимулювати сина до постійної роботи над собою. Свідченням цього є поради, які доцільно назвати методичними, батька сину, на основі аналізу листа останнього, який відчув що син не звик писати листи, «треба частіше викладати свої думки на папері. Намагайся це робити частіше. Напиши, скажімо, як Ти провів свій вихідний день. А ще краще – розкажи, яке Ти бачив кіно чи гру. Перекажи його, подумай, чи добре грав той чи інший актор чи гравець. Хто з них сподобався Тобі більше. Чим більше Ти висловиш своїх думок, тим краще. Отак напиши, а через місяць – перечитай. Побачиш, що міг би написати краще. Спробуй виправити, що тобі вдається невдалим. Так Ти навчишся писати краще...» [8, с.91-92].

Цікаво, що поет постійно, опираючись на власні знання з різних галузей науки, намагався викликати в сина інтерес до навчання. Так, ґрунтовні знання з географії Стус демонструє в листі до сина від 8 березня 1976 року, коли він,

пропонуючи йому завдання з географії, і наводить багато прикладів, фактичних даних. Метою даного листа, який закінчується побажанням звернутим до сина «стеж за небом і зірками – дивись, що кожної ночі багато зірок рухається», на нашу думку, було розвинути «інтерес сина до цієї дисципліни» [8, с.92-93].

З цієї точки зору варто уваги, що С. Стус (не забудьмо, в яких жахливих умовах життя він опинився!) пише 1 червня 1981 р., великого листа, де дуже детально, майже на професійного рівні йдеться про біографію Ейнштейна, про теорію, у якій він «об'єднав поняття простору і часу». І додає при цьому: «Правда, цікаво?» [8, с.141].

Поряд з цим він всіляко намагається прилучити маленького Дмитра до світу музики, виховати в нього естетичні смаки («навчитися розуміти красу – не так легко. Коли в дитинстві не було доброго слухання, тоді вчать спочатку всяких пісеньок паршивеньких, потім доходять своїм глуздом, що любив паршивенькі пісенькі, а вже по тому – долучаються краси Моцарта, Шопена чи Вівальді») [8, с.127]. Проблеми музичного виховання підняті і в листі В. Стуса від 25 квітня 1979 р., в якому він зазначає, що любить музику Моцарта, Бетховена, що сам грав на гітарі як українських пісень, старих романсів, маршів, так і «своє», тобто намагався писати музику сам. І навіть коли писав цього листа водночас слухав «Реквієм» Моцарта, який дуже любив і вважав його «на рівні могутнього, мужнього Бетховена», що перевернув йому душу» [8, с.132]. Підсумок своїх настанов сину батько висловив у віршах.

Дуже бережно і делікатно привчав Василь Стус свого сина до царини музики. Знову и знову використовує він власний досвід, Намагаючись привчити ще малого Дмитра до думки, що музика дає людям не тільки естетичне задоволення, але може бути міцним засобом морального виховання, самоутвердження, самовдосконалення. Так, про життя Бетховена Стус пише: «І яка це була людина! Все життя — в горі, в нещасті, в муці — і він — один проти цілого світу — перемагає! Тобто, не поступається напасникам, а йде напролом: або світ прийме таким мене, як я є, як мене народила мати — або вб'є, знищить мене. Але я — не поступлюся! І з кожної миті своєї, з кожного почуття й думки своєї зроблю свій портрет, тобто, портрет цілого світу: хай знає цей світ, що душив, гнув мене, що я вижив, зберігся, доніс до людей усе, що хотів» [8, с.131-132].

Легко побачити, що Василь пише не стільки про Бетховена, скільки про себе самого, характеризує головне значення, головну мету своєї власної творчості.

Важко перелічити теми, які порушував у листуванні з сином батько: поради з фізичного загартування, допомоги мамі в домашній роботі, вивчення англійської мови («разів у 5 вивчай більше слів, ніж дають у школі») [8, с.124].

Це впливало з глибокого переконання Василя Стуса: «...освіченим треба бути». Із великим задоволенням Василь Стус констатував, що коло улюблених предметів сина постійно розширялося – «і так має бути. Світ занадто великий і, щоб більше про нього знати треба цікавитися багатьма речами».

Увесь час він вчив сина: «Освіта — це вид гігієни. Письмо з помилками — то як невимиті руки чи зуби. Поразка мусить стимулювати на чергову перемогу — це логіка сильних (а Ти — мужчина). У поразці попускають руки— лише слабкі. Освіта потрібна людині не для іспиту і вступу до технікуму, а для неї самої... Ти **повинен** бути освіченою людиною, бо теперішня людина — тільки освічена Людина —це обов'язок, а не титул (народився і — вже людина), Людина — твориться, самонароджується» [8, с.150]. Такі афористичні гасла неначе покликані до того, щоб на їх основі розгорнути дискусію в класі, написати великими літерами та розвісити в шкільних коридорах (а не тільки, скажемо, в кабінеті української мови та літератури). Адже, як було вже сказано, великий поет Василь Стус вчив не тільки одного свого сина; він вчив всіх нас постійному самовдосконаленню, постійній роботі над собою. І (не забудемо!) в яких умовах він писав ці вистраждані поради, на які він мав моральне право!

Але саме головне, що турбувало батька – це намагання викликати потребу у Дмитрика до самовиховання: «Візьми собі за правило: завше бути справедливим, спокійним, розважливим, мужнім (мудрим – то тяжче: вчитися довго – мудрості!). Вироби в собі свого суддю – аби міг сам себе сварити, коли що не так учинив» [8, с.124-125].

Для досягнення мети: виховати сина – громадянином-патріотом, порядною людиною значне місце Василь Стус відводив методу прикладу, особливо особистого.

В одному з останніх листів Василь Стус, звертаючись до жінки і сина, писав: «Читаю листи Лесі Українки – і вкрай захоплений ними. Винятково захоплений. Була б змога – щось би більше написав на їхній основі. Наприклад, «Уроки Лесі Українки»» [8, с.179]. Є всі підстави вважати, що листування самого поета з сином теж можна було б назвати уроками життя, які мають не аби яке значення в історії вітчизняної педагогічної науки.

Вже на початку ХХІ ст. відомий український науковець, перекладач, публіцист, суспільний діяч Максим Стріха зробив узагальнення стосовно значення листів видатного українського поета. Він писав: «протягом останніх років то був взагалі чи не єдиний жанр, у якому дозволялося писати в'язневі Пермського концтабору, — вірші та переклади було заборонено. І відтак тому ці листи стали не тільки приголомшливим документом доби, а й одним із вершинних надбань епістолярного жанру в усій світовій літературі. Вони далеко переросли рамки конкретних адресатів — поетових рідних, з якими

листування було дозволено. І сьогодні вони сприймаються як послання Василя Стуса всьому людству — (втім, хто знає, можливо, і писались вони не в останню чергу саме з такою метою») [7].

За твердженням М. Х. Коцюбинської, листи українських в'язнів до своїх дітей є «педагогічною поемою», а листи В. Стуса до сина, які «ростуть» змістовно й інтонаційно паралельно з дорослішанням адресата – одним із її розділів.

Взагалі, на нашу думку, у Коцюбинської були всі підстави для висновку, що наявність листів В. Стефаніка, Лесі Українки, В. Стуса дають підставу «говорити про вагомий внесок української епістолярної творчості в духовну скарбницю людства» [4, с. 283].

Отже, в історії педагогіки епістолярний жанр є важливим засобом виховання молодого покоління, а листування батька з сином – засобом ефективного батьківського виховання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Богдан С. «Магічне свічадо» епістолярію Василя Стуса / Богдан Світлана // Дивослово. – 2004.— №1. - С.19-23.
2. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С.Гончаренко. – К.: Либідь, 1997. – 374 с.
3. Енциклопедія освіти / Гол. редактор В.Г.Кремень. – К. Юрінком Інтер, 2008. – 1038 с.
4. Коцюбинська М. Х. Листи і люди. Роздуми про епістолярну творчість / М.Х. Коцюбинська. - К.: Дух і літера, 2009. – 582 с.
5. Стельмахович М.Г. Українське родинознавство / М.Г.Стельмахович. - Івано-Франківськ, 1994. - 54 с.
6. Стражнікова І. Педагогічні погляди та освітня діяльність Іванни Петрів / І. Стражнікова. — Івано-Франківськ: Гостинець 2007. — 232 с.
7. Стриха М. Листи від Василя Стуса / М.Стриха // Дзеркало тижня. – 2001. — № 11,17 березня.
8. Стус В. Листи до сина / В. Стус. — Івано-Франківськ: Лілея-НВ., 2002. - 192 с
9. Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка / В.О.Сухомлинський. – К. : Рад. школа, 1978. – 263 с.
10. Сухомлинський В.О. Листи до сина / В.О.Сухомлинський // Вибрані твори в 5-ти томах. - Т. 3. - К.: Рад школа, 1977. — С. 583-657.

*Завгородня Тетяна. Рідна школа. –2013. –
№8-9 (серпень – вересень). – С.20-24.*

ІДЕЇ, АФОРИЗМИ, ВИСЛОВЛЮАННЯ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО З ПРОБЛЕМ ДІЯЛЬНОСТІ УЧИТЕЛІВ ТА ПРОФЕСІЙНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ

«Без постійної духовної спільності з вихованцями — спільності, яка обов'язково виходить за межі уроку, виконання домашніх завдань, оцінок, неможлива і справжня творча робота викладача» [1, с. 435].

«Учити й виховувати... - це значит виховувати трудівників мислі» [2, с. 508].

«Найголовніше, щоб одночасно учень бачив, спостерігав і працював. Де є ці три речі, там є і жива думка, що загострює розум» [3, с. 612].

«Навчально-виховний процес має, з мого погляду, три джерела – науку, майстерність і мистецтво. Добре керувати навчально-виховним процесом – це означає досконало володіти наукою, майстерністю і мистецтвом навчання і виховання» [4, с. 397-398].

«Мудрість вихователя колективу – педагога. Колектив, безумовно, є творенням педагога, він не може виникнути сам по собі й жити стихійно. Без розумного педагога немає колективу. Тому не можна сприймати серйозно «новаторські» пропозиції про класи без класного керівника, про повну самостійність колективу» [5, с. 623].

«Особливо велике значення для всебічного розвитку вчителів і постійного поглиблення їх нань має ознайомлення з проблемами науки, техніки, мистецтва, духовного життя суспільства. Приблизно двічі на місяць учителі читають для своїх товаришів лекції з наукових проблем» [6, с.54].

«Культура бажань і інтересів – одна з найтонших сфер виховного процесу. Тут дуже небезпечно показне благополуччя. Те, що підлітки чимось захоплені, хай не заспокоює вихователя. Головне – чим захоплений кожен. Бажання й інтереси підлітка треба бачити в русі, в розвитку. Зрештою, необхідне має стати для підлітка бажаним. Не можна приймати за бажання примхи. Підлітки були б дуже задоволені вихователем, якби він щодня дозволяв їм кілька годин проводити у спортзалі. Виховання, писав К. Д. Ушинський, якщо воно бажає щастя людини, мусить готувати її не для щастя, а для праці. Щастя не може бути безтурботним і бездумним» [12, с.332-333].

«...Вони (загальнолюдські цінності поваги, допомоги до людей старшого покоління нерідко потребуючих допомоги - Т.З.) не можуть самі собою розвинути моральні почуття. Воно виникає тільки тоді, коли ми прилучаємо

дітей до вищої людської радості – радості творення добра для інших людей. Тільки це, воістину безкорисливе і тому справді людське переживання є силою, що облагороджує юне серце»[7, с.219].

«Найважливіший засіб відвернення лінощів – не повинно бути неробства й пустого проведення часу. Не повинно бути такого періоду в духовному житті людини, щоб вона нічого не створювала... Могутній засіб відвернення лінощів – обмеження бажань. З дитинства нехай людина на власному досвіді пізнає суть понять: не можна, треба, можна» [9, с. 652].

«Мислителем ваш вихованець стане лише тоді, коли ви приходите до нього з думкою, запалюєте його своєю допитливістю, жадобою і ненаситністю пізнання, передаєте йому почуття гордості мислителя» [2, с.508].

Виховання моральної свободи нерозривно пов'язане з культурою бажань, на основі яких формуються високоморальні *потреби*. Не все те, чого дитині хочеться, є її істинною потребою – це добре відомо. Мудрість, майстерність і мистецтво владарювання вихователя над волею вихованця помагає в тому, щоб морально обгрунтовані, прийняті для суспільства потреби стали бажаннями, внутрішнім спонуканням людини» [20, с. 266].

«Приборкання бажань - тонкий різець, без якого не може обійтися скульптор благородства. Умійте користуватися цим різцем! Не давайте волі бажанню, якщо здійснення його веде людину до мерзенності...І вчитель, допомагаючи дитині подолати бажання, веде її стежкою благородства» [8, с. 330].

«Гармонію між бажаннями, інтересами, прагненнями, з одного боку, і силами, здібностями, нахилами підлітка, з другого, заборонами не створиш» [12, с.332].

«Самотність серед людей небезпечна...якщо він (підліток) не знає, що таке роздуми над власною долею, викликані книгою, читанн якої – нелегка праця, то, скільки б не було навколо нього людської метушні, він самотній» [12, с.331].

«Чиста, висока мрія про ідеальне – це велика внутрішня духовна сила людини. Її треба дбайливо берегти й підходити до неї дуже ніжно. У повсякденній виховній роботі взагалі не повинно бути багато слів про ідеальне» [12, с.333].

«Що ж тут найголовніше, де провідна нитка виховння людяності? Головне, на мій погляд, - в культурі людських бажань» [13, с.289].

«Той, у кого бажання пов'язані із задоволенням тільки особистих потреб, перестає помічати інтереси і потреби інших людей, стає утриманцем. Хто не знає меж своїм бажанням, той ніколи не стане ні хорошим громадянином, ні добрим другом, товаришем [13, с.290].

«Розповідаючи дітям про величезну силу благородних бажань, ми переконуємо їх у тому, що добре бажання, надихаючи на самовідданий вчинок, здатне врятувати людину, погане – може погубити її.

Ми вважаємо найважливішим виховним завданням одухотворити кожне дитяче серце благородним людським бажанням принести радість, щастя, благополуччя, добро, спокій іншій людині. Збудити високе бажання, надихнути ним вчинок – це, мабуть, одна з найтонших і найскладніших речей у вихованні» [8, с.382].

«...школа бажань - це найпоживніша сфера для формування переконань, для віри або невіри, співчуття або байдужості, доброзичливості або зловтіхи і озлоблення» [8, с. 381].

«Бійтеся опинитися під владою бажання, здійснення якого може привести вас до мерзотності, - вчу я дітей, - умійте наказати собі відмовитися від виконання бажання, невинного на перший погляд і гидкого за своєю суттю. Якщо ви *переступили* через цей наказ один раз, пересупили вдруге, втретє, - ви можете стати злочинцем...» [8, с. 331].

«... Не розчулюватися треба з приводу того, що дитина зробила щось хороше для іншого. Вищою нагородою за добро, зроблене людям, для підростаючої людини повинен бути голос власної совісті – радість задоволення» [13, с.289].

«За тридцять п'ять років роботи в школі у мене склалася система бесід з людинознавства – так я називаю розповіді про Людину. Мета цих бесід і пролягає насамперед у тому, щоб підносити людину, щоб вона пізнавала саму себе, утверджувалась у самоповазі і водночас переживала почуття відповідальності за все, що вона робить тепер і що має зробити в майбутньому. Розповідь про людину виховує лише тоді, коли вона ибудить роздуми – дитина, підліток думає про свою долю, поступово приходячи до великих світоглядних питань: для чого я живу на світі?Що я залишу після себе? У чому сенс життя? [14, с.466].

«Чим сильнішою стає людина, тим необхідніша їй ніжність - це закон морального виховання. Сила, помножена на

ніжність, - тільки внаслідок цієї дії виходить людське благородство...

Школа – це насамперед вогнище духовного життя...» [14, с.471].

«Моральна чистота, моральна цілісність вихователя – це найголовніша і, по суті, єдина передумова успіху в тій найтоншій сфері людської творчості, яка зветься вихованням» [15, с.199].

«...Творення радості для інших є для самої дитини величезною радістю, - це саме і є школа виховання комуністичної культури ... Я разом з її сім'єю постійно повинен підтримувати в дитячому серці вогник одухотвореності працею...» [16, с.250].

«Справжній учитель – вихователь ніколи не ставить оцінки, якщо бачить, що дитина не вміє вчитися, не розуміє, що від неї вимагається» [17, с.84].

«Учень повинен бачити в учителеві розумну, знаючу, думаючу, закохану в знання людину. Чим глибші знання, чим ширший кругозір, ширша всебічна наукова освіченість учителя, тим більшою мірою він не тільки викладач, а й вихователь»[6, с.49].

«Для вчителя початкових класів важлива не тільки всебічна освіта, а й особливий інтерес до якоїсь певної науки, галузі знань. Хороший учитель – це, по-третє, людина, яка знає психологію і педагогіку, розуміє і відчуває, що без знання науки про виховання працювати з дітьми неможливо. Хороший учитель – це, по-четверте, людина, яка досконало володіє вміннями в тій чи іншій трудовій діяльності, майстер своєї справи...» [6, с.49].

«Найвищу оцінку даємо вчителям, в яких любов до дітей поєднується з творчим інтересом до проблем науки» [6, с.50].

«...Джерелом інтелектуального багатства колективу (педагогічного – Т.З.) є насамперед індивідуальне читання вчителя. Справжній педагог: книголюб: таке золоте правило життя нашого колективу, що стало традицією... У школі може бути все, але, якщо нема книжок, потрібних для всебічного розвитку людини, для її багатого духовного життя, або якщо книжку не люблять і байдужі до неї, це ще не школа; ...але, якщо в нас є книжки, потрібні для того, щоб перед нами завжди було широко відчинене вікно в світ, це вже школа» [6, с. 53].

«...Особливо велике значення для всебічного розвитку вчителів і постійного поглиблення їх знань має ознайомлення з проблемами науки, техніки, мистецтва, духовного життя суспільства. Приблизно двічі на місяць учителі читають для своїх товаришів лекції з наукових проблем» [6, с.54].

«Чим більше знає вчитель, тим легше його учням засвоювати елементарні знання (хоча значну інформацію учні можуть знайти в інформаційних засобах). Тим більшим авторитетом і довір'ям користується він серед учнів і батьків, тим більше до нього, як до джерела знань, тягнуться діти» [6, с.55].

«Чим більше знає вчитель, чим частіше й успішніше відкриває він перед учнями горизонти науки, тим більшу допитливість і жадобу до знань виявляють учні, тим більше в них запитань, неясностей, тим розумніші, цікавіші й важчі ставлять вони запитання. Ці запитання в свою чергу спонукають нас, учителів, думати, читати» [6, с.56].

«Мудре і мужнє керування бажаннями – це та чудодійна диригентська паличка, за помахом якої твориться гармонія людської краси. Візьміть у руку цю паличку. Навчіться користуватися нею – і ви оволодієте *дисципліною душі* вашого вихованця, вашого сина. А дисципліна душі – це зворотний бік того, що ми називаємо непримиренністю до мерзотності» [8, с. 331].

«Утвердіть у свого учня ставлення до думки як до праці – і він буде в повному розумінні цього слова вашим вихованцем» [2, с. 508].

«Чим більше мета приваблює людину своїм моральним благородством, тим сильніше виявляються почуття, що супроводжують її вчинки. Розкриття цієї привабливості, пробудження моральних та естетичних почуттів і на їх основі прагнення до досягнення мети – важлива передумова педагогічної майстерності у вихованні в учня також і вольових якостей...» [10, с. 25].

«Учитель – це не тільки той, хто передає учням знання та вміння. Це передусім той, у кого дитина, як у батька і матері, вчиться жити» [15, с.197].

«...Виховання, яке поряд з навчанням відіграє важливу роль у формуванні особистості юного громадянина, - до праці», ...полягає в тому, щоб дитяча праця була одухотворена добрим почуттям, **олюднена**» [16, с.250].

«У практиці своєї виховної роботи педагогічний колектив нашої школи прагне, щоб з першого класу діти вчилися віддавати часточку свого серця близьким людям» [13, с.290]».

«Виховання тривожної, діяльної любові до навколишніх, особливо до матері, - не кваплива турбота про подарунок до 8 Березня (мати гроші дає, а син купує подарунок). Це праця щоденна і буденна, але дуже необхідна» [13, с.290].

«..Не оберігати, а вводити в благородний світ страждання, що має своїм джерелом втрату людини, - ось перша сторінка книги, ім'я якої – людська мудрість виховання...» [14, с.463].

«...Які б грані людського розуму і волі, серця і мудрості не відкривалися у вашій особистості перед дитиною: схвалення, похвала, захоплення, гнів, незадоволення, осуд (так, на ці почуття вихователь теж має право, він – не безтілесний ангел), – будь-яка з цих граней повинна відкриватися на фоні головного — поваги до людської гідності, піднесення Людини» [14, с.465].

«...З малятами – першокласниками ми почали ось з чого: завели альбом колективної творчості під назвою «Світанкова зоря»...«Кожному було відведено сторінку (хочеш – дві – три) – малюй те, що ти полюбив у природі, і напиши одну – єдину фразу, кілька слів, «але щоб ці слова були, як гарна пісня», - так ми говорили...». «З кожним роком обмін роздумами, духовними багатствами все більше визначав стосунки між дітьми... Усі ці форми роботи спрямовані на те, щоб знання, інтелектуальне життя переживалися школярами як їх моральна гідність. Педагоги так виховують дітей, щоб у їхньому середовищі неуттво, байдуже ставлення до книжки вважались аморальними» [19, с. 485-486].

«Кожного року за два місяці до початку навчання збираються в школі наші майбутні першокласники. На два місяці для малюків школою стають зелений лужок, прохолодна тінь лип і яблунь, тепла річка, безмежне поле, синій сутінок дібров.

«Школа під відкритим небом» - так називаємо ми ці тижні цікавої виховної роботи з дітьми. Головне завдання, яке ми ставимо при цьому, - дістати перше уявлення про індивідуальні особливості кожної дитини, розпочати те **пізнавання** дітей, яке в чуйного розумного педагога не припиняється ні на один день і без якого не можна уявити успішне виховання» [18, с.203].

«Власні знання, думки, уміння мають переживатися як *честь*, як *гідність*. Цього аж ніяк не можна досягти тільки тим, що учнівський колектив знає, як цей школяр учить уроки, слухає, як він відповідає...» [19, с.485].

Виховання моральної свободи нерозривно пов'язане з культурою бажань, на основі яких формуються високоморальні *потреби*. Не все те, чого дитині

хочеться, є її істинною потребою – це добре відомо. Мудрість, майстерність і мистецтво владарювання вихователя над волею вихованця полягає в тому, щоб морально обґрунтовані, прийняті для суспільства потреби стали бажаннями, внутрішнім спонуканням людини» [20, с. 266].

«Приборкання бажань – тонкий різець, без якого не може обійтися скульптор благородства. Умійте користуватися цим різцем! Не давайте волі бажанню, якщо здійснення його веде людину до мерзенності...І вчитель, допомагаючи дитині подолати бажання, веде її стежкою благородства» [8, с. 330].

«Гармонію між бажаннями, інтересами, прагненнями, з одного боку, і силами, здібностями, нахилами підлітка, з другого, заборонами не створиш» [12, с.332].

Список використаних джерел і літератури

1. Сухомлинський В. О. Педагогічний колектив – єдина виховуюча сила *Сухомлинський В. О. Вибрані твори в 5-ти т.* Київ: Радянська школа, 1977. Т. 4: Розмова з молодим директором школи. С.433-438.

2. Сухомлинський В. О. Хто сьогодні за партою? *Сухомлинський В. О. Вибрані твори в 5-ти т.* Київ: Радянська школа, 1977. Т. 5. С. 504-510.

3. Сухомлинський В.О. Слово до учнів. *Сухомлинський В.О Вибрані твори в 5-ти т.* Київ: Радянська школа, 1977. Т. 5. С. 609-613.

4. Сухомлинський В.О. Головне – в керівництві творчою працею колективу. *Сухомлинський В.О. Вибрані твори в 5-ти т.* Київ: Радянська школа, 1977. Т.4: Сухомлинський В.О. Розмова з молодим директором. С. 397-405.

5. Сухомлинський В.О. За яких умов колектив успішно виконує свою функцію вихователя особистості. *Сухомлинський В.О. Вибрані твори: в 5-ти т.* Київ: Радянська школа. 1977. Т. 5. С. 620-623.

6. Сухомлинський В.О. Наші вчителі, вихователі. *Сухомлинський В.О. Вибрані твори: в 5-ти т.* Київ: Радянська школа, 1977. Т.4: Павльська середня школа. С.49-65.

7.Сухомлинський В.О. Народження добра. *Сухомлинський В.О. Вибрані твори: в 5-ти т.* Київ: Радянська школа, 1977. Т. 5. С.217 – 223.

8.Сухомлинський В.О. *Вибрані твор: в 5-ти т.* Київ: Радянська школа. 1976. Т. 2: Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину. С.149. – 416.

9.Сухомлинський В.О. Як боротися з лінощами. *Сухомлинський В.О. Вибрані твори: в 5-ти т.* Київ: Радянська школа, 1976. Т.2: Сто порад учителів. С. 651-654.

10. Сухомлинський В.О. *Вибрані твори: в 5-ти т.* Київ: Радянська школа. 1977. Т. 4: Павлиська середня школа. С. 7-390.
11. Сухомлинський В. О. *Вибрані твори: в 5-ти т.* Київ: Радянська школа. 1977. Т. 4: Розмова з молодим директором школи. С. 391- 626.
12. Сухомлинський В.О. Суперечності отрочтва. *Сухомлинський В. О. Вибрані твори: в 5-ти т.* Київ: Радянська школа. 1977. Т. 3: Народження громадянина. С. 322-339.
13. Сухомлинський В.О. Нагорода за добро. *Сухомлинський В. О. Вибрані твори: в 5-ти т.* Київ: Радянська школа. 1977. Т. 5. С. 288-292.
14. Сухомлинський В.О. Людина – найвища цінність. *Сухомлинський В.О. Вибрані твори: в 5-ти т.* Київ: Радянська школа. 1977. Т. 5. С.446-472.
15. Сухомлинський В.О. Учитель і діти. *Сухомлинський В.О. Вибрані твори: в 5-ти т.* Київ: Радянська школа, 1977. Т.5. С.195-203.
16. Сухомлинський В.О. Народний учитель. *Сухомлинський В.О. Вибрані твори: в 5-ти т.* Київ: Радянська школа, 1977. Т.5. С.239-255.
17. Сухомлинський В.О. Теоретичні й практичні проблеми, які висуваються життям у процесі здійснення ідеї всебічного розвитку особистості. *Сухомлинський В.О. Вибрані твори: в 5-ти т.* Київ: Радянська школа, 1976. Т.1: Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості. С. 72-91.
18. Сухомлинський В.О. На нашій совісті – людина. *Сухомлинський В.О. Вибрані твор: в 5-ти т.* Київ: Радянська школа. 1977. Т.5. С.203-217.
19. Сухомлинський В.О. Як злити думку й почуття громадянської гідності *Сухомлинський В.О. Вибрані твор: в 5-ти т.* Київ: Радянська школа. 1976. Т.2: Сто порад учителеві. С. 485- 486.
20. Сухомлинський В.О. Виховання високих моральних якостей і норм поведінки. *Сухомлинський В.О. Вибрані твори: в 5-ти т.* Київ: Радянська школа. 1976. Т.2: Як виховати справжню людину. С.249-333.

ПІСЛЯМОВА

Проаналізований в роботі значний масив праць видатного педагога ХХ століття Василя Олександровича Сухомлинського дає системне уявлення про його науковий внесок в розвиток усіх складових педагогічної науки, який і сьогодні залишається актуальним як в Україні, так і за кордоном. Напевно, тим і пояснюється постійно зростаючий інтерес вітчизняних і зарубіжних дослідників до його педагогічної спадщини, які все частіше шукають вирішення різних проблем педагогіки у контексті з педагогічною концепцією педагога

Матеріали, представлені у монографії, є результатом проведеного аналізу підготовлених як опублікованих, так і неопублікованих автором статей і матеріалів в різних науково-педагогічних виданнях. Вони мають значний потенціал для творчого використання у реформуванні освітньої галузі, розв'язанні проблем, визначених перспективними для реалізації завдань, досягнення мети Концепції «Нової української школи», вдосконаленні історико-педагогічних досліджень, наукових пошуків з проблем дидактики, теорії виховання, школознавства, підготовки вчителів та розвитку їх педагогічної майстерності, застосування в навчально-виховному процесі сучасних закладів освіти (починаючи від загальноосвітньої школи до закладів вищої освіти з підготовки вчителів та післядипломної педагогічної освіти) інноваційних технологій навчання, методів моделювання й проектування тощо.

Практична значущість данного видання зростає у зв'язку з тим, що, запропоновані статті студенти можуть використовувати для виконання творчих завдань як важливої форми самостійної пошукової роботи при підготовці практичних занять, на яку в робочих програмах з педагогічних дисциплін, особливо при підготовці магістрів і аспірантів, студентів заочної форми навчання, передбачено від 60 до 82 годин; у роботі студентських наукових гуртків, проблемних груп, що передбачають включення їх членів в науково-дослідницьку діяльність; при підготовці майбутніми фахівцями виступів, наукових повідомлень на наукові конференції, захисти магістерських робіт, тощо. За нашим переконанням, творче осмислення та використання педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського в процесі підготовки майбутніх педагогів сприятиме зростанню престижу цієї професії.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

ВИТЯГИ ІЗ ЗАГАЛЬНИХ ПОЛОЖЕНЬ ПРО ЗДОБУТТЯ ОСВІТИ В УКРАЇНІ ІЗ ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО ОСВІТУ» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2017, № 38-39, ст.380)

Освіта є основою інтелектуального, духовного, фізичного і культурного розвитку особистості, її успішної соціалізації, економічного добробуту, запорукою розвитку суспільства, об'єднаного спільними цінностями і культурою, та держави.

Метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству, збагачення на цій основі інтелектуального, економічного, творчого, культурного потенціалу Українського народу, підвищення освітнього рівня громадян задля забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору.

Цей Закон регулює суспільні відносини, що виникають у процесі реалізації конституційного права людини на освіту, прав та обов'язків фізичних і юридичних осіб, які беруть участь у реалізації цього права, а також визначає компетенцію державних органів та органів місцевого самоврядування у сфері освіти.

Розділ І

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 1. Основні терміни та їх визначення

1. У цьому Законі терміни вживаються в такому значенні:

1) автономія - право суб'єкта освітньої діяльності на самоврядування, яке полягає в його самостійності, незалежності та відповідальності у прийнятті рішень щодо академічних (освітніх), організаційних, фінансових, кадрових та інших питань діяльності, що провадиться в порядку та межах, визначених законом;

2) академічна свобода - самостійність і незалежність учасників освітнього процесу під час провадження педагогічної, науково-педагогічної, наукової та/або інноваційної діяльності, що здійснюється на принципах свободи слова, думки і творчості, поширення знань та інформації, вільного оприлюднення і

використання результатів наукових досліджень з урахуванням обмежень, установлених законом;

3) безоплатна освіта - освіта, яка здобувається особою за рахунок коштів державного та/або місцевих бюджетів згідно із законодавством;

4) викладацька діяльність - діяльність, яка спрямована на формування знань, інших компетентностей, світогляду, розвиток інтелектуальних і творчих здібностей, емоційно-вольових та/або фізичних якостей здобувачів освіти (лекція, семінар, тренінг, курси, майстер-клас, вебінар тощо), та яка провадиться педагогічним (науково-педагогічним) працівником, самозайнятою особою (крім осіб, яким така форма викладацької діяльності заборонена законом) або іншою фізичною особою на основі відповідного трудового або цивільно-правового договору;

5) електронний підручник (посібник) - електронне навчальне видання із систематизованим викладом навчального матеріалу, що відповідає освітній програмі, містить цифрові об'єкти різних форматів та забезпечує інтерактивну взаємодію;

6) заклад освіти - юридична особа публічного чи приватного права, основним видом діяльності якої є освітня діяльність;

7) засновник закладу освіти - орган державної влади від імені держави, відповідна рада від імені територіальної громади (громад), фізична та/або юридична особа, рішенням та за рахунок майна яких засновано заклад освіти або які в інший спосіб відповідно до законодавства набули прав і обов'язків засновника;

8) здобувачі освіти - вихованці, учні, студенти, курсанти, слухачі, стажисти, аспіранти (ад'юнкти), докторанти, інші особи, які здобувають освіту за будь-яким видом та формою здобуття освіти;

9) індивідуальна освітня траєкторія - персональний шлях реалізації особистісного потенціалу здобувача освіти, що формується з урахуванням його здібностей, інтересів, потреб, мотивації, можливостей і досвіду, ґрунтується на виборі здобувачем освіти видів, форм і темпу здобуття освіти, суб'єктів освітньої діяльності та запропонованих ними освітніх програм, навчальних дисциплін і рівня їх складності, методів і засобів навчання. Індивідуальна освітня траєкторія в закладі освіти може бути реалізована через індивідуальний навчальний план;

10) індивідуальна програма розвитку - документ, що забезпечує індивідуалізацію навчання особи з особливими освітніми потребами, закріплює перелік необхідних психолого-педагогічних, корекційних потреб/послуг для розвитку дитини та розробляється групою фахівців з обов'язковим залученням батьків дитини з метою визначення конкретних навчальних стратегій і підходів до навчання;

11) індивідуальний навчальний план - документ, що визначає послідовність, форму і темп засвоєння здобувачем освіти освітніх компонентів освітньої програми з метою реалізації його індивідуальної освітньої траєкторії та розробляється закладом освіти у взаємодії із здобувачем освіти за наявності необхідних для цього ресурсів;

12) інклюзивне навчання - система освітніх послуг, гарантованих державою, що базується на принципах недискримінації, врахування багатоманітності людини, ефективного залучення та включення до освітнього процесу всіх його учасників;

13) інклюзивне освітнє середовище - сукупність умов, способів і засобів їх реалізації для спільного навчання, виховання та розвитку здобувачів освіти з урахуванням їхніх потреб та можливостей;

14) кваліфікація - визнана уповноваженим суб'єктом та засвідчена відповідним документом стандартизована сукупність здобутих особою компетентностей (результатів навчання);

15) компетентність - динамічна комбінація знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, що визначає здатність особи успішно соціалізуватися, провадити професійну та/або подальшу навчальну діяльність;

16) освітній процес - система науково-методичних і педагогічних заходів, спрямованих на розвиток особистості шляхом формування та застосування її компетентностей;

17) освітня діяльність - діяльність суб'єкта освітньої діяльності, спрямована на організацію, забезпечення та реалізацію освітнього процесу у формальній та/або неформальній освіті;

18) освітня послуга - комплекс визначених законодавством, освітньою програмою та/або договором дій суб'єкта освітньої діяльності, що мають визначену вартість та спрямовані на досягнення здобувачем освіти очікуваних результатів навчання;

19) освітня програма - єдиний комплекс освітніх компонентів (предметів вивчення, дисциплін, індивідуальних завдань, контрольних заходів тощо), спланованих і організованих для досягнення визначених результатів навчання;

20) особа з особливими освітніми потребами - особа, яка потребує додаткової постійної чи тимчасової підтримки в освітньому процесі з метою забезпечення її права на освіту;

21) педагогічна діяльність - інтелектуальна, творча діяльність педагогічного (науково-педагогічного) працівника або самозайнятої особи у формальній та/або неформальній освіті, спрямована на навчання, виховання та розвиток особистості, її загальнокультурних, громадянських та/або професійних компетентностей;

22) результати навчання - знання, уміння, навички, способи мислення, погляди, цінності, інші особисті якості, набуті у процесі навчання, виховання та розвитку, які можна ідентифікувати, спланувати, оцінити і виміряти та які особа здатна продемонструвати після завершення освітньої програми або окремих освітніх компонентів;

23) рівень освіти - завершений етап освіти, що характеризується рівнем складності освітньої програми, сукупністю компетентностей, які визначені, як правило, стандартом освіти та відповідають певному рівню [Національної рамки кваліфікацій](#);

24) розумне пристосування - запровадження, якщо це потрібно в конкретному випадку, необхідних модифікацій і адаптацій з метою забезпечення реалізації особами з особливими освітніми потребами конституційного права на освіту нарівні з іншими особами;

25) система освіти - сукупність складників освіти, рівнів і ступенів освіти, кваліфікацій, освітніх програм, стандартів освіти, ліцензійних умов, закладів освіти та інших суб'єктів освітньої діяльності, учасників освітнього процесу, органів управління у сфері освіти, а також нормативно-правових актів, що регулюють відносини між ними;

26) спеціальні закони - закони України [«Про дошкільну освіту»](#), [«Про загальну середню освіту»](#), [«Про позашкільну освіту»](#), [«Про професійно-технічну освіту»](#), [«Про вищу освіту»](#);

27) суб'єкт освітньої діяльності - фізична або юридична особа (заклад освіти, підприємство, установа, організація), що провадить освітню діяльність;

28) універсальний дизайн у сфері освіти - дизайн предметів, навколишнього середовища, освітніх програм та послуг, що забезпечує їх максимальну придатність для використання всіма особами без необхідної адаптації чи спеціального дизайну;

29) якість освіти - відповідність результатів навчання вимогам, встановленим законодавством, відповідним стандартом освіти та/або договором про надання освітніх послуг;

30) якість освітньої діяльності - рівень організації, забезпечення та реалізації освітнього процесу, що забезпечує здобуття особами якісної освіти та відповідає вимогам, встановленим законодавством та/або договором про надання освітніх послуг.

2. Положення цього та спеціальних законів щодо батьків стосуються також інших законних представників здобувачів освіти. Батьки, інші законні представники реалізують відповідні положення цього Закону та спеціальних законів стосовно осіб, які не досягли повноліття, а також відповідно до законодавства стосовно осіб, дієздатність яких обмежена.

Стаття 2. Законодавство України про освіту

1. Законодавство України про освіту ґрунтується на [Конституції України](#) та складається із цього Закону, спеціальних законів, інших актів законодавства у сфері освіти і науки та міжнародних договорів України, укладених в установленому законом порядку.

2. Підзаконні нормативно-правові акти не можуть звужувати зміст і обсяг конституційного права на освіту, а також визначених законом автономії суб'єктів освітньої діяльності та академічних свобод учасників освітнього процесу.

Листи, інструкції, методичні рекомендації, інші документи органів виконавчої влади, крім наказів, зареєстрованих Міністерством юстиції України, та документів, що регулюють внутрішню діяльність органу, не є нормативно-правовими актами і не можуть встановлювати правові норми.

3. Суб'єкт освітньої діяльності має право самостійно приймати рішення з будь-яких питань у межах своєї автономії, визначеної цим Законом, спеціальними законами та/або установчими документами, зокрема з питань, не врегульованих законодавством.

Стаття 3. Право на освіту

1. Кожен має право на якісну та доступну освіту. Право на освіту включає право здобувати освіту впродовж усього життя, право на доступність освіти, право на безоплатну освіту у випадках і порядку, визначених [Конституцією](#) та законами України.

2. В Україні створюються рівні умови доступу до освіти. Ніхто не може бути обмежений у праві на здобуття освіти. Право на освіту гарантується незалежно від віку, статі, раси, стану здоров'я, інвалідності, громадянства, національності, політичних, релігійних чи інших переконань, кольору шкіри, місця проживання, мови спілкування, походження, соціального і майнового стану, наявності судимості, а також інших обставин та ознак.

3. Право особи на освіту може реалізовуватися шляхом її здобуття на різних рівнях освіти, у різних формах і різних видів, у тому числі шляхом здобуття дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої, вищої освіти та освіти дорослих.

4. Кожен має право на доступ до публічних освітніх, наукових та інформаційних ресурсів, у тому числі в мережі Інтернет, електронних підручників та інших мультимедійних навчальних ресурсів у порядку, визначеному законодавством.

5. Держава здійснює соціальний захист здобувачів освіти у випадках, визначених законодавством, а також забезпечує рівний доступ до освіти особам із соціально вразливих верств населення.

6. Держава створює умови для здобуття освіти особами з особливими освітніми потребами з урахуванням індивідуальних потреб, можливостей, здібностей та інтересів, а також забезпечує виявлення та усунення факторів, що перешкоджають реалізації прав і задоволенню потреб таких осіб у сфері освіти.

7. Іноземці та особи без громадянства здобувають освіту в Україні відповідно до законодавства та/або міжнародних договорів України.

8. Особа, яку визнано біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту згідно із [Законом України](#) «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту», має рівне з громадянами України право на освіту.

9. Право на освіту не може бути обмежене законом. Закон може встановлювати особливі умови доступу до певного рівня освіти, спеціальності (професії).

Стаття 4. Забезпечення права на безоплатну освіту

1. Держава забезпечує:

безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти відповідно до стандартів освіти;

розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої, вищої і післядипломної освіти відповідно до законодавства.

2. Право на безоплатну освіту забезпечується:

для здобувачів дошкільної та повної загальної середньої освіти - за рахунок розвитку мережі закладів освіти всіх форм власності та їх фінансового забезпечення у порядку, встановленому законодавством, і в обсязі, достатньому для забезпечення права на освіту всіх громадян України, іноземних громадян та осіб без громадянства, які постійно або тимчасово проживають на території України;

для здобувачів позашкільної, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та післядипломної освіти - у закладах освіти чи інших суб'єктів освітньої діяльності за рахунок фінансування з державного та/або місцевого бюджетів у порядку, встановленому законодавством;

для здобувачів вищої освіти - у закладах освіти за рахунок фінансування з державного та/або місцевого бюджетів у порядку, встановленому законодавством.

3. Держава гарантує усім громадянам України та іншим особам, які перебувають в Україні на законних підставах, право на безоплатне здобуття повної загальної середньої освіти відповідно до стандартів освіти.

Держава гарантує безоплатне забезпечення підручниками (у тому числі електронними), посібниками всіх здобувачів повної загальної середньої освіти та педагогічних працівників у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Стаття 5. Державна політика у сфері освіти

1. Освіта є державним пріоритетом, що забезпечує інноваційний, соціально-економічний і культурний розвиток суспільства. Фінансування освіти є інвестицією в людський потенціал, сталий розвиток суспільства і держави.

2. Державну політику у сфері освіти визначає Верховна Рада України, а реалізують Кабінет Міністрів України, центральний орган виконавчої влади у сфері освіти і науки, інші центральні органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування.

3. Державна політика у сфері освіти формується і реалізується на основі наукових досліджень, міжнародних зобов'язань, вітчизняного та іноземного досвіду з урахуванням прогнозів, статистичних даних та індикаторів розвитку з метою задоволення потреб людини та суспільства.

4. Документами державного прогнозування і стратегічного планування розвитку освіти є прогноз розвитку освіти України, стратегія розвитку освіти України, відповідні державні, регіональні та місцеві цільові програми, плани діяльності у сфері освіти органів влади. Органи влади забезпечують відкритий доступ до зазначених документів шляхом їх оприлюднення на своїх офіційних веб-сайтах.

5. Держава створює умови для здобуття громадянської освіти, спрямованої на формування компетентностей, пов'язаних з реалізацією особою своїх прав і обов'язків як члена суспільства, усвідомленням цінностей громадянського (вільного демократичного) суспільства, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина.

Стаття 6. Засади державної політики у сфері освіти та принципи освітньої діяльності

1. Засадами державної політики у сфері освіти та принципами освітньої діяльності є:

людиноцентризм;

верховенство права;

забезпечення якості освіти та якості освітньої діяльності;

забезпечення рівного доступу до освіти без дискримінації за будь-якими ознаками, у тому числі за ознакою інвалідності;

розвиток інклюзивного освітнього середовища, у тому числі у закладах освіти, найбільш доступних і наближених до місця проживання осіб з особливими освітніми потребами;

забезпечення універсального дизайну та розумного пристосування;

науковий характер освіти;

різноманітність освіти;

цілісність і наступність системи освіти;

прозорість і публічність прийняття та виконання управлінських рішень;

відповідальність і підзвітність органів управління освітою та закладів освіти, інших суб'єктів освітньої діяльності перед суспільством;

інституційне відокремлення функцій контролю (нагляду) та функцій забезпечення діяльності закладів освіти;

інтеграція з ринком праці;

нерозривний зв'язок із світовою та національною історією, культурою, національними традиціями;

свобода у виборі видів, форм і темпу здобуття освіти, освітньої програми, закладу освіти, інших суб'єктів освітньої діяльності;

академічна добросовісність;

академічна свобода;

фінансова, академічна, кадрова та організаційна автономія закладів освіти у межах, визначених законом;

гуманізм;

демократизм;

єдність навчання, виховання та розвитку;

виховання патріотизму, поваги до культурних цінностей Українського народу, його історико-культурного надбання і традицій;

формування усвідомленої потреби в дотриманні [Конституції](#) та законів України, нетерпимості до їх порушення;

формування поваги до прав і свобод людини, нетерпимості до приниження її честі та гідності, фізичного або психічного насильства, а також до дискримінації за будь-якими ознаками;

формування громадянської культури та культури демократії;

формування культури здорового способу життя, екологічної культури і дбайливого ставлення до довкілля;

невтручання політичних партій в освітній процес;

невтручання релігійних організацій в освітній процес (крім випадків, визначених цим Законом);

різнобічність та збалансованість інформації щодо політичних, світоглядних та релігійних питань;

державно-громадське управління;

державно-громадське партнерство;

державно-приватне партнерство;

сприяння навчанню впродовж життя;

інтеграція у міжнародний освітній та науковий простір;

нетерпимість до проявів корупції та хабарництва;

доступність для кожного громадянина всіх форм і типів освітніх послуг, що надаються державою.

2. Освіта в Україні має будуватися за принципом рівних можливостей для всіх.

Стаття 7. Мова освіти

1. Мовою освітнього процесу в закладах освіти є державна мова.

Держава гарантує кожному громадянину України право на здобуття формальної освіти на всіх рівнях (дошкільної, загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої), а також позашкільної та післядипломної освіти державною мовою в державних і комунальних закладах освіти.

Особам, які належать до національних меншин України, гарантується право на навчання в комунальних закладах освіти для здобуття дошкільної та початкової освіти, поряд із державною мовою, мовою відповідної національної меншини. Це право реалізується шляхом створення відповідно до законодавства окремих класів (груп) з навчанням мовою відповідної національної меншини поряд із державною мовою і не поширюється на класи (групи) з навчанням українською мовою.

Особам, які належать до корінних народів України, гарантується право на навчання в комунальних закладах освіти для здобуття дошкільної і загальної середньої освіти, поряд із державною мовою, мовою відповідного корінного народу. Це право реалізується шляхом створення відповідно до законодавства окремих класів (груп) з навчанням мовою відповідного корінного народу України поряд із державною мовою і не поширюється на класи (групи) з навчанням українською мовою.

Особам, які належать до корінних народів, національних меншин України, гарантується право на вивчення мови відповідних корінного народу чи національної меншини в комунальних закладах загальної середньої освіти або через національні культурні товариства.

Особам з порушенням слуху забезпечується право на навчання жестовою мовою та на вивчення української жестової мови.

2. Заклади освіти забезпечують обов'язкове вивчення державної мови, зокрема заклади професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти - в обсязі, що дає змогу провадити професійну діяльність у вибраній галузі з використанням державної мови.

Особам, які належать до корінних народів, національних меншин України, іноземцям та особам без громадянства створюються належні умови для вивчення державної мови.

3. Держава сприяє вивченню мов міжнародного спілкування, насамперед англійської мови, в державних і комунальних закладах освіти.

4. У закладах освіти відповідно до освітньої програми можуть викладатися одна або декілька дисциплін двома чи більше мовами - державною мовою, англійською мовою, іншими офіційними мовами Європейського Союзу.

5. За бажанням здобувачів професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти заклади освіти створюють можливості для вивчення ними мови корінного народу, національної меншини України як окремої дисципліни.

6. Держава сприяє створенню та функціонуванню за кордоном закладів освіти, у яких навчання здійснюється українською мовою або вивчається українська мова.

7. Особливості використання мов в окремих видах та на окремих рівнях освіти визначаються спеціальними законами.

Стаття 8. Види освіти

1. Особа реалізує своє право на освіту впродовж життя шляхом формальної, неформальної та інформальної освіти. Держава визнає ці види освіти, створює умови для розвитку суб'єктів освітньої діяльності, що надають відповідні освітні послуги, а також заохочує до здобуття освіти всіх видів.

2. Формальна освіта - це освіта, яка здобувається за освітніми програмами відповідно до визначених законодавством рівнів освіти, галузей знань, спеціальностей (професій) і передбачає досягнення здобувачами освіти визначених стандартами освіти результатів навчання відповідного рівня освіти та здобуття кваліфікацій, що визнаються державою.

3. Неформальна освіта - це освіта, яка здобувається, як правило, за освітніми програмами та не передбачає присудження визнаних державою освітніх кваліфікацій за рівнями освіти, але може завершуватися присвоєнням професійних та/або присудженням часткових освітніх кваліфікацій.

4. Інформальна освіта (самоосвіта) - це освіта, яка передбачає самоорганізоване здобуття особою певних компетентностей, зокрема під час повсякденної діяльності, пов'язаної з професійною, громадською або іншою діяльністю, родиною чи дозвіллям.

5. Результати навчання, здобуті шляхом неформальної та/або інформальної освіти, визнаються в системі формальної освіти в порядку, визначеному законодавством....

Стаття 12. Повна загальна середня освіта

1. Метою повної загальної середньої освіти є всебічний розвиток, виховання і соціалізація особистості, яка здатна до життя в суспільстві та цивілізованій взаємодії з природою, має прагнення до самовдосконалення і навчання впродовж життя, готова до свідомого життєвого вибору та самореалізації, відповідальності, трудової діяльності та громадянської активності.

Досягнення цієї мети забезпечується шляхом формування ключових компетентностей, необхідних кожній сучасній людині для успішної життєдіяльності:

вільне володіння державною мовою;

здатність спілкуватися рідною (у разі відмінності від державної) та іноземними мовами;

математична компетентність;

компетентності у галузі природничих наук, техніки і технологій;

інноваційність;

екологічна компетентність;

інформаційно-комунікаційна компетентність;

навчання впродовж життя;

громадянські та соціальні компетентності, пов'язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, з усвідомленням рівних прав і можливостей;

культурна компетентність;

підприємливість та фінансова грамотність;

інші компетентності, передбачені стандартом освіти.

Спільними для всіх компетентностей є такі вміння: читання з розумінням, уміння висловлювати власну думку усно і письмово, критичне та системне мислення, здатність логічно обґрунтовувати позицію, творчість, ініціативність, вміння конструктивно керувати емоціями, оцінювати ризики, приймати рішення, розв'язувати проблеми, здатність співпрацювати з іншими людьми.

2. Повна загальна середня освіта в Україні є обов'язковою і здобувається в інституційних або індивідуальних формах, визначених законодавством, як правило, в закладах освіти.

3. Повна загальна середня освіта має три рівні освіти:

початкова освіта тривалістю чотири роки;

базова середня освіта тривалістю п'ять років;

профільна середня освіта тривалістю три роки.

Стаття 14. Позашкільна освіта

1. Метою позашкільної освіти є розвиток здібностей дітей та молоді у сфері освіти, науки, культури, фізичної культури і спорту, технічної та іншої творчості, здобуття ними первинних професійних знань, вмінь і навичок, необхідних для їх соціалізації, подальшої самореалізації та/або професійної діяльності.

2. Позашкільна освіта може здобуватися одночасно із здобуттям дошкільної, повної загальної середньої, професійної (професійно-технічної) та фахової передвищої освіти. Компетентності, здобуті за програмами позашкільної освіти, можуть враховуватися та визнаватися на відповідному рівні освіти.

3. Здобуття позашкільної освіти забезпечується закладами позашкільної освіти різних типів, форм власності та підпорядкування, іншими закладами освіти, сім'єю, громадськими об'єднаннями, підприємствами, установами, організаціями та іншими юридичними і фізичними особами.

4. Державні заклади позашкільної освіти утворюються центральними органами виконавчої влади та фінансуються за кошти державного бюджету. Інші заклади позашкільної освіти утворюються органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями, у тому числі релігійними організаціями, статути (положення) яких зареєстровано у встановленому законодавством порядку, іншими юридичними і фізичними особами, за наявності необхідної матеріально-технічної та науково-методичної бази, педагогічних та інших працівників.

5. Фінансування позашкільної освіти здійснюється за кошти засновника, державного та/або місцевих бюджетів, батьків, з інших джерел, не заборонених законодавством.

6. Органи місцевого самоврядування створюють умови для доступності позашкільної освіти шляхом формування, утримання та розвитку мережі закладів позашкільної освіти відповідно до освітніх, культурних, духовних потреб та запитів населення.

7. Порядок, умови, форми та особливості здобуття позашкільної освіти визначаються спеціальним законом.....

Стаття 17. Вища освіта

1. Метою вищої освіти є здобуття особою високого рівня наукових та/або творчих мистецьких, професійних і загальних компетентностей, необхідних для діяльності за певною спеціальністю чи в певній галузі знань.

2. Вища освіта здобувається на основі повної загальної середньої освіти.

Рівні, ступені вищої освіти, порядок, умови, форми та особливості її здобуття визначаються спеціальним законом.

3. Наукова, науково-технічна та інноваційна діяльність закладів вищої освіти (для закладів вищої освіти культурологічного та мистецького спрямування - мистецька діяльність) є обов'язковою та невід'ємною складовою частиною їхньої освітньої діяльності.

4. Складовою освітньої програми вищої освіти мистецького спрямування є асистентура-стажування, яке проводиться в університетах та академіях на основі ступеня магістра і є основною формою підготовки мистецьких виконавських кадрів вищої кваліфікації.

Стаття 18. Освіта дорослих

1. Освіта дорослих, що є складовою освіти впродовж життя, спрямована на реалізацію права кожної повнолітньої особи на безперервне навчання з урахуванням її особистісних потреб, пріоритетів суспільного розвитку та потреб економіки.

2. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування створюють умови для формальної, неформальної та інформальної освіти дорослих.

3. Складниками освіти дорослих є:

післядипломна освіта;

професійне навчання працівників;

курси перепідготовки та/або підвищення кваліфікації;

безперервний професійний розвиток;

будь-які інші складники, що передбачені законодавством, запропоновані суб'єктом освітньої діяльності або самостійно визначені особою.

4. Особа має право на вільний вибір закладу освіти, установи, організації, іншого суб'єкта освітньої діяльності, видів, форм, темпу здобуття освіти та освітньої програми в межах здобуття освіти дорослих.

5. Післядипломна освіта передбачає набуття нових та вдосконалення раніше набутих компетентностей на основі здобутої вищої, професійної (професійно-технічної) або фахової передвищої освіти та практичного досвіду.

6. Післядипломна освіта включає:

спеціалізацію - профільну спеціалізовану підготовку з метою набуття особою здатності виконувати завдання та обов'язки, що мають особливості в межах спеціальності;

перепідготовку - освіту дорослих, спрямовану на професійне навчання з метою оволодіння іншою (іншими) професією (професіями);

підвищення кваліфікації - набуття особою нових та/або вдосконалення раніше набутих компетентностей у межах професійної діяльності або галузі знань;

стажування - набуття особою практичного досвіду виконання завдань та обов'язків у певній професійній діяльності або галузі знань.

Стаття 19. Освіта осіб з особливими освітніми потребами

1. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування створюють умови для забезпечення прав і можливостей осіб з особливими освітніми потребами для здобуття ними освіти на всіх рівнях освіти з урахуванням їхніх індивідуальних потреб, можливостей, здібностей та інтересів.

2. Держава забезпечує підготовку фахівців для роботи з особами з особливими освітніми потребами на всіх рівнях освіти.

3. Особам з особливими освітніми потребами освіта надається нарівні з іншими особами, у тому числі шляхом створення належного фінансового, кадрового, матеріально-технічного забезпечення та забезпечення розумного пристосування, що враховує індивідуальні потреби таких осіб, визначені в індивідуальній програмі розвитку.

Стаття 20. Інклюзивне навчання

1. Заклади освіти за потреби утворюють інклюзивні та/або спеціальні групи і класи для навчання осіб з особливими освітніми потребами. У разі звернення особи з особливими освітніми потребами або її батьків така група або клас утворюється в обов'язковому порядку.

2. Заклади освіти зі спеціальними та інклюзивними групами і класами створюють умови для навчання осіб з особливими освітніми потребами відповідно до індивідуальної програми розвитку та з урахуванням їхніх індивідуальних потреб і можливостей.

3. Особи з порушеннями фізичного, психічного, інтелектуального розвитку і сенсорними порушеннями забезпечуються у закладах освіти допоміжними засобами для навчання.

4. Особам з особливими освітніми потребами надаються психолого-педагогічні та корекційно-розвиткові послуги у порядку, визначеному центральним органом виконавчої влади у сфері освіти і науки.

Психолого-педагогічні послуги - це комплексна система заходів з організації освітнього процесу та розвитку особи з особливими освітніми потребами, що передбачені індивідуальною програмою розвитку та надаються педагогічними працівниками закладів освіти, реабілітаційних установ системи охорони здоров'я, соціального захисту, фахівцями інклюзивно-ресурсного центру.

Корекційно-розвиткові послуги (допомога) - це комплексна система заходів супроводження особи з особливими освітніми потребами у процесі навчання, що спрямовані на корекцію порушень шляхом розвитку особистості, її пізнавальної діяльності, емоційно-вольової сфери та мовлення.

5. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування утворюють інклюзивно-ресурсні центри з метою забезпечення реалізації права на освіту та психолого-педагогічний супровід дітей з особливими освітніми потребами.

Психолого-педагогічний супровід - це комплексна система заходів з організації освітнього процесу та розвитку дитини, передбачена індивідуальною програмою розвитку.

Президент України

П. ПОРОШЕНКО

м.Київ

5 вересня 2017 року

№ 2145-VIII

Публікації документа

Голос України від 27.09.2017 — / № 178-179 /;

Відомості Верховної Ради України від 29.09.2017 — 2017 р., / 38-39 /, стор. 5, стаття 380; **Урядовий кур'єр** від 04.10.2017 — № 186

Офіційний вісник України від 06.10.2017 — 2017 р., № 78, стор. 7, стаття 2392, код акта 87438/2017

**КОНЦЕПЦІЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ
РЕФОРМУВАННЯ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ «НОВА
УКРАЇНСЬКА ШКОЛА» НА ПЕРІОД ДО 2029 РОКУ**

СХВАЛЕНО

розпорядженням Кабінету Міністрів України
від 14 грудня 2016 р. № 988-р

КОНЦЕПЦІЯ

реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти
“Нова українська школа” на період до 2029 року

Проблема, яка потребує розв’язання

Проблемою, яка потребує розв’язання, є суттєве погіршення якості загальної середньої освіти протягом 1992-2016 років, що є наслідком ряду таких факторів:

- зменшення обсягів фінансування;
- зниження рівня оплати праці вчителя;
- незадовільне матеріально-технічне забезпечення шкіл;
- бюрократизація системи управління освітою;
- застарілі зміст освіти та методики викладання.

Проявами проблеми є:

- збільшення частки молоді, яка здобуває освіту за кордоном;
- тенденція до зниження показників України у міжнародних дослідженнях конкурентоспроможності та інноваційної привабливості, які впливають на економічний розвиток України.

Загальна середня освіта в Україні має такі основні ознаки:

- наявність суттєвого сегмента високоякісної освіти, насамперед математичної та природничої (елітарна освіта);
- домінування в системі освіти шкіл з невисокою якістю освітніх послуг;
- суттєві територіальні відмінності в якості загальної середньої освіти (між сільськими та міськими школами, між окремими регіонами);
- тенденція до погіршення якості освіти в цілому у державі;
- недостатня мотивація до освіти значної частини молоді.

Отже, проведення докорінної реформи загальної середньої освіти сприятиме подоланню негативних тенденцій, забезпеченню соціальної рівності та згуртованості, економічного розвитку і конкурентоспроможності держави.

Досвід країн Східної Європи (Польщі, Чехії) свідчить про суттєвий вплив освітніх реформ на розвиток економіки та конкурентоспроможність освіти на міжнародному рівні.

Мета Концепції

Метою Концепції є забезпечення проведення докорінної та системної реформи загальної середньої освіти за такими напрямами:

ухвалення нових державних стандартів загальної середньої освіти, розроблених з урахуванням компетентностей, необхідних для успішної самореалізації особистості;

запровадження нового принципу педагогіки партнерства, що ґрунтується на співпраці учня, вчителя і батьків;

підвищення мотивації вчителя шляхом підвищення рівня його оплати праці, надання академічної свободи та стимулювання до професійного зростання;

запровадження принципу дитиноцентризму (орієнтація на потреби учня);

удосконалення процесу виховання;

створення нової структури школи, що дасть змогу засвоїти новий зміст освіти і набути ключових компетентностей, необхідних для успішної самореалізації особистості;

децентралізація та ефективне управління загальною середньою освітою, що сприятиме реальній автономії школи;

справедливий розподіл публічних коштів, що сприятиме рівному доступу усіх дітей до якісної освіти;

створення сучасного освітнього середовища, яке забезпечить необхідні умови, засоби і технології для навчання учнів, вчителів і батьків;

створення необхідних умов для навчання учнів безпосередньо за місцем їх проживання, зокрема у сільській місцевості, або забезпечення регулярного підвезення до шкіл.

Згідно з реформою загальної середньої освіти випускник нової української школи - це:

цілісна всебічно розвинена особистість, здатна до критичного мислення;

патріот з активною позицією, який діє згідно з морально-етичними принципами, здатний приймати відповідальні рішення, поважає гідність і права людини;

інноватор, здатний змінювати навколишній світ, розвивати економіку за принципами сталого розвитку, конкурувати на ринку праці, навчатися впродовж життя.

За експертними оцінками, найбільш успішними на ринку праці в найближчій перспективі будуть фахівці, які вміють навчатися впродовж життя, критично мислити, ставити цілі та досягати їх, працювати в команді, спілкуватися в багатокультурному середовищі та володіють іншими вміннями.

Шляхи і способи розв'язання проблеми

Розв'язання проблеми передбачається здійснити шляхом проведення докорінної та системної реформи загальної середньої освіти з урахуванням досвіду провідних країн світу, зокрема змісту загальної середньої освіти, педагогіки загальної середньої освіти, системи управління загальною середньою освітою, структури загальної середньої освіти, системи державного фінансування загальної середньої освіти, нормативно-правового забезпечення загальної середньої освіти.

Реформування змісту загальної середньої освіти передбачає розроблення принципово нових державних стандартів загальної середньої освіти, які повинні ґрунтуватися на компетентнісному та особистісно-орієнтованому підході до навчання, враховувати вікові особливості психофізичного розвитку учнів, передбачати здобуття ними умінь і навичок, необхідних для успішної самореалізації в професійній діяльності, особистому житті, громадській активності.

Зазначені стандарти повинні також ґрунтуватися на [Рекомендаціях Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу “Про основні компетентності для навчання протягом усього життя”](#).

Ключовими компетентностями є спілкування державною і рідною в разі відмінності мовою, спілкування іноземними мовами, математична грамотність, компетентності в природничих науках і технологіях, інформаційно-цифрова компетентність, уміння навчатися впродовж життя, соціальні і громадянські компетентності, підприємливість та фінансова грамотність, загальнокультурна грамотність, екологічна грамотність і ведення здорового способу життя.

Реформування педагогіки загальної середньої освіти передбачає перехід до педагогіки партнерства між учнем, вчителем і батьками, що потребує ґрунтовної підготовки вчителів за новими методиками і технологіями навчання, зокрема інформаційно-комунікативними технологіями.

З метою створення умов для інклюзивного навчання дітей з особливими освітніми потребами необхідно розробити індивідуальні програми їх розвитку, що включатимуть корекційно-реабілітаційні заходи, психолого-педагогічний супровід і засоби для навчання таких дітей.

У рамках реформування системи управління загальною середньою освітою школа матиме право розробляти і впроваджувати власні освітні програми відповідно до державного стандарту загальної середньої освіти,

змінювати статус бюджетної установи на статус неприбуткової організації із збереженням податкових пільг і отриманням фінансової автономії.

Для досягнення мети Концепції необхідно забезпечити стимулювання вчителя до особистого і професійного зростання та надання йому академічної свободи, а також матеріальне стимулювання, зокрема шляхом підвищення розрядів у [Єдиній тарифній сітці](#).

Реформування структури загальної середньої освіти передбачає перехід до 12-річної середньої школи із трирічною профільною школою академічного або професійного спрямування. Профільна школа академічного спрямування сприятиме забезпеченню поглибленого вивчення окремих шкільних предметів з урахуванням здібностей та освітніх потреб учнів і продовженню їх навчання у вищих навчальних закладах, а професійного спрямування - здобуттю першої професії та можливості вступу до вищих навчальних закладів.

У рамках реформування системи державного фінансування загальної середньої освіти передбачається:

створення системи прозорого розподілу публічних коштів у новій українській школі (школи будуть зобов'язані оприлюднювати дані про всі кошти, які надходять з бюджету та інших джерел);

покриття видатків на забезпечення педагогічної складової частини навчального процесу за рахунок освітньої субвенції;

удосконалення формули розрахунку освітньої субвенції з метою забезпечення рівного доступу до якісної освіти в різних регіонах і населених пунктах;

створення необхідних умов для навчання і виховання дітей молодшого шкільного віку безпосередньо за місцем їх проживання, зокрема у сільській місцевості;

створення умов для розширення державно-громадського партнерства на засадах співфінансування і спільного управління школами;

запровадження принципу "гроші ходять за дитиною", зокрема для підтримки дітей з особливими освітніми потребами, які можуть разом з іншими дітьми здобувати освіту у пристосованих для цього школах;

запровадження рівного доступу до бюджетного фінансування шкіл незалежно від форми власності.

Строки реалізації Концепції

Реалізація Концепції здійснюється протягом 2017-2029 років трьома етапами.

На першому етапі (2018-2019 роки) передбачається:

{Абзац другий розділу із змінами, внесеними згідно з Розпорядженням КМ № 592-р від 22.08.2018}

прийняти новий [Закон України](#) «Про освіту»;

розробити план дій з реформування системи загальної середньої освіти;

розробити, затвердити та запровадити (2018 рік) новий державний стандарт початкової освіти з урахуванням компетентностей, необхідних для успішної самореалізації особистості;

доопрацювати навчальні плани і програми з метою розвантаження та запровадження компетентнісного та антидискримінаційного підходу в початковій школі;

утворити 200-250 опорних шкіл базового рівня у сільській місцевості;

підвищити кваліфікацію вчителів початкової школи;

підвищити заробітну плату вчителів шляхом збільшення ставок (окладів)

у [Єдиній тарифній сітці](#) на два розряди;

запровадити навчання авторів підручників та підготовку експертів з метою підготовки підручників нового покоління;

створити національну освітню електронну платформу для розміщення електронних курсів та підручників, розробити електронні підручники, курси дистанційного навчання за навчальними програмами, систему дистанційного навчання для підвищення кваліфікації вчителів;

{Абзац одинадцятий розділу із змінами, внесеними згідно з Розпорядженням КМ [№ 592-р від 22.08.2018](#)}

спростити систему документообігу, оптимізувати звітність, запровадити електронні форми документів;

розробити новий [Закон України](#) “Про загальну середню освіту”;

створити систему освітньої статистики і аналітики;

взяти участь у міжнародному дослідженні якості середньої освіти PISA-2018;

розпочати роботу з формування системи забезпечення якості освіти;

забезпечити різноманітність форм здобуття початкової освіти.

На другому етапі (2019-2022 роки) передбачається:

розробити, затвердити (2019 рік) та запровадити (2022 рік) новий державний стандарт базової середньої освіти з урахуванням компетентностей, необхідних для успішної самореалізації особистості;

створити нову систему підвищення кваліфікації вчителів і керівників шкіл;

провести інвентаризацію шкіл та закладів професійної освіти для створення мережі профільних шкіл;

забезпечити якісне вивчення іноземних мов у профільній школі відповідно до [Стратегії сталого розвитку “Україна-2020”](#);

сформуванню мережу опорних шкіл базового рівня;

розробити професійні стандарти педагогічної діяльності вчителя;

створити мережу установ незалежної сертифікації вчителів;

створити регіональні органи з питань забезпечення якості освіти;

створити систему внутрішнього забезпечення якості освіти у школах (2022 рік);

створити систему незалежного оцінювання результатів навчання за курс базової середньої освіти.

На третьому етапі (2023-2029 роки) передбачається:

розробити, затвердити (2023 рік) та запровадити (2027-2029 роки) новий державний стандарт профільної освіти з урахуванням компетентностей,

необхідних для успішної самореалізації особистості, що сприятиме створенню передумов для скорочення тривалості (навантаження) бакалаврських програм вищої освіти в середньому на 45 кредитів;
сформуванню мережу профільних шкіл (2025 рік);
створити систему незалежного оцінювання випускників профільної школи професійного спрямування.

Очікувані результати

Реалізація Концепції сприятиме:
поліпшенню якості загальної середньої освіти в цілому;
подоланню територіальних відмінностей у якості загальної середньої освіти;
забезпеченню престижності професійної освіти;
поліпшенню якості вищої освіти за рахунок якісної підготовки у школах і кращого конкурсного відбору абітурієнтів.

Обсяг фінансових, матеріально-технічних, трудових ресурсів

Реалізація Концепції здійснюється за рахунок коштів державного і місцевих бюджетів та інших джерел, не заборонених законодавством.

Обсяг фінансових, матеріально-технічних і трудових ресурсів, необхідних для реалізації Концепції, визначається щороку з урахуванням можливостей державного і місцевих бюджетів, розміру міжнародної технічної допомоги.

Публікації документа:

Урядовий кур'єр від 28.12.2016 — № 246;

Офіційний вісник України від 03.01.2017 — 2017 р., № 1, стор. 84, стаття 22, код акта 84345/2016

ДОДАТОК В

ОСНОВНІ ДАТИ ЖИТТЯ І ДІЯЛЬНОСТІ В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО

28.09.1918 р. – народився В.О.Сухомлинський в селі Василівці Онуфріївського району Кіровоградської області.

1926-1933 рр.- навчання у Василівській семирічній школі.

1934 р. – вступив до Кременчуцького вчительського інституту.

1935-1938 рр. – працював учителем української мови і літератури у Василівській та Зибківській школах Онуфріївського району Кіровоградської області.

1936 р. – вступив на заочне відділення Полтавського педагогічного інституту на факультет української мови і літератури.

1938 р. - закінчив екстерном заочне відділення Полтавського педагогічного інституту

1938-1941 рр. - працював учителем української мови і літератури та завідувачем навчальної частини Онуфріївської середньої школи Кіровоградської області.

1941 р. – навчався на курсах Військово-політичної академії ту Москві. Брав участь у боях на Калінінському фронті.

1942 р. – був тяжко поранений у лютому в боях під Ржевом, лікувався в госпіталі.

1942-1944 рр. – працював директором школи в селі Ува Удмуртської АРСР.

1944-1948 рр. – працював завідувачем Онуфріївського району Кіровоградської області.

1948-1970 рр. – працював директором Павлиської середньої школи Онуфріївського району Кіровоградської області.

1955 р. – захистив дисертацію кандидата педагогічних наук у Київському державному університеті ім.Т.Г.Шевченка.

1957р. – обран член-кореспондентом Академії педагогічних наук РРФСР.

1958 р. – присвоєно звання заслуженого вчителя УРСР.

1959 р. – обраний делегатом II з'їзду вчителів УРСР.

1960 р. – брав участь в роботі Всеросійського з'їзду вчителів.
Нагороджений орденом Леніна.

З 1960р. - друкуються твори за кордоном.

1961 р. – відвідав НДР у складі делегації працівників освіти Української РСР. Нагороджений медаллю А.С.Макаронка.

1966 р. – брав участь у Міжнародній конференції з проблем трудового виховання в м. Подсдам (НДР) .

1968 р. – обирався делегатом III з'їзду вчителів УРСР, Всесоюзного з'їзду вчителів. Присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Обраний член-кореспондентом Академії педагогічних наук СРСР.

02.1970 р. – помер і похований в снт Павлиш Онуфріївського району Кіровоградської області.

Ім'я В.О.Сухомлинського присвоєно Павлівській школі / Постанова Ради Міністрів УРСР від 04.09. 1970 р.

(Основні дати життя і діяльності В.О.Сухомлинського. Педагогічний вісник: Науково-методичний журнал. Кіровоградський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імні Василя Сухомлинського. 2008. №1-2. Обкладинка).

ДОДАТОК І

ДАТИ І ТЕМИ ПРОВЕДЕННЯ ВСЕУКРАЇНСЬКИХ ПЕДАГОГІЧНИХ ЧИТАНЬ «В. О. СУХОМЛИНСЬКИЙ І СУЧАСНІСТЬ» У КОНТЕКСТІ АКТУАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ ОСВІТИ І ВИХОВАННЯ

1994 – Перші Всеукраїнські педагогічні читання «Освітньо-виховні ідеали В.О. Сухомлинського в контексті сучасності» (Луцьк);

1995 – Другі Всеукраїнські педагогічні читання «Освітньо-виховні ідеали В.О. Сухомлинського в контексті сучасності» (Чернігів);

1996 – Треті Всеукраїнські педагогічні читання «В.О. Сухомлинський і сучасність» (Київ-Умань-Звенигородка);

1997 – Четверті Всеукраїнські педагогічні читання «В.О. Сухомлинський і сучасність» (Вінниця);

1998 – П'яті Всеукраїнські педагогічні читання «В.О. Сухомлинський і сучасність. Педагогіка В.О.Сухомлинського на зламі епох» (Кіровоград);

1999 – Шості Всеукраїнські педагогічні читання «В.О. Сухомлинський і сучасність: дидактика» (Харків);

2000 – Сьомі Всеукраїнські педагогічні читання «В.О. Сухомлинський і сучасність: екологія дитинства» (Луганськ);

2001 – Восьмі Всеукраїнські педагогічні читання «В.О. Сухомлинський і сучасність: особистісно орієнтована шкільна освіта» (Одеса);

2002 – Дев'яті Всеукраїнські педагогічні читання «В.О. Сухомлинський і сучасність: батьківська педагогіка» (Тернопіль);

2003 – Десяті Всеукраїнські педагогічні читання «В.О. Сухомлинський і сучасність: особистість учителя» (Київ-Кіровоград-Павлиш);

2004 – Одинадцяті Всеукраїнські педагогічні читання «В.О. Сухомлинський і сучасність: особистість у навколишньому середовищі» (Миколаїв);

2005 – Дванадцяті Всеукраїнські педагогічні читання «В.О. Сухомлинський у діалозі з сучасністю: проблеми свободи і відповідальності у вихованні особистості» (Полтава);

2006 – Тринадцяті Всеукраїнські педагогічні читання «В.О. Сухомлинський у діалозі з сучасністю: культурологічні виміри шкільної і педагогічної освіти» (Переяслав-Хлельницький);

2007 – Чотирнадцяті Всеукраїнські педагогічні читання «В.О. Сухомлинський у діалозі з сучасністю: виховання громадянина» (Слов'янськ);

2008 – Треті міжнародні та П'ятнадцяті Всеукраїнські педагогічні читання «В.О. Сухомлинський у діалозі з сучасністю: ідеї, пошуки, перспективи» (Кіровоград-Павлиш);

2009 – Шістнадцяті Всеукраїнські педагогічні читання «В.О. Сухомлинський у діалозі з сучасністю: ціннісні виміри в освіті» (Херсон);

2010 – Сімнадцяті Всеукраїнські педагогічні читання «В.О. Сухомлинський, О.А. Захаренко: вивчити минуле, творити сьогодні, передбачати майбутнє» (Черкаси);

2011 – Четверті Міжнародні та Вісімнадцяті Всеукраїнські педагогічні читання «В.О. Сухомлинський у діалозі з сучасністю: довкілля – початкова школа» (Хмельницький);

2012 – П'яті Міжнародні та Дев'ятнадцяті Всеукраїнські педагогічні читання «В.О. Сухомлинський у діалозі з сучасністю: здоров'я через освіту» (Донецьк);

2013 – Шості Міжнародні та Двадцяті Всеукраїнські педагогічні читання «В.О. Сухомлинський у діалозі з сучасністю: розвиток творчої особистості» (Кіровоград);

2014 – Сьома Міжнародна науково-практична конференція та Двадцять перші Всеукраїнські педагогічні читання «В.О. Сухомлинський у діалозі з сучасністю: вчимося толерантності» (Миколаїв);

2015 – VIII Міжнародна науково-практична конференція та XXII Всеукраїнські педагогічні читання «Василь Сухомлинський у діалозі з сучасністю: виховуємо культуру потреб особистості» (м. Херсон);

2016 – IX Міжнародна науково-практична конференція та XXIII Всеукраїнські педагогічні читання «Василь Сухомлинський у діалозі з сучасністю: Щоб у серці жила Батьківщина» (м. Луцьк);

2017 – XIV Всеукраїнські педагогічні читання «В.О. Сухомлинський у діалозі з сучасністю. «А що там за лісом?»: філософія для дітей» (м. Житомир);

2018 – X Міжнародна науково-практична конференція та XXV Всеукраїнські педагогічні читання «Творча спадщина Василя Сухомлинського у вітчизняному та міжнародному вимірах» (м. Кропивницький).

БІБЛІОГРАФІЯ ТВОРІВ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО ПРО ДОБРО

Великий український педагог В.О.Сухомлинський, сторіччя якого ми відзначаємо в цьому році, багато років тому чітко вказав шляхи, методи і прийоми, які дозволяють вирішити важку, але разом із тим, дуже важливу проблему - виховання учнів і молодого покоління взагалі, підготовки їх до життя в суспільстві на основі концепції добра. «Ми повинні виховувати в дітях доброту, людяність, сердечність, співчутливість. Не сльозову сентиментальність, а саме людську доброту», наголошував педагог [Сухомлинський В.О. Як любити дітей. *Вибрані твори*. В 5-ти т. Т.5. К.: Радянська школа, 1977. С.292-308, с. 291]. Ця концепція українського педагога суголосна з концепцією «Педагогіки добра» відомого чеського педагога Януша Корчака. Ідеї педагогіки добра В.О.Сухомлинського знаходять висвітлення в його науковому доробку («Учитель і діти», «На нашій совісті – людина», «Народження добра», «Щоб душі не ржавіли», «Щоб душа не була пустою», «Щастя, ідеали, релігія», «Залежить тільки від нас (лист завтрашньому вчителю)», «Нагорода за добро», «Як любити дітей» та ін.)

Сухомлинський В.О. Учитель і діти. *Вибрані твори*. В 5-ти т. Т.5. К.: Радянська школа, 1977. С.195-203.

Сухомлинський В.О. На нашій совісті – людина. *Вибрані твори*. В 5-ти т. Т.5. К.: Радянська школа, 1977. С.203-217.

Сухомлинський В.О. Народження добра. *Вибрані твори*. В 5-ти т. Т.5. К.: Радянська школа, 1977. С.217-223.

Сухомлинський В.О. Щоб душі не ржавіли. *Вибрані твори*. В 5-ти т. Т.5. К.: Радянська школа, 1977. С.139-145.

Сухомлинський В.О. Щоб душа не була пустою. *Вибрані твори*. В 5-ти т. Т.5. К.: Радянська школа, 1977. С.255-269.

Сухомлинський В.О. Щастя, ідеали, релігія. *Вибрані твори*. В 5-ти т. Т.5. К.: Радянська школа, 1977. С. 269-284.

Сухомлинський В.О. Залежить тільки від нас (лист завтрашньому вчителю). *Вибрані твори*. В 5-ти т. Т.5. К.: Радянська школа, 1977. С.284-288.

Сухомлинський В.О. Нагорода за добро. *Вибрані твори*. В 5-ти т. Т.5. К.: Радянська школа, 1977. С.288-292;

Сухомлинський В.О. Як любити дітей. *Вибрані твори*. В 5-ти т. Т.5. К.: Радянська школа, 1977. С.292-308.

Наукове видання

Тетяна Завгородня
ПЕДАГОГІКА В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Коректор *Інна Стражнікова*

ISBN 978-966-2716-25-2

В авторській редакції.
Підписано до друку _____

Формат 60x84 1/16
Друк цифровий
Гарнітура Times New Roman
Умовн.друк.арк. 12,09
Зам. № 003/03/19
Наклад 300 прим.

ВИДАВНИЦТВО
«НАІР»

Івано-Франківськ, вул.Височана, 18,
Тел. (034) 250-57-82, (050) 433-67-93
e-mail: fedorynrr@ukr.net

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виробників і розповсюджувачів
видавничої продукції № 4191 від 12.11.2011 р.